

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
«Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου»
Κατεύθυνση : *Ειδική Αγωγή*

**Τύποι Δεσμού με τους Γονείς, Ψυχική Ανθεκτικότητα και
Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα σε Μαθητές Λυκείου με
και χωρίς Ε.Μ.Δ.**

Μαριάννα Κ. Ζυγούνα

Τριμελής Επιτροπή

Γενά Α.

Κουμουνδούρου Γ.

Ασβεστάς Α.

Η εργασία υποβάλλεται για την κάλυψη των απαιτήσεων με στόχο την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος Σπουδών στην Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου.

ΑΘΗΝΑ, 2018

*Στον αδερφό μου, Βασίλη, με την ευχή να είναι προσαρμοστικός
και ανθεκτικός στους νέους δρόμους που βαδίζει.*

Ευχαριστίες

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται η φοίτηση μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου», Κατεύθυνση «Ειδική Αγωγή» του τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους καθηγητές μου για την εφάρμογη μιας άρτιας διδακτικής και επιστημονικής πρακτικής.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα της διπλωματικής μου εργασίας κα Γεωργία Κουμουνδούρου για τη συνεχή επιστημονική της καθοδήγηση, τα εποικοδομητικά σχόλια και την συνεχή υποστήριξη καθ' όλη τη διάρκεια ενασχόλησης μου με το εγχείρημα αυτό.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στους υπεύθυνους των φροντιστηρίων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και στους γονείς των μαθητών για τη σημαντική συμβολή τους συλλογή των δεδομένων της έρευνας. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους μαθητές που αφιέρωσαν χρόνο για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων. Χωρίς τη συμμετοχή τους το ερευνητικό τμήμα της εργασίας θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στη φίλη και συμφοιτήτρια Κορίνα Κολοκοτρώνη με την οποία συμπορευτήκαμε σε όλες τις φάσεις εκπόνησης των διπλωματικών μας εργασιών.

Τέλος, ευχαριστώ από καρδιάς τους γονείς μου για την εμπιστοσύνη και τη θετική τους στάση, μα και τους φίλους μου για την ενθάρρυνση και τη βοήθεια καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της διαδρομής.

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	III
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	1
ABSTRACT	2
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
1.1. Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα και Θεωρία Κατασκευής Σταδιοδρομίας.....	5
1.2. Τύποι Δεσμού με τους Γονείς και Θεωρία Δεσμού.....	12
1.2.1. Τύποι Δεσμού / Γονικές Συμπεριφορές και Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα.	17
1.3. Ψυχική Ανθεκτικότητα.....	24
1.3.1. Ψυχική Ανθεκτικότητα και Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα.....	28
1.3.2. Τύποι δεσμού / Γονικές συμπεριφορές και Ψυχική Ανθεκτικότητα.....	32
1.4. Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ.).....	38
1.4.1. Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα και Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ.).....	39
1.4.2. Ψυχική Ανθεκτικότητα και Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ.).....	41
1.4.3. Τύποι Γονικού Δεσμού / Γονικές συμπεριφορές και Ε.Μ.Δ.	44
1.5. Η Παρούσα Έρευνα.....	47
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	50
2.1. Συμμετέχοντες.....	50
2.2. Μέσα συλλογής δεδομένων.....	50
2.2.1. Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας.....	50
2.2.2. Κλίμακα Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας.....	52
2.2.3. Κλίμακα Γονικού Δεσμού.....	53
2.2.4. Ερωτηματολόγιο Προσωπικών Στοιχείων.....	54
2.5. Διαδικασία.....	55
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	56
3.1. Σχέση ύπαρξης Ε.Μ.Δ. με τις αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές, τη ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.....	56
3.2. Σχέση γονικών συμπεριφορών, ψυχικής ανθεκτικότητας, επαγγελματικής προσαρμοστικότητας.....	57
3.3. Έλεγχος Διαμεσολάβησης.....	59
4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ	69
4.1. Σχολιασμός Ευρημάτων.....	69
4.2. Περιορισμοί Έρευνας.....	81
4.3. Πρακτική Αξιοποίηση των Ευρημάτων.....	82
4.4. Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα.....	86
4.5. Επίλογος.....	87

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	89
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	111
Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας The Connor-Davidson Resilience Scale (CD- Risk)	111
Κλίμακα Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας Career Adapt-Abilities Scale (CAAS).....	113
Κλίμακα Μετρησης Γονικού Δεσμού Parental Bonding Instrument (PBI).....	115
Ερωτηματολόγιο Προσωπικών Στοιχείων	117

Περίληψη

Η παρούσα εργασία ανασκοπεί βιβλιογραφικά την συσχέτιση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας με τους τύπους δεσμού και την ψυχική ανθεκτικότητα. Διεξήχθη έρευνα για τη διερεύνηση της συμβολής των παραπάνω παραγόντων στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα σε μαθητές λυκείου με και χωρίς Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ). Σε δείγμα 50 μαθητών με Ε.Μ.Δ και 50 μαθητών τυπικής ανάπτυξης χορηγήθηκαν τα ερωτηματολόγια Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας, Μέτρησης Γονικού Δεσμού με τους δυο γονείς και Ψυχικής Ανθεκτικότητας. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν τις περισσότερες από τις υποθέσεις της έρευνας. Οι αναλύσεις έδειξαν πως η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση μεταξύ της μητρικής φροντίδας και της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. Στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση ανάμεσα στη μητρική και πατρική αυταρχικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα καθώς και τη σχέση ανάμεσα στην πατρική φροντίδα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Η πατρική τάση για υπερπροστασία προβλέπει άμεσα την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Τα αποτελέσματα μπορούν να αξιοποιηθούν στην εκπαίδευση και τον επαγγελματικό προσανατολισμό εφήβων με και χωρίς Ε.Μ.Δ καθώς και τη συμβουλευτική γονέων.

Λέξεις κλειδιά: Θεωρία Κατασκευής Σταδιοδρομίας, Θεωρία Δεσμού, επαγγελματική προσαρμοστικότητα, τύποι δεσμού με τους γονείς ,ψυχική ανθεκτικότητα, ειδικές μαθησιακές δυσκολίες

Abstract

The present dissertation is a critical bibliographical review of the relationship between career adaptability, parental bonding styles and resilience. In order to investigate the influence of the above factors on career adaptability, a research was carried out with high school students with and without Specific Learning Disabilities (SLD). Surveys of Career Adaptability, Parental Bonding for both parents and Resilience were given to a sample of 50 students with SLD kai 50 students with typical development. The results confirmed most of the research hypotheses. The analysis indicated that resilience fully mediates the relationship between maternal care and career adaptability in students with SLD. In students with typical development, resilience fully mediates the relationship between maternal and paternal authoritarianism and career adaptability, as well as the relationship between paternal care and career adaptability. The paternal protectiveness directly predicts career adaptability. The results can be applied in the education and career orientation of adolescents with and without SLD, as well as parent counseling.

Key words: Career Construction Theory, Attachment Theory, career adaptability, parental bonding, resilience, specific learning disabilities

1. Εισαγωγή

Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα σημειώθηκε παγκοσμίως ραγδαία αύξηση των θέσεων εργασίας και εξάπλωση της μισθωτής εργασίας ως συνέπεια της βιομηχανικής επανάστασης. Υπό αυτές τις συνθήκες η σχέση μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου χαρακτηριζόταν από σταθερότητα και σαφή ιεραρχία (Savickas, Nota, Rossier, Dauwalder, Duarte, Guichard et al., 2009). Η επαγγελματική σταδιοδρομία είχε το χαρακτήρα δέσμευσης ζωής καθώς ένας εργαζόμενος μπορούσε να παραμείνει στην ίδια θέση εργασίας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η είσοδος της παγκοσμιοποίησης και των νέων τεχνολογιών στην αγορά εργασίας επηρέασε τη ζωή των ατόμων και οδήγησε σε ανασχηματισμό της εργασιακής πραγματικότητας (Savickas et al., 2009). Οι επαγγελματικές προοπτικές είναι πλέον λιγότερο σαφώς προσδιορισμένες και προβλέψιμες σε σχέση με το παρελθόν και οι μεταβάσεις από εργασία σε εργασία συχνότερες και δύσκολες. Λόγω της απουσίας σταθερής εργασιακής οργάνωσης το άτομο αναλαμβάνει το ίδιο την ευθύνη για την κατεύθυνση της σταδιοδρομίας του (Guichard, 2011). Το κλίμα αβεβαιότητας στον εργασιακό χώρο εντείνεται λόγω της οικονομικής κρίσης που πλήττει τα δυτικά κράτη τα τελευταία χρόνια. Έτσι, τα άτομα, ιδιαίτερα οι νέοι που βρίσκονται στα πρώτα επαγγελματικά τους βήματα, δυσκολεύονται να σχεδιάσουν το επαγγελματικό τους μέλλον με σιγουριά και αισιοδοξία (Nota, Ginevra, Santilli & Soresi, 2014).

Για να καταφέρει κανείς να ανταπεξέλθει στις συνεχείς εναλλαγές που επιφυλάσσουν οι σύγχρονες συνθήκες πρέπει να προσαρμόζεται συνεχώς στα νέα περιβάλλοντα. Καθώς δεν μπορεί πλέον να επιλέξει το επαγγελματικό πλαίσιο που του ταιριάζει, καλείται να ανταποκριθεί με ευελιξία στις μεταβάσεις (Rossier, 2015). Η δεξιότητα αυτή παραπέμπει στην έννοια της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας η οποία αφορά την ετοιμότητα του ατόμου να χειριστεί τόσο τα προβλεπόμενα επαγγελματικά καθήκοντα όσο και τα απροσδόκητα συμβάντα που προκύπτουν λόγω της εργασιακής ρευστότητας (Savickas, 1997a). Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες (π.χ. Hirschi, 2010. Savickas & Porfeli, 2012) η επαγγελματική προσαρμοστικότητα συμβάλλει καθοριστικά στην εκδήλωση θετικών επαγγελματικών συμπεριφορών γι' αυτό κρίνεται σημαντική η συστηματική έρευνα των παραγόντων που επηρεάζουν την ανάπτυξη της (Hirschi, 2009). Αν και πρόκειται για μια δεξιότητα που

εκδηλώνεται στην επαγγελματική σταδιοδρομία, εμφανίζεται ήδη από την παιδική ηλικία και έχει επισημανθεί ο ρόλος των γονέων στην καλλιέργεια της (Hartung, Porfeli, & Vondracek, 2008. Hartung, 2015).

Γενικότερα, τα τελευταία χρόνια η έρευνα έχει στραφεί στη μελέτη των γονικών επιδράσεων στην επαγγελματική ανάπτυξη. Μια από τις θεωρίες που αξιολογείται συχνά είναι η θεωρία δεσμού (Bowlby, 1969) και εξετάζεται η σχέση της ποιότητας του γονικού δεσμού με πτυχές της επαγγελματικής ανάπτυξης (π.χ. Ketterson & Blustein, 1997. Blustein, 2011. Wright & Perrone, 2008). Δεν έχει γίνει ωστόσο πλήρως κατανοητός ο μηχανισμός μέσα από τον οποίο ο γονικός δεσμός επιδρά στη διαδικασία λήψη επαγγελματικής απόφασης (Lease & Dahlbeck, 2009). Μια από τις πιθανές εξηγήσεις που έχει εντοπιστεί στη βιβλιογραφία είναι πως η αίσθηση ασφάλειας που παρέχει η καλή γονική σχέση βοηθά το άτομο να αντιμετωπίσει το άγχος, τη μοναξιά, το αίσθημα απώλειας που πιθανόν προκαλούν οι μεταβάσεις σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο (Flum, 2001. Vignoli, 2009).

Με αφετηρία όσα ειπώθηκαν η παρούσα έρευνα θα διερευνήσει τη σχέση γονικών συμπεριφορών που σχετίζονται με την ποιότητα του γονικού δεσμού με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Επιχειρώντας να διασαφηνίσουμε περεταίρω τη σχέση αυτή θα εξετάσουμε την πιθανή επίδραση της ψυχικής ανθεκτικότητας, μιας έννοιας που αναφέρεται στην αποτελεσματική αντιμετώπιση της αντιξοότητας, (Masten, 2001) σε αυτή. Η έρευνα θα στηριχτεί σε δείγμα εφήβων καθώς η εφηβεία αποτελεί μια ιδιαίτερα μεταβατική περίοδο, όπου το άτομο προετοιμάζεται για το επαγγελματικό του μέλλον (Savickas, 2002). Επιπλέον, οι σχέσεις των μεταβλητών θα διερευνηθούν τόσο σε τυπικούς μαθητές όσο και σε μαθητές με Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ) ώστε να φανεί αφενός πώς επηρεάζουν οι παράγοντες αυτοί την επαγγελματική προσαρμοστικότητα των δύο ομάδων και αφετέρου αν υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους. Η παρούσα έρευνα έστρεψε το ενδιαφέρον της στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. καθώς έχει διαπιστωθεί πως αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες στη διαμόρφωση της επαγγελματικής τους ταυτότητας (Hitchings, Luzzo, Ristow, Horvath, Retish & Tanners, 2001) και στη διαπραγμάτευση των επαγγελματικών μεταβάσεων (Lusk & Cook, 2009).

1.1. Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα και Θεωρία Κατασκευής Σταδιοδρομίας

Φαίνεται πως οι παραδοσιακές θεωρίες επαγγελματικής σταδιοδρομίας δεν επαρκούν για να περιγράψουν το κλίμα ρευστότητας που επικρατεί στη σημερινή εργασιακή πραγματικότητα καθώς και τις σύγχρονες επαγγελματικές ανάγκες (Rossier, Zecca, Stauffer, Maggiori & Dauwalder, 2012). Για παράδειγμα ο Super, ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς σε ζητήματα σταδιοδρομίας του προηγούμενου αιώνα προσέγγισε την επαγγελματική επιλογή ως μια δια βίου διαδικασία που περιλαμβάνει πέντε στάδια: την ανάπτυξη, τη διερεύνηση, τη δημιουργία, τη συντήρηση και την παρακμή. Τα στάδια αυτά ακολουθούν μια εξελικτική πορεία, παρά τις ατομικές διαφορές που μπορεί να παρατηρούνται στην επαγγελματική ανάπτυξη των ατόμων. Κάθε στάδιο αντιστοιχεί σε ένα σύνολο καθηκόντων (tasks) που σχετίζεται με την ηλικία του ατόμου και με τις κοινωνικές νόρμες (Super & Jordaan, 1973). Στη θεωρία της επαγγελματικής ανάπτυξης του Super κεντρική θέση έχει η έννοια της επαγγελματικής ωριμότητας (career maturity). Η τελευταία αποτελεί μια ψυχοκοινωνική έννοια που εκφράζει το βαθμό επαγγελματικής ανάπτυξης το ατόμου, το σημείο που έχει φτάσει πάνω στο συνεχές των σταδίων, από την ανάπτυξη ως την παρακμή (Super, 1955. Savickas, 2002). Αναφέρεται στο βαθμό ετοιμότητας του ατόμου να λάβει επαγγελματικές αποφάσεις (Super, 1973). Η έννοια της «ωριμότητας» υποδηλώνει πως η ικανότητα λήψης επαγγελματικής απόφασης μεταβάλλεται με βάση τη χρονολογική ηλικία του ατόμου. Σύμφωνα με το Super (1955) η διαδικασία της σταδιακής βιολογικής ωρίμανσης είναι καθοριστική για την επαγγελματική ανάπτυξη των εφήβων αφού οι ικανότητες τους αυξάνονται καθώς μεγαλώνουν και αποκτούν μεγαλύτερο αριθμό επαγγελματικών πληροφοριών (Super & Kidd, 1979). Αντίθετα, η έννοια της επαγγελματικής ωριμότητας μοιάζει λιγότερο κατάλληλη για τους ενήλικες καθώς η επαγγελματική τους συμπεριφορά είναι ανεξάρτητη από την ηλικία τους και συνδέεται περισσότερο με το επαγγελματικό πλαίσιο (Super & Knasel, 1981). Έτσι, για την περιγραφή της επαγγελματικής ετοιμότητας των ενηλίκων προτιμάται η έννοια της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας (career adaptability) (Super & Knasel, 1981).

Ο ενήλικας προσαρμόζεται στο εργασιακό του περιβάλλον προσπαθώντας να εκφράσει έμπρακτα μέσα από τον επαγγελματικό του ρόλο την εικόνα που έχει για τον εαυτό του. Οι επαγγελματικές προτιμήσεις δεν είναι πάρα μετάφραση σε επαγγελματική ορολογία της αυτοαντίληψης του ατόμου (Super, 1969). Πέρα από τον επαγγελματικό τα άτομα διαδραματίζουν και άλλους ρόλους εξίσου σημαντικούς σε διάφορα πλαίσια (theaters) (Super, 1980). Μέσα από την άσκηση αυτών των ρόλων το άτομο επιχειρεί να συμβιβάσει ατομικούς (ατομικές ικανότητες, προτιμήσεις) και κοινωνικούς παράγοντες (κοινωνικές προσδοκίες, ευκαιρίες), να συνθέσει την αυτοαντίληψη με την πραγματικότητα (Δημητρόπουλος, 2004).

Η κριτική στη θεωρία του Super αφορά την υπόθεση του για την ύπαρξη σταθερής αλληλουχίας σταδίων που ορίζουν την επαγγελματική σταδιοδρομία του ατόμου. Αυτή η υπόθεση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προβλέψει τη συμπεριφορά των ατόμων σε σταθερά εργασιακά πλαίσια. Δεν αποδίδει όμως με ακρίβεια τις τωρινές συνεχώς μεταβαλλόμενες εργασιακές συνθήκες (Sullivan & Baruch, 2009). Χρειάζεται επομένως να αναθεωρηθεί το νόημα της καριέρας και να αναπτυχθούν θεωρητικά μοντέλα που δίνουν έμφαση σε έννοιες όπως η ευελιξία, η προσαρμοστικότητα και η δια βίου μάθηση (Savickas et al., 2009).

Ο Savickas (2002, 2005, 2013) επικαιροποίησε και αναβάθμισε τη θεωρία του Super ώστε να εφαρμοστεί σε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη εργασιακή πραγματικότητα όπως η σημερινή. Αρχικά, υιοθέτησε ένα Κονστρουκτιβιστικό μοντέλο προσέγγισης της επαγγελματικής ανάπτυξης στο οποίο ενέταξε την έννοια της αυτοαντίληψης του Super (Savickas, 1997b). Τα άτομα σύμφωνα με αυτό το μοντέλο χτίζουν την καριέρα τους δίνοντας τα ίδια νόημα στα επαγγελματικά τους βιώματα. Η σταδιοδρομία ερμηνεύεται όχι ως το σύνολο των εργασιακών θέσεων που καταλαμβάνει το άτομο, αλλά ως ένα μοτίβο επαγγελματικών εμπειριών που παράγει μια αφήγηση με προσωπικό νόημα (Savickas, 2005). Παράλληλα, η θεωρία κατασκευής σταδιοδρομίας (career construction theory) αξιοποιώντας την έννοια της προσαρμογής που ανέφερε ο Super δίνει έμφαση στη δυναμική αλληλεπίδραση ατόμου και περιβάλλοντος. Η επαγγελματική ανάπτυξη δε νοείται ως μια διαδικασία εσωτερικής ωρίμανσης του ατόμου, αλλά ως μια διαδικασία ταιριάσματος στις εκάστοτε εργασιακές συνθήκες (Savickas, 2005, 2013). Τα άτομα αναπτύσσουν προσαρμοστικές στρατηγικές προκειμένου να επιτύχουν την πραγμάτωση της

προσωπικότητας τους στους επαγγελματικούς ρόλους που αναλαμβάνουν (Savickas & Porfeli, 2012). Πρόκειται για μια διαδικασία που ουσιαστικά δεν ολοκληρώνεται ποτέ εφόσον τα εργασιακά περιβάλλοντα μεταβάλλονται συνεχώς.

Η θεωρία κατασκευής σταδιοδρομίας προσεγγίζει τα καθήκοντα που αντιστοιχούν στα εξελικτικά στάδια του Super ως σύνολο συμπεριφορών που εκδηλώνεται κάθε φορά που το άτομο αντιμετωπίζει μια μετάβαση. Πρόκειται για έναν κύκλο προσαρμοστικών συμπεριφορών (προσανατολισμός, εξερεύνηση, καταστάλαγμα, διαχείριση, αποδέσμευση) που επαναλαμβάνεται περιοδικά όταν κάποιος έχει ως στόχο να προσαρμοστεί σε ένα νέο πλαίσιο (Savickas & Porfeli, 2012).

Τα γνωρίσματα που χρειάζεται για να εκδηλώσει κανείς αυτές τις προσαρμοστικές συμπεριφορές συνιστούν την έννοια της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Η έννοια αυτή εισήχθη, όπως ήδη αναφέρθηκε από το Super για να περιγράψει την επαγγελματική ανάπτυξη των ενηλίκων. Στη θεωρία κατασκευής σταδιοδρομίας η χρήση της έννοιας επεκτάθηκε συμπεριλαμβάνοντας και τους έφηβους και αντικατέστησε την έννοια της επαγγελματικής ωριμότητας (Savickas, 1997b). Με τον τρόπο αυτό απλουστεύτηκε η θεωρία του Super καθώς χρησιμοποιήθηκε ένας ενιαίος όρος για την επαγγελματική ανάπτυξη τόσο των ενηλίκων όσο και των εφήβων. Επιπλέον, προτιμήθηκε ως έννοια γιατί περιγράφει ακριβέστερα τις σύγχρονες επαγγελματικές ανάγκες. Δίνεται έμφαση στη διαρκή ανάγκη ανταπόκρισης σε μεταβαλλόμενες συνθήκες και όχι στην κατάκτηση ενός συγκεκριμένου επιθυμητού βαθμού ωριμότητας (Savickas, 1997a). Συγκεκριμένα, ο όρος αναφέρεται στην ετοιμότητα να αντιμετωπίσει κανείς τα προβλέψιμα καθήκοντα προετοιμασίας και συμμετοχής στον επαγγελματικό ρόλο καθώς και τα απρόβλεπτα συμβάντα που προκαλούνται από τις αλλαγές στις εργασιακές συνθήκες (Savickas, 1997a). Έχει οριστεί επίσης ως η αντιλαμβανόμενη ικανότητα του ατόμου να αντιμετωπίσει και να αξιοποιήσει την αλλαγή καθώς και να ανακτήσει τις δυνάμεις του όταν απρόσμενα γεγονότα μεταβάλλουν τα σχέδια του (Rottinghaus, Susan & Borgen, 2005). Αργότερα, η έννοια προσεγγίστηκε από μία ψυχοκοινωνιολογική οπτική που έδινε έμφαση στην επίδραση του πλαισίου (Bimrose, Brown, Barnes, & Hughes, 2011). Πρόκειται δηλαδή για προσωπικές δυνάμεις που δεν είναι εγγενείς στο άτομο, αλλά αναπτύσσονται μέσα από την αλληλεπίδραση ατόμου και περιβάλλοντος (Savickas & Porfeli, 2012). Συγκεκριμένα, η επαγγελματική

προσαρμοστικότητα αναφέρεται στους ψυχοκοινωνικούς πόρους που αξιοποιούνται για την αντιμετώπιση τωρινών και μελλοντικών αναπτυξιακών καθηκόντων, εργασιακών μεταβάσεων και τραυμάτων που σε κάποιο βαθμό αλλάζουν την κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων (Savickas, 2013). Τα αναπτυξιακά καθήκοντα αντανakλούν τις κοινωνικές προσδοκίες σχετικά με την αναμενόμενη επαγγελματική συμπεριφορά των ατόμων ανάλογα με την ηλικία τους. Οι μεταβάσεις αφορούν τη μετακίνηση από μια εκπαιδευτική ή επαγγελματική θέση σε μια άλλη και μπορεί να είναι επιθυμητές ή ανεπιθύμητες, προγραμματισμένες ή τυχαίες, ενώ τα τραύματα αναφέρονται σε απροσδόκητα, οδυνηρά γεγονότα (π.χ. εργατικό ατύχημα).

Σύμφωνα με τον ορισμό της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, ως ψυχοκοινωνικό γνώρισμα, φαίνεται πως πρόκειται για μια ικανότητα που καλλιεργείται και όχι για ένα σταθερό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας. Αλλάζει και εξελίσσεται μέσα από τις κοινωνικές συνδιαλλαγές, την εμπειρία, την εκπαίδευση (Bocciardi, Caputo, Fregonese, Langher, & Sartori, 2017). Περιλαμβάνει τη λειτουργία της προσωπικότητας, της ψυχοκοινωνικής ικανότητας και της πραγματικής εμπειρίας (Bimrose et al., 2011). Η προσωπικότητα αφορά τα ενδοατομικά χαρακτηριστικά που βοηθούν το άτομο να προσαρμόζεται στις αλλαγές. Η ψυχοκοινωνική ικανότητα αφορά την ικανότητα του ατόμου να διερευνά το επαγγελματικό του περιβάλλον, να αναπτύσσει δεξιότητες λήψης επαγγελματικής απόφασης και να δημιουργεί σχέσεις. Η πραγματική εμπειρία, τέλος αφορά την γνώση που αποκομίζει κανείς προσπαθώντας να διαχειριστεί τις μεταβάσεις η οποία με τη σειρά της βελτιώνει την ικανότητα προσαρμογής (Σιδηροπούλου -Δημακάκου, Αργυροπούλου, Δρόσος, Μικεδάκη & Τσακανίκα, 2012). Σύμφωνα με τους Savickas & Porfeli (2012) η επαγγελματική προσαρμοστικότητα παραπέμπει στην έννοια του ανθρώπινου ή ψυχολογικού κεφαλαίου, επηρεάζεται από τα γνωρίσματα προσωπικότητας και το εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο και διευκολύνει την ανάπτυξη συγκεκριμένων προσαρμοστικών στρατηγικών.

Η επαγγελματική προσαρμοστικότητα είναι μια πολυδιάστατη έννοια που γίνεται αντιληπτή μέσα από τις τέσσερις ψυχοκοινωνικές ικανότητες που την συνθέτουν, το ενδιαφέρον, τον έλεγχο, την περιέργεια και την αυτοπεποίθηση (Savickas & Porfeli, 2012. Hirschi & Valero, 2015). Το ενδιαφέρον (concern) σχετίζεται με την πρόθεση κάποιου να σχεδιάσει και να προετοιμάσει το επαγγελματικό του μέλλον. Οι

διάφορες ευκαιρίες και δραστηριότητες παρέχουν ένα αυξανόμενο αίσθημα ελπίδας, αισιοδοξίας και καλλιεργούν μια ενεργή στάση προσανατολισμού στο μέλλον (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, & συν., 2012). Αντίθετα, η έλλειψη ενδιαφέροντος προς τη σταδιοδρομία ονομάζεται επαγγελματική αδιαφορία και μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτηση μιας πιο απαισιόδοξης στάσης απέναντι στα επαγγελματικά ζητήματα, ακόμη και στην απάθεια (Savickas, 2013). Ο έλεγχος (control) αφορά την ανάγκη του ατόμου να αναλάβει την ευθύνη για το χτίσιμο της σταδιοδρομίας του, να ασκήσει κάποια επίδραση στην εργασιακή του πραγματικότητα. Ο έλεγχος προδιαθέτει τα άτομα να αυτοπειθαρχούν και να διαπραγματεύονται με αποφασιστικότητα και επιμονή τις επαγγελματικές μεταβάσεις που συναντούν, αντί να τις αποφεύγουν. Το αντίθετο του ελέγχου είναι η αναποφασιστικότητα και εκφράζεται με σύγχυση, επιπολαιότητα και αναβλητικότητα (Savickas, 2013). Η περιέργεια (curiosity) αφορά την τάση του ατόμου να εξερευνά τον εαυτό και περιβάλλον του (de Guzman & Choi, 2013). Αυτή η τάση αυξάνει τη γνώση του ατόμου τόσο για τις προσωπικές του ικανότητες και ενδιαφέροντα, όσο και για τις απαιτήσεις και τις ρουτίνες των διάφορων επαγγελματικών ρόλων. Η έλλειψη περιέργειας μπορεί να οδηγήσει σε μη ρεαλιστικές προσδοκίες όσον αφορά ένα επάγγελμα και σε λανθασμένη αυτοεικόνα (Hartung, et al., 2008). Η αυτοπεποίθηση (confidence), τέλος αφορά στην εμπιστοσύνη του ατόμου στον εαυτό του και στην ικανότητα του να αντιμετωπίσει εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια στην επαγγελματική του ανάπτυξη. Σχετίζεται με την ανάπτυξη αντιλήψεων αυτοαποτελεσματικότητας η οποία επιτυγχάνεται μέσα από την επίλυση προβλημάτων στην επαγγελματική ζωή του ατόμου (Hartung & Taber, 2008). Η χαμηλή αυτοπεποίθηση μπορεί να προκαλέσει αίσθημα απαισιόδοξίας και αναστολές σε ζητήματα σταδιοδρομίας (Σιδηροπούλου-Δημακάκου & συν., 2012. Savickas, 2005). Επομένως, επαγγελματικά προσαρμοστικός είναι εκείνος που αντιμετωπίζει τα αναπτυξιακά καθήκοντα, τις επαγγελματικές μεταβάσεις και τα πιθανά τραύματα α) εκδηλώνοντας ενδιαφέρον για το επαγγελματικό του μέλλον β) αναλαμβάνοντας την ευθύνη για τις επαγγελματικές του επιλογές γ) εκφράζοντας περιέργεια με την εξερεύνηση του εαυτού και του επαγγελματικού πλαισίου και δ) ενισχύοντας την αυτοπεποίθηση του για την επίτευξη των επαγγελματικών του στόχων (Savickas & Porfeli, 2012).

Τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την έννοια της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας αναδύονται πριν το άτομο εμπλακεί σε επαγγελματικά έργα,

στην παιδική και προεφηβική ηλικία (Hartung, et al., 2008). Σε αυτήν την ηλικία το παιδί ξεκινά να αντιμετωπίζει ενεργά αλλαγές που προκύπτουν στον εαυτό του και το πλαίσιο που ζει, ικανότητα που θα του επιτρέψει αργότερα να διαμορφώσει την επαγγελματική του σταδιοδρομία (Hartung, 2015). Το παιδί μαθαίνει να φαντάζεται, να διερευνά, να επιλύει προβλήματα και έτσι μπορεί αργότερα να χτίσει ένα επαγγελματικό μέλλον που να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές επιταγές (Hantung et al., 2008). Το ενδιαφέρον, ο έλεγχος, η περιέργεια και η αυτοπεποίθηση επηρεάζονται από την ποιότητα της αλληλεπίδρασης των γονέων με τα παιδιά τους (Maree, 2017). Σε ένα υγιές και ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον τα παιδιά και μαθαίνουν να προσεγγίζουν τις καταστάσεις με ελπίδα, να προσανατολίζονται προς το μέλλον και να δημιουργούν σενάρια (Peila-Shuster, 2017). Τα σενάρια αυτά εξελίσσονται σε πιο συγκεκριμένα επαγγελματικά σχέδια στην εφηβεία. Παράλληλα, ένα ενθαρρυντικό οικογενειακό πλαίσιο επιτρέπει στο παιδί να παίρνει ελεγχόμενα ρίσκα (Hantung et al., 2008), να εκφράζεται και να εκτίθεται σε πληροφορίες (Savickas, 2002). Οι στάσεις αυτές ευνοούν μια μελλοντική πιο εστιασμένη διερεύνηση του εαυτού και του επαγγελματικού πλαισίου. Επιπλέον, η ενίσχυση της αυτονομίας του παιδιού στη λήψη αποφάσεων του επιτρέπει να αισθάνεται πως ασκεί έλεγχο στη ζωή του. Η αίσθηση αυτή επεκτείνεται αργότερα στον τρόπο διαπραγμάτευσης των επαγγελματικών μεταβάσεων (Peila-Shuster, 2015). Τέλος, η ενθάρρυνση από τους γονείς (Peila-Shuster, 2017) και η επιτυχημένη εμπλοκή στην επίλυση προβλημάτων ενισχύει την εμπιστοσύνη του παιδιού στις ικανότητες του. Έτσι, διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης αναφορικά με τον επαγγελματικό ρόλο (Savickas, 2002).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της εφηβείας είναι που η επαγγελματική προσαρμοστικότητα παγιώνεται και αρχίζει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επαγγελματική ανάπτυξη του ατόμου (Skorikov, 2007). Οι έφηβοι καλούνται να αντιμετωπίσουν απαιτητικά αναπτυξιακά καθήκοντα. Διανύουν το στάδιο της διερεύνησης όπου εξερευνούν τις προτιμήσεις και τις ικανότητες τους και συλλέγουν πληροφορίες για πιθανά μελλοντικά επαγγέλματα και εκπαιδευτικά προγράμματα (Savickas, 2002). Επιπλέον, βρίσκονται σε μια έντονα μεταβατική περίοδο καθώς χρειάζεται να μεταπηδήσουν από ένα σχολικό πλαίσιο σε ένα άλλο (από το γυμνάσιο στο λύκειο) και έπειτα από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είτε στην τριτοβάθμια, είτε στην αγορά εργασίας. Στην Ελλάδα μάλιστα λόγω του θεσμού των Πανελληνίων

εξετάσεων οι έφηβοι καλούνται να σχεδιάσουν το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον πριν την ολοκλήρωση της σχολικής τους ζωής. Ταυτόχρονα, η κοινωνικοοικονομική και εργασιακή αστάθεια κάνει τους εφήβους να σκέφτονται αρνητικά, να αποφεύγουν να θέτουν στόχους και να θεωρούν πως οι πιθανότητες να πετύχουν στα μελλοντικά τους σχέδια δεν είναι μεγάλες (Nota, Ginevra & Santilli, 2015). Η μελέτη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στην εφηβεία είναι σημαντική καθώς έχει διαπιστωθεί πως οι επαγγελματικά προσαρμοστικοί έφηβοι έχουν ρεαλιστικούς επαγγελματικούς στόχους, διερευνούν σε βάθος τις επαγγελματικές ευκαιρίες που έχουν στη διάθεση τους και αντιλαμβάνονται περιορισμένα εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια στην επαγγελματική τους πορεία, παρά το πλήθος των μεταβάσεων και των εργασιακών αλλαγών που έχουν να αντιμετωπίσουν (Hirschi, 2010. Savickas & Porfeli, 2012. Soresi, Nota & Ferrari, 2012). Επιπλέον, οι διαστάσεις της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας έχουν συνδεθεί και με άλλες πτυχές της ζωής του εφήβου, πέρα από την επαγγελματική ανάπτυξη, όπως είναι η ευζωία (Hirschi, 2009) και πρόληψη των προβλημάτων συμπεριφοράς (Skorikov, 2007). Παράλληλα, η έρευνα έχει εστιάσει στους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Καθώς η τελευταία προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον του έχουν αναδειχθεί τόσο ατομικοί παράγοντες όπως η αίσθηση ελέγχου (Duffy, 2010), η προδραστική προσωπικότητα (Tolentino, Garcia, Lu, Restubog, Bordia & Plewa, 2014), η αυτοεκτίμηση (Ataş, Dirik & Tetik, 2017) όσο και κοινωνικοί όπως η κοινωνική στήριξη (Duffy, 2010. Tian & Fan, 2014) και η σχέση με τους συνομηλίκους (Shin & Lee, 2016).

Εστιάζοντας στους κοινωνικούς παράγοντες που μπορεί να σχετίζονται με την ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας και λαμβάνοντας υπόψη πως η τελευταία αναδύεται ήδη από την παιδική ηλικία, παρακάτω θα αναφερθούμε στη σχέση με τους γονείς και συγκεκριμένα στο γονικό δεσμό και στην πιθανή συσχέτιση του με την έννοια.

1.2. Τύποι Δεσμού με τους Γονείς και Θεωρία Δεσμού

Η θεωρία δεσμού (attachment theory) προσεγγίζει την τάση του ατόμου να δημιουργεί συναισθηματικούς δεσμούς ως βασικό συστατικό της ανθρώπινης ύπαρξης, το οποίο είναι ήδη παρόν στην εμβρυακή ηλικία και συνεχίζει να υπάρχει ως την τρίτη ηλικία (Bowlby, 1988). Σύμφωνα με τον Bowlby (1969), ο οποίος αποτελεί τον εμπνευστή της θεωρίας, η δημιουργία σχέσεων δεσμού είναι η βάση για την υγιή ανάπτυξη του ατόμου. Σχέση δεσμού ορίζεται η συναισθηματική σχέση με ένα συγκεκριμένο πρόσωπο η όποια διασφαλίζει την εγγύτητα και διαρκεί στο χρόνο (Ainsworth & Bell, 1970). Οι σχέσεις δεσμού διακρίνονται από άλλες συναισθηματικές σχέσεις λόγω ορισμένων συμπεριφορών που τις χαρακτηρίζουν. Σε μια σχέση δεσμού το βρέφος προσπαθεί να διατηρήσει μια απόσταση ασφαλείας από τον φροντιστή του, εξερευνά το περιβάλλον του βασιζόμενο στην παρουσία της φιγούρας δεσμού και διαμαρτύρεται σε περίπτωση αποχωρισμού από αυτήν (Cassidy, 1999. Bowlby, 1969).

Ο δεσμός αποτελεί μια εγγενή καθολική δομή με εξελικτική σημασία. Το άτομο είναι βιολογικά προγραμματισμένο να «δεθεί» με το φροντιστή του προκειμένου να εξασφαλίσει ένα αίσθημα ασφάλειας απαραίτητο για την επιβίωση του (Bretherton, 1992). Εφόσον το βρέφος νιώσει ασφαλές χρησιμοποιεί το φροντιστή του ως «βάση» για να μπορεί να εξερευνήσει ελεύθερα το περιβάλλον του και ως «καταφύγιο» στο οποίο επιστρέφει αν νιώσει αναστάτωση. Το σύστημα δεσμού ενεργοποιείται σε περίπτωση άγχους ή απειλής προκειμένου να αποκατασταθεί η επαφή με τη γονική φιγούρα (Cassidy, 1999). Το παιδί ωστόσο ελέγχει πάντα τη διαθεσιμότητα του γονέα (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978).

Η Ainsworth και συνεργάτες (1978) τεκμηρίωσαν εμπειρικά τη λειτουργία της φιγούρας δεσμού ως ασφαλούς βάσης εφαρμόζοντας μια εργαστηριακή μέθοδο, τη Συνθήκη του Ξένου (Strange Situation), η οποία περιλαμβάνει επεισόδια αποχωρισμού και επανασύνδεσης του παιδιού με τη μητέρα. Παρατηρώντας τη συμπεριφορά του νήπιου κατά την επανασύνδεση του με τη μητέρα κατέληξαν στην ύπαρξη τριών διακριτών τύπων δεσμού: τον ανασφαλή τύπο-αποφυγής, τον ασφαλή τύπο και τον ανασφαλή-αμφιθυμικό/αγχώδη τύπο. Στον πρώτο τύπο δεσμού, παρατηρείται συναισθηματική απόσταση από τη μητέρα στην επιστροφή της η οποία

εκδηλώνεται με αδιαφορία απέναντί της και εστίαση στο παιχνίδι. Στο δεύτερο τύπο δεσμού, το παιδί κλαίει κατά την αναχώρηση της μητέρας και δείχνει την ανακούφιση του στην επιστροφή της. Στον τρίτο τύπο δεσμού, το νήπιο εκδηλώνει αμφιθυμικά συναισθήματα προς τη μητέρα: θυμό αλλά και επιθυμία για εγγύτητα. Οι ερευνητές απέδωσαν τις ατομικές διαφορές στην ποιότητα του δεσμού στον τρόπο φροντίδας από την πλευρά της μητέρας, συγκεκριμένα στην «μητρική ευαισθησία» (Ainsworth et al., 1978). Ο όρος αυτός αφορά την ικανότητα της μητέρας να κατανοεί και να ανταποκρίνεται κατάλληλα στα μη λεκτικά μηνύματα του βρέφους. Η ικανότητα της αυτή σχετίζεται με τις μνήμες και τις εμπειρίες που έχει η ίδια από τη σχέση της με το γονιό (Ainsworth et al., 1978. Καφέτσιος, 2005). Η λειτουργία του φροντιστή ως καταφύγιο και ασφαλή βάση δεν επηρεάζει μόνο τη σχέση δεσμού σε συμπεριφορικό επίπεδο. Αντίθετα, μεταφράζεται σε γνωστική αναπαράσταση και επηρεάζει τη μετέπειτα συμπεριφορά του ατόμου (Bretherton & Manholland, 1999). Καθώς το άτομο προχωρά στην εφηβεία, η τάση για ανεξαρτησία εντείνεται και οι γνωστικές του ικανότητες αυξάνονται, στοιχεία που του επιτρέπουν να διαμορφώσει γνωστικές αναπαραστάσεις σε σχέση με τις εμπειρίες δεσμού (Allen & Land, 1999). Οι αναπαραστάσεις αυτές ονομάζονται Ενεργά Μοντέλα Δεσμού (Bowlby, 1973, 1988).

Τα Ενεργά Μοντέλα Δεσμού αναφέρονται σε μνήμες, προσδοκίες, συναισθήματα που σχετίζονται με σημαντικές διαπροσωπικές σχέσεις, με σχέσεις δεσμού (Main, 1991). Διαμορφώνονται δηλαδή με βάση την αλληλεπίδραση των παιδιών με τους φροντιστές τους, τις πράξεις των παιδιών και την ανατροφοδότηση που δέχονται για τις πράξεις αυτές (Λεοντάρη, 2000). Σύμφωνα με τον Bowlby (1973), στηριζόμενο σε αυτά τα εσωτερικά μοντέλα το άτομο αντιλαμβάνεται τα γεγονότα, κάνει σχέδια και προβλέπει το μέλλον. Τα Ενεργά Μοντέλα Δεσμού εμπλέκουν εκτός από τη φιγούρα του δεσμού και τον εαυτό. Συγκεκριμένα, βασίζονται σε δύο μεταβλητές: α) Αν το άτομο θεωρεί ότι το πρόσωπο δεσμού είναι ο τύπος ατόμου που γενικά ανταποκρίνεται σε εκκλήσεις για υποστήριξη και βοήθεια. β) Αν θεωρεί ότι ο ίδιος μπορεί να ανταποκριθεί σε εκκλήσεις για υποστήριξη και βοήθεια (Bowlby, 1973). Το μοντέλο του άλλου και το μοντέλο του εαυτού, ως δύο όψεις μιας διαπροσωπικής σχέσης, αλληλοσχετίζονται και αλληλοεπιβεβαιώνονται (Bretherton & Manholland, 1999). Καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των μοντέλων δεσμού φαίνεται να παίζουν οι προσδοκίες του ατόμου για τη διαθεσιμότητα και την ανταπόκριση της φιγούρας δεσμού σε στιγμές άγχους. Ένα παιδί που αναπτύσσεται νιώθοντας ότι οι γονείς του

δε θα ανταποκριθούν σε στιγμές που τους έχει ανάγκη είναι πιθανό να αποκτήσει αργότερα την πεποίθηση πως δεν είναι άξιο να αγαπηθεί γενικά. Αντίθετα, ένα παιδί που έχει εμπιστοσύνη στην στοργή και τη διαθεσιμότητα των γονιών του, αποκτά μια σταθερή αίσθηση εμπιστοσύνης στον εαυτό και τις ικανότητες του (Bowlby, 1973, 1988). Έτσι, έφηβοι και ενήλικες που έχουν εσωτερικεύσει ένα ασφαλή δεσμό με τους γονείς τους αισθάνονται άνεση και οικειότητα στις μετέπειτα σχέσεις που συνάπτουν και δεν ανησυχούν μήπως απορριφθούν. Έφηβοι και ενήλικες με αποφευκτικό τύπο δεσμού δεν αισθάνονται άνετα στις στενές σχέσεις και δυσκολεύονται να ζητήσουν βοήθεια από τους άλλους, ενώ όσοι έχουν αμφιθυμικό τύπο δεσμού έχουν την τάση να αναπτύσσουν σχέσεις εξάρτησης και να βιώνουν έντονο φόβο απόρριψης (Pietromonaco & Barrett, 2000).

Επιπλέον, η ποιότητα του δεσμού που αναπτύσσει το παιδί με το γονέα φαίνεται να συνδέεται με την ρύθμιση του συναισθήματος και τον τρόπο αντιμετώπισης των στρεσογόνων συμβάντων (Zimmer-Gembeck, Webb, Pepping, Swan, Merlo, Skinner et al., 2015). Οι γονείς αφενός εκθέτουν το παιδί από τη γέννηση του σε ένα συγκεκριμένο συναισθηματικό περιβάλλον και αφετέρου, λειτουργώντας οι ίδιοι ως πρότυπα, το εξοικειώνουν με στρατηγικές διαχείρισης συναισθήματος (Zeman, Cassano, Parrish, & Stegall, 2006). Οι στρατηγικές αυτές εσωτερικεύονται σταδιακά από το άτομο και τείνουν να διατηρούνται στην εφηβική και ενήλικη ζωή. Έτσι, άτομα με ασφαλή τύπο δεσμού έχουν την τάση να αξιολογούν τις εξωτερικές απαιτήσεις ως προκλήσεις και όχι ως απειλές και να χειρίζονται λειτουργικά τα αρνητικά τους συναισθήματα (Diamond & Aspinwall, 2003). Αντίθετα, άτομα με ανασφαλείς τύπους δεσμού τείνουν είτε να αντιδρούν με υπερβολή στο αρνητικό συναίσθημα (αμφιθυμικός τύπος) είτε να το καταπνίγουν (αποφευκτικός τύπος) (Mikulincer, Shaver & Pereg, 2003).

Τα μοντέλα δεσμού αν και δημιουργούνται με βάση τις πρώιμες εμπειρίες του ατόμου αναπροσαρμόζονται με βάση τις συνεχώς αναπτυσσόμενες δεξιότητες του και τις νέες διαπροσωπικές εμπειρίες (Bretherton & Manholland 1999). Παράλληλα, όμως έχουν την τάση να αντιστέκονται στην αλλαγή καθώς σταδιακά αποκτούν ένα μη συνειδητό, αυτόματο χαρακτήρα (Bowlby, 1988).

Στο πλαίσιο της παραπάνω θεωρίας είναι σημαντικό να επισημάνουμε τη διάκριση μεταξύ του δεσμού προσκόλλησης (attachment) και του συνδέσμου γονέα-παιδιού

(bonding). Ο πρώτος εστιάζεται στη σχέση που αναπτύσσει ένα άτομο με κάποιον που αντιλαμβάνεται ως πιο ισχυρό (π.χ. προσκόλληση του παιδιού προς το γονέα). Από την άλλη, ο δεύτερος παραπέμπει στους μοναδικούς συναισθηματικούς δεσμούς του γονέα προς το παιδί που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια μιας εκτεταμένης χρονικής περιόδου (Crouch & Manderson, 1995). Έτσι, ενώ η προσκόλληση εστιάζει στα συναισθήματα και τη συμπεριφορά του παιδιού προς το γονέα, ο σύνδεσμος γονέα-παιδιού (bonding) αναπτύσσεται με αντίστροφη κατεύθυνση (Stein, Williamson, Birmaher, Brent, Kaufman, Dahl et al, 2000). Εντούτοις, πρόκειται για αλληλοσχετιζόμενες έννοιες, εφόσον οι γονικές συμπεριφορές αποτελούν βάση για την ποιότητα του δεσμού που θα αναπτύξει το παιδί (Wilhelm, 2016).

Οι κυρίαρχες μεταβλητές της γονικής συμπεριφοράς απέναντι στο παιδί είναι δύο:

1. η αποδοχή (acceptance) και
2. ο έλεγχός (control) (Wood, McLeod, Sigman, Hwang, & Chu, 2003).

Η αποδοχή είναι μια στάση ανατροφής που χαρακτηρίζεται από «αποκριτικότητα» στις ανάγκες του παιδιού και συναισθηματική εμπλοκή στη ζωή του. Ο έλεγχος εκφράζεται με έντονη παρεμβατικότητα στη ρουτίνα και τα συναισθήματα του παιδιού. Πολλοί θεωρητικοί πρότειναν συγκεκριμένες διαστάσεις της γονικής συμπεριφοράς βασισμένοι σε αυτές τις δύο γενικές κατηγορίες. Για παράδειγμα, οι Parker, Tupling και Brown (1979) περιέγραψαν τις διαστάσεις της γονικής Φροντίδας (Care) και της Υπερπροστασίας (Overprotection). Η Φροντίδα έχει έναν πόλο που ορίζεται από τη στοργή, τη συναισθηματική θαλπωρή, την κατανόηση και την εγγύτητα και έναν δεύτερο πόλο που περιλαμβάνει τη ψυχρότητα, την αδιαφορία και την παραμέληση. Η δεύτερη διάσταση αποτελείται από τον πόλο του ελέγχου, της υπερπροστασίας, της παρεμβατικότητας, της υπερβολικής επαφής, της παιδοποίησης και την πρόληψη της ανεξάρτητης συμπεριφοράς και τον πόλο της ενθάρρυνσης της αυτονομίας και της ανεξαρτησίας. Με βάση τις παραπάνω διαστάσεις δημιουργήθηκε από τους συγγραφείς το Ερωτηματολόγιο του Γονικού Δεσμού (Parental Bonding Instrument PBI). Το ερωτηματολόγιο PBI αποτιμά την υποκειμενική αντίληψη που έχουν διαμορφώσει τα άτομα για τη στάση ανατροφής των γονιών τους. Σε μεταγενέστερες έρευνες (Cubis, Lewin, & Dawes, 1989. Kendler, 1996. Murphy, Brewin & Silka, 1997) προτάθηκε ένα μοντέλο τριών διαστάσεων για την περιγραφή της γονικής στάσης ανατροφής. Θεωρήθηκε πως το μοντέλο αυτό παρουσιάζει

μεγαλύτερη ακρίβεια και ευαισθησία στην περιγραφή των αντιλαμβανόμενων γονικών συμπεριφορών σε σχέση με το μοντέλο δύο παραγόντων. Με βάση τη δομή τριών παραγόντων η Φροντίδα αποτελεί ανεξάρτητη διάσταση ενώ η Υπερπροστασία είναι συνισταμένη δύο διακριτών παραγόντων. Ο πρώτος σχετίζεται με τον υπερβολικό ψυχολογικό έλεγχο, τον περιορισμό της ψυχολογικής ελευθερίας του ατόμου, ενώ ο δεύτερος αφορά τον υπερβολικό συμπεριφορικό έλεγχο, την παρεμπόδιση της ανεξάρτητης συμπεριφοράς (Tsaousis, Mascha, & Giovazolias, 2011. Terra, Hauck, Schestatsky, Fillipon, Sanchez, Hirakata et al., 2009). Στη βιβλιογραφία έχουν χρησιμοποιηθεί διαφορετικές ονομασίες για την περιγραφή αυτών των δύο παραγόντων: προστασία σε προσωπικό επίπεδο (Protection-Personal Domain) και προστασία σε κοινωνικό επίπεδο (Protection-Social Domain) (Cubis et al., 1989), στέρηση της ψυχολογικής ελευθερίας (Denial of psychological autonomy) και ενθάρρυνση (ή μη) της αυτονομίας (encouragement of behavioural freedom) (Murphy et al., 1997), υπερπροστασία (protectiveness) και αυταρχικότητα (authoritarianism) (Kendler, 1996). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιείται η δομή τριών παραγόντων του Kendler (1996) η οποία έχει εφαρμοστεί επιτυχώς και σε προηγούμενες έρευνες (π.χ. Terra et al., 2009. Κουμουνδούρου & Μήτσου, 2013).

Με βάση τη θεωρία δεσμού, μια σειρά ερευνών επιχειρεί να συνδέσει την ποιότητα του γονικού δεσμού και τις αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές με εκφάνσεις της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής του ατόμου. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα πρόσφατης έρευνας οι έφηβοι που αισθάνονται ότι έχουν ασφαλή δεσμό με το γονέα αξιολογούν θετικότερα την ακαδημαϊκή τους επίδοση και αναφέρουν μειωμένα συμπτώματα άγχους. Αυτό συμβαίνει γιατί η αντιληπτή γονική ασφάλεια με το γονέα ενισχύει τις θετικές αντιλήψεις για τον εαυτό και ως εκ τούτου την προσαρμογή στις ακαδημαϊκές απαιτήσεις (Maltais, Duchesne, Ratelle, & Feng, 2015). Επιπλέον, οι έφηβοι που βιώνουν ασφάλεια στην σχέση με τους γονείς τους έχουν την τάση να αισθάνονται περισσότερο θετικά συναισθήματα και να χρησιμοποιούν αποτελεσματικές τεχνικές επίλυσης προβλήματος π.χ. να επιδιώκουν την κοινωνική στήριξη (Abraham & Kerns, 2013). Οι θετικές εμπειρίες δεσμού φαίνεται να συνδέονται ακόμη με την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων και τις στενές διαπροσωπικές σχέσεις (Groh, Fearon, Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, Steele & Roisman, 2014). Τα παραπάνω εμπειρικά ευρήματα μπορούν να ιδωθούν υπό το πρίσμα της θεωρίας δεσμού. Τα παιδιά που έχουν μια ασφαλή σχέση με το

γονέα νιώθουν χαρά και άνεση στην αλληλεπίδραση μαζί του. Τα θετικά αυτά συναισθήματα επεκτείνονται μέσω των ενεργών μοντέλων δεσμού και σε άλλες διαπροσωπικές σχέσεις. Επιπρόσθετα, τα θετικά μοντέλα δεσμού οδηγούν το άτομο στη διαμόρφωση θετικής αντίληψης για τους άλλους, στοιχείο που βελτιώνει τις κοινωνικές του σχέσεις. Αντίθετα, η ύπαρξη ανασφαλούς δεσμού αποτελεί παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση συμπτωμάτων άγχους και κατάθλιψης στην παιδική και εφηβική ηλικία (Brumariu & Kerns, 2010). Συνδέεται επιπλέον με την εκδήλωση προβλημάτων συμπεριφοράς και την κοινωνική απομόνωση (Kokkinos, 2007. Muris, Meesters & van den Berg, 2003).

Αντίστοιχα, οι γονικές συμπεριφορές που αποτελούν τη βάση για τη δημιουργία του γονικού δεσμού φαίνεται να σχετίζονται με την ψυχοκοινωνική λειτουργικότητα του ατόμου. Ο αντιλαμβανόμενος υψηλός έλεγχος και η μειωμένη φροντίδα συνδέονται με την εμφάνιση συμπτωμάτων όπως αυξημένο άγχος, κατάθλιψη και κοινωνική απόσυρση (Wadja, 2013). Σύμφωνα με άλλα ευρήματα, η αντιλαμβανόμενη γονική φροντίδα είναι ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας για τα επίπεδα ψυχικής υγείας (Bahreini, Akaberian, Ghodsbin, Yazdankhah Fard & Mohammadi Baghmollaei, 2012) και τις θετικές κοινωνικές δεξιότητες (Saleem & Gul, 2016). Από την άλλη, ο αντιλαμβανόμενος υψηλός έλεγχος και ο περιορισμός της αυτονομίας σχετίζεται με τη δυσκολία του παιδιού να ανταποκριθεί στις σχολικές απαιτήσεις, με τη χαμηλή αυτοεκτίμηση και την τάση κοινωνικής απομόνωσης (Borelli, Crowley, David, Sbarra, Anderson & Mayes, 2010). Με αφετηρία τη σύνδεση των τύπων δεσμού με την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη θα αναλυθεί παρακάτω η συσχέτιση τους με τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης και με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

1.2.1. Τύποι Δεσμού / Γονικές Συμπεριφορές, Επαγγελματικοί Παράγοντες και Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα.

Ο Blustein (2011), προκειμένου να εξηγήσει τη συσχέτιση των διαπροσωπικών σχέσεων και συγκεκριμένα των σχέσεων δεσμού με την επαγγελματική ζωή, χρησιμοποίησε την έννοια της εσωτερίκευσης. Ο όρος αναφέρεται σε εσωτερικές δομές που οργανώνουν τις σχεσιακές εμπειρίες του ατόμου και άλλες σημαντικές εμπειρίες ζωής. Οι δομές αυτές που θυμίζουν τα Ενεργά Μοντέλα Δεσμού και οι

επαγγελματικές εμπειρίες αλληλοσχετίζονται. Μια θετική επαγγελματική εμπειρία όπως η αλληλεπίδραση με έναν ενθαρρυντικό επόπτη για παράδειγμα μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο που αντιλαμβάνεται κανείς τις σχέσεις με τα πρόσωπα εξουσίας. Αντίστροφα, η θετική αλληλεπίδραση με το γονέα μπορεί να εσωτερικευτεί ως αίσθηση υποστήριξης, στοιχείο που συμβάλλει στην αντιμετώπιση των επαγγελματικών προκλήσεων. Τα χαρακτηριστικά των γονικών σχέσεων συνδέονται με τις επαγγελματικές εμπειρίες και με άλλους τρόπους: Τα άτομα εκτίθενται για πρώτη φορά στον κόσμο της εργασίας ως παιδιά παρατηρώντας την εργασία των γονιών τους και άλλων ενήλικων προτύπων (Wright & Perrone, 2008). Στην συνέχεια σε ένα υγιές οικογενειακό πλαίσιο το άτομο πειραματίζεται διερευνώντας τον εαυτό του και το περιβάλλον, στοιχείο που μπορεί αργότερα να διευκολύνει την επαγγελματική διερεύνηση (Wright & Perrone, 2010). Εξάλλου, σύμφωνα με την θεωρία δεσμού, η αντιληπτή γονική ασφάλεια επιτρέπει στο αναπτυσσόμενο άτομο μια συνολικά ενεργητικότερη συμπεριφορά που εκδηλώνεται και στον επαγγελματικό τομέα (Χαροκοπάκη, 2012). Πράγματι, σύμφωνα με τους Ketterson και Blustein (1997), οι οποίοι εξέτασαν τη σχέση του γονικού δεσμού με τη διαδικασία επαγγελματικής διερεύνησης, οι έφηβοι που ανέφεραν μεγαλύτερη ασφάλεια στη σχέση με τους γονείς τους είχαν την τάση να εμπλέκονται περισσότερο σε δραστηριότητες που αφορούσαν την επαγγελματική διερεύνηση. Σε αντίστοιχα αποτελέσματα κατέληξε πιο πρόσφατη έρευνα που υλοποιήθηκε σε εφήβους, τελειόφοιτους λυκείου. Διαπιστώθηκε πως ο ασφαλής γονικός δεσμός επηρεάζει θετικά την τάση για διερεύνηση εκπαιδευτικών και επαγγελματικών πλαισίων (Vignoli, Croity-Belz, Chapeland, de Phillipis, & Garcia, 2005). Επιπλέον, άλλα ερευνητικά ευρήματα κατέδειξαν τη σημαντική επίδραση γονικών συμπεριφορών που σχετίζονται με τη σταδιοδρομία (career specific parental behaviors) στην ανάπτυξη της επαγγελματικής διερεύνησης σε δείγμα φοιτητών (Guan, Wang, Liu, Ji, Jia, Fang et al., 2015). Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε πως η γονική υποστήριξη ασκεί θετική επίδραση στην επαγγελματική διερεύνηση ενώ η γονική παρεμβατικότητα σε ζητήματα σταδιοδρομίας φαίνεται να μειώνει την τάση διερεύνησης από την πλευρά των νέων. Από την άλλη, η απουσία γονικής εμπλοκής στην επαγγελματική προετοιμασία των εφήβων επηρεάζει αρνητικά την τάση για επαγγελματική διερεύνηση. Περαιτέρω ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε, ωστόσο, πως η γονική εμπλοκή που δεν συνοδεύεται από υποστηρικτική διάθεση, άλλα και η γονική

εμπλοκή που συνυπάρχει με διάθεση επιβολής προσωπικών ιδεών έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της διερευνητικής συμπεριφοράς. Το εύρημα αυτό υποδεικνύει πως η παρεχόμενη υποστήριξη και η ταυτόχρονη ενίσχυση αυτονομίας που απηχούν έναν ασφαλή δεσμό με τους γονείς συμβάλλουν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και συμπεριφορών διερεύνησης. Η σχέση των αναφερθέντων γονικών συμπεριφορών με πτυχές της επαγγελματικής ανάπτυξης μελετήθηκε και από τους Dietrich & Kracke (2009) σε δείγμα εφήβων. Στην έρευνα αυτή επισημαίνεται πως οι έφηβοι που νιώθουν ότι υποστηρίζονται από τους γονείς τους εμπλέκονται περισσότερο σε δραστηριότητες επαγγελματικής διερεύνησης. Από την άλλη, οι έφηβοι που νιώθουν ότι οι γονείς παρεμβαίνουν έντονα στα επαγγελματικά τους ζητήματα αναφέρουν περισσότερες δυσκολίες στην λήψη επαγγελματικής απόφασης. Η συσχέτιση των γονικών συμπεριφορών με την επαγγελματική διερεύνηση που επιβεβαιώθηκε από τα παραπάνω ευρήματα παραπέμπει πιθανώς στη συσχέτιση τους και με πτυχές της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας (έννοια που πραγματεύεται η παρούσα έρευνα). Συγκεκριμένα, έχει διαπιστωθεί πως η επαγγελματική διερεύνηση σχετίζεται με την ικανότητα του ατόμου να εξερευνά επαγγελματικά πλαίσια και ρόλους (περιέργεια) και να προετοιμάζεται για το επαγγελματικό του μέλλον (ενδιαφέρον) (Guan, et al.,2015).

Επιπρόσθετα, μια σειρά ερευνών έχει διερευνήσει τη σχέση των πρώιμων γονικών συμπεριφορών με την αυτοαποτελεσματικότητα του ατόμου ως προς τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης. Η έννοια αυτή αναφέρεται στην πεποίθηση του ατόμου για την ικανότητα του να επιτελέσει ενέργειες που σχετίζονται με την επαγγελματική ανάπτυξη (Anderson & Betz, 2001). Πρόκειται για μια έννοια συναφή με την επαγγελματική αυτοπεποίθηση (confidence) που όπως αναφέρθηκε εμπεριέχεται στην έννοια της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Η εμπειρική συσχέτιση της ποιότητας του δεσμού με την αντιλαμβανόμενη ικανότητα του ατόμου να εμπλακεί σε επαγγελματικά έργα επιβεβαιώνεται από τη θεωρία του Bowlby (1969) στην οποία η αίσθηση ασφάλειας συμβάλλει στην ανάπτυξη της εμπιστοσύνης στον εαυτό. Έτσι, σύμφωνα με τους Keller & Whiston (2008), η υποστηρικτική γονική συμπεριφορά επηρεάζει σημαντικά την αυτοαποτελεσματικότητα των εφήβων ως προς τη διαμόρφωση της σταδιοδρομίας τους. Επιπλέον η συγκεκριμένη έρευνα καταδεικνύει πως η υποστήριξη και το ενδιαφέρον από την πλευρά των γονέων για την ψυχοκοινωνική υγεία των εφήβων γενικότερα και την επαγγελματική τους

ανάπτυξη ειδικότερα είναι καθοριστικότερος παράγοντας για την ανάπτυξη της αυτοαποτελεσματικότητας, σε σχέση με την παροχή πληροφοριών για συγκεκριμένα επαγγέλματα. Οι Lee, Lee, Song και Kim (2012) διαπίστωσαν πως όσο μεγαλύτερη ασφάλεια ένιωθαν οι έφηβοι του δείγματος με τους γονείς και όσο καλύτερη επικοινωνία είχαν, τόσο υψηλότερα ήταν τα επίπεδα επαγγελματικής ωριμότητας που ανέφεραν. Επιπρόσθετα, τα αποτελέσματα έδειξαν πως ο ασφαλής γονικός δεσμός συμβάλλει στη διαμόρφωση θετικών αντιλήψεων ως προς την αυτοαποτελεσματικότητα των εφήβων και έτσι οδηγούνται σε ορθότερες επαγγελματικές επιλογές και υψηλότερη επαγγελματική ωριμότητα. Οι Κουμουνδούρου και Μήτσου (2013) εξέτασαν τη σχέση των χαρακτηριστικών του γονικού δεσμού (parental bonding) με την αντιλαμβανόμενη αυτοαποτελεσματικότητα και τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης σε δείγμα Ελλήνων μαθητών λυκείου. Σύμφωνα με τα ερευνητικά ευρήματα, οι μαθητές που αναγνώριζαν τη μητέρα ως φροντιστική απέναντί τους, θεωρούσαν τον εαυτό τους ικανό να εμπλακεί σε ζητήματα που αφορούν τη σταδιοδρομία και σημείωναν λιγότερες δυσκολίες στην δόμηση της επαγγελματικής τους ταυτότητας. Από την άλλη, οι έφηβοι που έκριναν υπερπροστατευτική τη συμπεριφορά από την πλευρά της μητέρας τους κατέγραφαν περισσότερες δυσκολίες στη διαμόρφωση μιας συμπαγούς επαγγελματικής ταυτότητας. Στην συγκεκριμένη έρευνα εξετάστηκε χωριστά η πιθανή επίδραση των μητρικών και πατρικών συμπεριφορών στην επαγγελματική ανάπτυξη των εφήβων. Διαπιστώθηκε απουσία στατιστικά σημαντικής επίδρασης των πατρικών συμπεριφορών, τονίζοντας τον κυρίαρχο ρόλο που πιθανώς διαδραματίζει η μητέρα στην επαγγελματική ανάπτυξη του εφήβου.

Σε γενικές γραμμές, οι περισσότερες έρευνες που μελετούν τις γονικές επιδράσεις στην επαγγελματική ανάπτυξη του ατόμου δε διαχωρίζουν τους δύο γονείς. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μετα-ανάλυσης (Wright & Perrone, 2008), ωστόσο το φύλο του γονέα αποτελεί στατιστικά σημαντικό παράγοντα στη σχέση μεταξύ της ποιότητας δεσμού και των επαγγελματικών μεταβλητών. Στην εν λόγω μετα-ανάλυση οι περισσότερες έρευνες υποδεικνύουν πως η ύπαρξη ασφαλούς δεσμού με τη μητέρα σχετίζεται σημαντικά με την επαγγελματική ανάπτυξη. Φαίνεται να αναδεικνύονται δυο μοτίβα επίδρασης του παράγοντα φύλου του γονέα στην επαγγελματική ανάπτυξη των ατόμων (Κουμουνδούρου, 2015). Το πρώτο μοτίβο αφορά στην καταλυτική επίδραση της μητέρας ως πρωταρχικής φιγούρας δεσμού. Το μοτίβο αυτό

επιβεβαιώνει η έρευνα των Κουμουνδούρου & Μήτσου (2013) που προαναφέρθηκε. Ομοίως, σύμφωνα με τους Germeijs & Verschueren (2009), η αντιληπτή ασφάλεια με τη μητέρα, αλλά όχι με τον πατέρα προβλέπει την τάση αυτοδιερεύνησης των εφήβων, τη δεξιότητα τους να συλλέγουν γενικές πληροφορίες για τις επαγγελματικές επιλογές (ευρεία διερεύνηση), καθώς και τη δεξιότητα τους να συγκεντρώνουν λεπτομερείς πληροφορίες για ένα συγκεκριμένο εύρος επαγγελμάτων (σε βάθος διερεύνηση). Το δεύτερο μοτίβο τονίζει την επίδραση και των δυο γονέων στην επαγγελματική ανάπτυξη. Έτσι σύμφωνα με τη Vignoli (2009) η επίδραση του ασφαλούς δεσμού στην αυτοεκτίμηση και την επαγγελματική αναποφασιστικότητα ήταν σημαντική μόνο στη σχέση αγοριού-πατέρα και κοριτσιού-μητέρας. Παράλληλα, οι Lease & Dahlbeck (2009) κατέδειξαν την επίδραση του ασφαλούς δεσμού με τη μητέρα μόνο στις αντιλήψεις αυτοαποτελεσματικότητας των κοριτσιών. Παρόλα αυτά, λόγω των περιορισμένων ερευνών που μελετούν χωριστά την πατρική και μητρική επίδραση, δεν μπορούν να εξαχθούν ακόμη ασφαλή συμπεράσματα ως προς την επίδραση αυτή. Επομένως, κρίνεται αναγκαίο να μελετηθεί περαιτέρω τόσο ο μητρικός όσο και ο πατρικός ρόλος στην επαγγελματική ανάπτυξη των εφήβων προκειμένου να διαμορφωθεί μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για τη φύση των συγκεκριμένων επιδράσεων.

Εκτός από τα ερευνητικά δεδομένα που πιστοποιούν τη σημαντική συμβολή του ασφαλούς δεσμού στην επαγγελματική ανάπτυξη του ατόμου, η έρευνα έχει στραφεί και στην ανασταλτική δράση που μπορεί να έχει ένας λιγότερο ασφαλής δεσμός στη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης. Έτσι, σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα, η ύπαρξη αγχώδους δεσμού συνδέεται με τα επίπεδα επαγγελματικής αναποφασιστικότητας (Tokar, Withrow, Hall, & Moradi, 2003. Downing & Nauta, 2009). Επιπλέον, σε άλλη έρευνα (Ecke, 2007) εξετάστηκε ο τύπος δεσμού σε σχέση με τις δυσλειτουργικές σκέψεις σταδιοδρομίας και τα επίπεδα επαγγελματικής αναποφασιστικότητας. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως το άγχος προσκόλλησης και η αποφυγή σχετίζονται με την αυξημένη αναποφασιστικότητα και τη δυσκολία σε σχέση με την επιλογή επαγγέλματος. Στην ίδια έρευνα διαπιστώθηκε πως η αποφυγή προσκόλλησης σχετίζεται σημαντικά με τη σύγχυση στη λήψη αποφάσεων. Η επαγγελματική αναποφασιστικότητα παραπέμπει στην απουσία επαγγελματικής προσαρμοστικότητας καθώς είναι έννοια συναφής με τον μειωμένο έλεγχο, ο

όποιος εκδηλώνεται με σύγχυση, αναβλητικότητα και αποφυγή επαγγελματικών μεταβάσεων.

Παρά τον όγκο ερευνών που μελετούν τη συνεισφορά των γονικών παραγόντων στην επαγγελματική ανάπτυξη, λίγες είναι οι μελέτες που εστιάζουν συγκεκριμένα στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα όμως η αντιληπτή ασφάλεια μπορεί να προβλέψει την θετική προσαρμογή των εφήβων κατά τη διάρκεια σχολικών μεταβάσεων (Larose & Boivin, 1998). Έτσι, η ποιότητα της γονικής σχέσης μπορεί να συνδέεται και με την ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Πράγματι, οι Guan και συνεργάτες (2015) εξέτασαν τη σχέση γονικών συμπεριφορών που σχετίζονται με την επαγγελματική σταδιοδρομία (υποστήριξη, παρεμβατικότητα, έλλειψη εμπλοκής) με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα σε δείγμα φοιτητών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι φοιτητές που νιώθουν ότι υποστηρίζονται στην προσπάθειά τους να διερευνήσουν τις πιθανές επαγγελματικές επιλογές, αναπτύσσουν αίσθηση επάρκειας, εμπλέκονται ενεργά σε διερευνητικές δραστηριότητες και ως εκ τούτου ενισχύεται η επαγγελματική τους προσαρμοστικότητα. Αντίθετα, οι φοιτητές που περιγράφουν τη συμπεριφορά των γονιών τους ως ιδιαίτερα παρεμβατική σε θέματα που αφορούν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία, έχουν μικρότερο κίνητρο να διερευνήσουν το επαγγελματικό τους μέλλον, στοιχείο που επηρεάζει αρνητικά την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Επιπρόσθετα, φάνηκε πως η απουσία γονικής εμπλοκής στην επαγγελματική σταδιοδρομία των νέων επηρεάζει αρνητικά την επαγγελματική τους προσαρμοστικότητα. Η γονική αυτή στάση μπορεί να οδηγήσει τους νέους να πιστέψουν ότι η επαγγελματική τους σταδιοδρομία δεν είναι σημαντικό ζήτημα για τους γονείς τους. Η αντίληψη αυτή ίσως τους αποθαρρύνει από το να αναπτύξουν προσαρμοστικές δεξιότητες. Σε άλλη έρευνα, στην οποία εξετάστηκε η σχέση της κοινωνικής στήριξης με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, τα αποτελέσματα έδειξαν πως η κοινωνική στήριξη που προέρχεται από την οικογένεια μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας σε δείγμα φοιτητών (Tian & Fan, 2014). Σύμφωνα με το Maulidiyah (2017) ωστόσο, η γονική υποστήριξη προέβλεψε μόνο μία διάσταση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, το επαγγελματικό ενδιαφέρον. Οι φοιτητές που δέχονταν υποστήριξη τόσο από τη μητέρα όσο και από τον πατέρα είχαν την τάση να προσανατολίζονται θετικά προς το μέλλον και να προετοιμάζονται για την

επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Διαπιστώνεται πως οι παραπάνω έρευνες στηρίζονται αποκλειστικά σε δείγματα φοιτητών και απουσιάζουν ερευνητικά ευρήματα που να αφορούν τη σχέση γονικών χαρακτηριστικών με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα σε εφήβους. Η επέκταση της έρευνας στην εφηβική ηλικία είναι σημαντική καθώς οι έφηβοι -ιδίως στην Ελλάδα- καλούνται να αντιμετωπίσουν εκπαιδευτικές και επαγγελματικές μεταβάσεις πριν την ενηλικίωση τους, οι οποίες προϋποθέτουν την ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Ακόμη είναι πιθανό η αντιληπτή σχέση με τον γονέα να διαφέρει μεταξύ εφήβων και φοιτητών καθώς οι περισσότεροι έφηβοι παραμένουν στην οικογενειακή εστία διατηρώντας μια πιο έντονη αλληλεπίδραση με τον γονέα (Κουμουνδούρου, 2015). Ακόμη, τα υπάρχοντα ερευνητικά ευρήματα για τη συσχέτιση των γονικών επιδράσεων με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα εστιάζουν κυρίως σε γονικές συμπεριφορές που αφορούν συγκεκριμένα την επαγγελματική σταδιοδρομία. Έχει φανεί ωστόσο πως η υποστηρικτική στάση του γονέα σε ένα ευρύτερο ψυχοκοινωνικό επίπεδο είναι καθοριστικότερη για την επαγγελματική ανάπτυξη των εφήβων συγκριτικά με συμπεριφορές που αφορούν συγκεκριμένα τη σταδιοδρομία (Keller & Whiston, 2008). Θα είχε ενδιαφέρον επομένως να διερευνηθεί η ευρύτερη στάση του γονέα και όχι μόνο η στάση του απέναντι στην σταδιοδρομία σε σχέση με την ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας.

Παρά τις προαναφερθείσες ερευνητικές ελλείψεις, συμπεραίνεται από τα υπάρχοντα ευρήματα πως ο ασφαλής δεσμός και η αντιλαμβανόμενη υποστηρικτική συμπεριφορά σχετίζονται θετικά με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα και γενικότερα με την επαγγελματική ανάπτυξη. Αντίθετα, ο ανασφαλής δεσμός και μια αρνητική αντίληψη για τη γονική σχέση μπορεί να δράσει ανασταλτικά στην επαγγελματική ανάπτυξη. Ορισμένοι ερευνητές επιχειρώντας να αναλύσουν αυτή την συσχέτιση εξέτασαν το ρόλο που μπορεί να διαδραματίζουν σε αυτή ατομικοί ψυχοσυναισθηματικοί παράγοντες. Όπως αναφέρθηκε, η ποιότητα του δεσμού επηρεάζει την ψυχοσυναισθηματική εξέλιξη του ατόμου. Είναι επομένως χρήσιμο να διερευνηθούν οι ατομικοί παράγοντες που παρεμβάλλονται στη σχέση μεταξύ του γονικού δεσμού και της επαγγελματικής ανάπτυξης (Κουμουνδούρου, 2015). Έτσι, η Vignoli (2009) διαπίστωσε πως τα κορίτσια που έχουν ασφαλή δεσμό με τη μητέρα τους και τα αγόρια με τον πατέρα αντίστοιχα παρουσιάζουν υψηλή αυτοεκτίμηση, στοιχείο που τους κάνει πιο αποφασιστικούς στη διαδικασία επαγγελματικής

απόφασης. Σύμφωνα με άλλα ευρήματα, οι έφηβοι με αγχώδη τύπο δεσμού εκδηλώνουν έντονο άγχος και απαισιοδοξία σε σχέση με τα ζητήματα σταδιοδρομίας και ως εκ τούτου σημειώνουν υψηλά επίπεδα επαγγελματικής αναποφασιστικότητας (Braunstein-Bercovitz, Benjamin, Asor & Lev, 2012). Αναφορικά με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, οι Shin & Lee (2016) έδειξαν πως οι έφηβοι με ανασφαλή τύπο δεσμού με τους συνομηλίκους σημείωσαν υψηλά επίπεδα απαισιοδοξίας και μειωμένο εσωτερικό κίνητρο, στοιχεία που συνέβαλλαν στη μειωμένη επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Λαμβάνοντας υπόψη α) τη σύνδεση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας με θετικούς ψυχολογικούς όρους (Savickas & Porfeli, 2012. Shin & Lee, 2016) και το ρόλο της στη διαπραγμάτευση στρεσογόνων καταστάσεων και β) τη συσχέτιση του τύπου δεσμού με τη διαχείριση του άγχους (Mikulincer et al., 2003) επιλέξαμε να εστιάσουμε στην ψυχική ανθεκτικότητα ως ικανότητα αντιμετώπισης του άγχους και στο πιθανό ρόλο της στη σχέση των γονικών συμπεριφορών με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

1.3 Ψυχική Ανθεκτικότητα

Η ψυχική ανθεκτικότητα ως θετικός ψυχολογικός όρος συνδέεται άμεσα με την Θετική Ψυχολογία (Σταλίκας & Μυτσκίδου, 2011). Η Θετική Ψυχολογία είναι ο κλάδος της ψυχολογίας που μελετά τις θετικές πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης. Στόχος της είναι να εντάξει στην ψυχολογική έρευνα και πρακτική εκτός από τη διάγνωση ψυχικών διαταραχών και την ενασχόληση με τα θετικά, δημιουργικά στοιχεία του ατόμου: τις δυνατότητες, τα ταλέντα, τις αρετές του (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Πρόκειται για μια σημαντική αλλαγή αν αναλογιστεί κανείς πως ιστορικά το μεγαλύτερο μέρος της ψυχολογικής έρευνας έχει επικεντρωθεί στην κατανόηση των ελλειμμάτων και τη θεραπεία των ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων (Λακιώτη, 2011). Η Θετική Ψυχολογία επαναφέρει στο επίκεντρο το «μέσο» λειτουργικό άτομο. Διερευνά το πώς προσαρμόζεται αποτελεσματικά, πώς μαθαίνει νέες δεξιότητες και πώς καταφέρνει, παρά τις αντιξοότητες, να ζει τη ζωή του με αξιοπρέπεια, έχοντας ένα σκοπό (Sheldon & King, 2001). Με αυτόν το τελευταίο προβληματισμό είναι συνυφασμένη η έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας (resilience).

Η έννοια αυτή αναδύθηκε την δεκαετία του 1970 μέσα από τις έρευνες πρωτοπόρων ερευνητών (π.χ. Garmezy, 1971. Rutter, 1987) οι οποίοι επιχείρησαν να

προσδιορίσουν τους παράγοντες που συμβάλλουν στην εμφάνιση ψυχοπαθολογίας, σε παιδιά που μεγάλωναν σε δυσχερείς συνθήκες και ως εκ τούτου διέτρεχαν υψηλό κίνδυνο να εκδηλώσουν προβλήματα στην ανάπτυξη τους. Διαπίστωσαν, ωστόσο, ότι παρά τις αντιξοότητες τα παιδιά αναπτύσσονταν φυσιολογικά και προσαρμόζονταν θετικά στις συνθήκες (Masten, 2001). Για παράδειγμα, ο Garmezy (1971), μελετώντας παιδιά γονέων που έπασχαν από σχιζοφρένεια, ξεχώρισε μια ομάδα παιδιών που, σε αντίθεση με ό, τι αναμενόταν, εκδήλωσαν σημαντικές ενδείξεις θετικής προσαρμογής όπως καλές σχέσεις με τους συνομηλίκους, επιμονή στο στόχο, σχολική και επαγγελματική επιτυχία. Τέτοιου είδους διαπιστώσεις οδήγησαν τους ερευνητές αυτούς να κατανοήσουν πως τα μοντέλα που βασίζονται στην πρόβλεψη ψυχοπαθολογίας είναι ανεπαρκή για να εξηγήσουν τα αναπτυξιακά επιτεύγματα ατόμων που μεγάλωσαν σε αντίξοο περιβάλλον (Wright, Masten, & Narayan, 2013). Αρχικά τα παιδιά αυτά ονομάστηκαν «άτρωτα» (invulnerables) (Garmezy, 1971) καθώς θεωρήθηκε πως πρόκειται για ξεχωριστά άτομα με σπάνιες εσωτερικές δυνάμεις. Στη συνέχεια, ωστόσο, καθώς η έρευνα εξελισσόταν επικράτησε ο όρος «ανθεκτικά» και «ανθεκτικότητα» για την περιγραφή αυτών των ατόμων (Χατζηχρήστου, Λαμπροπούλου & Αδαμοπούλου, χ.χ.). Ο όρος ήταν καταλληλότερος καθώς φάνηκε πως το φαινόμενο της ανθεκτικότητας είναι πιο συνηθισμένο από όσο αρχικά πιστευόταν. Πράγματι, πρόκειται για ένα φαινόμενο που συνήθως πηγάζει από την φυσιολογική λειτουργία των ανθρώπινων προσαρμοστικών συστημάτων (Masten, 2001. Masten & Wright, 2010). Με άλλα λόγια, η ανθεκτικότητα δεν προέρχεται από κάποιες ξεχωριστές ιδιότητες, αντίθετα αποτελεί την «καθημερινή μαγεία» της ζωής του ατόμου και διασφαλίζεται μέσα από τους προστατευτικούς πόρους που έχει στη διάθεση του (Masten, 2001).

Αν και η έννοια της ανθεκτικότητας έχει απασχολήσει τις τελευταίες δεκαετίες πληθώρα ερευνών φαίνεται να μην υπάρχει ομοφωνία ως προς τον λειτουργικό ορισμό της (Aburn, Gott, & Hoare, 2016). Σύμφωνα με κάποιες έρευνες, η ανθεκτικότητα ορίζεται ως η ικανότητα να αντιμετωπίσει κανείς ή να ξεπεράσει αντίξοες, τραυματικές συνθήκες. (Bonanno, 2004. Rogerson & Emes, 2008. Longenecker, Zink & Florence, 2012). Σε άλλες έρευνες περιγράφεται ως διαδικασία θετικής προσαρμογής παρά τις αντίξοες συνθήκες (Masten, 2001. Wingo, Wrenn, Pelletier, Gutman, Bradley, & Ressler, 2010), ή ως ικανότητα ανάκαμψης από αυτές (Luthar, Cicchetti & Becker, 2000. Luthar, 2006). Παρά την απουσία ενός απόλυτου

ορισμού συμπεραίνεται πως η έννοια της ανθεκτικότητας συνδυάζει, σε γενικές γραμμές, δύο διαστάσεις:

- A. Την έκθεση σε αντίξοες ή τραυματικές συνθήκες (adversity).
- B. Τη θετική προσαρμογή (positive adaptation) παρά την ύπαρξη αυτών της συνθηκών (Luthar & Cicchetti, 2000).

Αναφορικά με την πρώτη διάσταση, αντίξοη συνθήκη αποτελεί κάθε κατάσταση ή εμπειρία που μπορεί να απειλήσει την ομαλή ανάπτυξη και προσαρμογή του ατόμου (Wright, Masten, & Narayan, 2013). Όσον αφορά τη δεύτερη διάσταση, η θετική προσαρμογή μπορεί να οριστεί είτε με εξωτερικά είτε με εσωτερικά κριτήρια (Masten, 2013. Masten & Wright, 2010). Η εξωτερική προσαρμογή αφορά σε ένα σύνολο κοινωνικά αναμενόμενων συμπεριφορών ή αναπτυξιακών επιτευγμάτων (Χατζηχρήστου & συν., χ.χ), ενώ η εσωτερική αφορά στην ψυχική κατάσταση του ατόμου όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος. Πράγματι, η ψυχική ανθεκτικότητα φαίνεται να λειτουργεί ως δείκτης για την ψυχική υγεία του ατόμου. Η απουσία ή ο μειωμένος αριθμός ψυχολογικών συμπτωμάτων είναι ένας τρόπος για να προσδιοριστεί η ανθεκτικότητα ενός ατόμου (Aburn et al., 2016).

Συχνά, η ψυχική ανθεκτικότητα προσεγγίζεται ως απόρροια παραγόντων κινδύνου και προστατευτικών παραγόντων (Fergus & Zimmerman, 2005). Οι πρώτοι αφορούν παράγοντες που αυξάνουν την πιθανότητα εμφάνισης προβλημάτων στην ανάπτυξη του ατόμου και μπορεί να είναι ατομικοί ή περιβαλλοντικοί (Wright & Masten, 2005). Από την μία, οι ατομικοί περιλαμβάνουν στοιχεία όπως το χαμηλό βάρος κατά τη γέννηση (Zolkoski & Bullock, 2012), ορισμένα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά (Cabaj, McDonad & Tough, 2014), την ύπαρξη ειδικών αναγκών ή μαθησιακών δυσκολιών (Strnadova, 2006). Από την άλλη, οι περιβαλλοντικοί αφορούν το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο (Rojas, 2015), την απουσία οικογενειακής και κοινωνικής στήριξης (Hardardottir, Juliusdottir & Guðmundsson, 2015), τραυματικά συμβάντα όπως απώλεια (Bonanno, 2004). Η παρουσία ενός και μόνο παράγοντα κινδύνου δεν αντανάκλα όμως τις πραγματικές αντίξοες συνθήκες που είναι συχνά εκτεθειμένα τα άτομα (Masten, 2013). Αυτό σημαίνει πως οι παράγοντες κινδύνου σπάνια προκύπτουν μεμονωμένα, αντίθετα συνυπάρχουν και συσσωρεύονται (Masten, Herbers, Cutuli & Lafavor & 2008). Αυτή η

συσσώρευση παραγόντων κινδύνου είναι που τελικά επηρεάζει ανασταλτικά την ικανότητα του ατόμου να αντεπεξέρχεται στις στρεσογόνες συνθήκες.

Οι δεύτεροι (οι προστατευτικοί παράγοντες) αφορούν παράγοντες που μετριαζουν την πιθανότητα εμφάνισης προβλημάτων. Η ύπαρξη των τελευταίων επιτρέπει στο άτομο να προσαρμόζεται θετικά παρά τη συσσώρευση κινδύνου. Με άλλα λόγια, η ανθεκτικότητα εκφράζεται μέσα από την αξιοποίηση προστατευτικών παραγόντων για την αντιμετώπιση των παραγόντων κινδύνου (Fergus & Zimmerman, 2005). Οι προστατευτικοί παράγοντες πηγάζουν, όπως έχει ήδη αναφερθεί, από τα ανθρώπινα προσαρμοστικά συστήματα και αφορούν ατομικά χαρακτηριστικά, διαπροσωπικούς πόρους και στοιχεία του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου (Masten & Wright, 2010). Στη βιβλιογραφία έχουν μελετηθεί ποικίλοι ατομικοί παράγοντες που λειτουργούν προστατευτικά σε δυσχερείς συνθήκες, όπως οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες, η ικανότητα αυτορρύθμισης, η θετική αντίληψη για τον εαυτό (Masten & Wright, 2010. Masten & Obradovic, 2008). Οι παράγοντες αυτοί αλληλεπιδρούν με κοινωνικούς παράγοντες. Ένας από τους πιο βασικούς κοινωνικούς παράγοντες είναι οι διαπροσωπικές σχέσεις του ατόμου και κυρίως οι σχέσεις δεσμού που αναπτύσσει αρχικά με τους γονείς του και στη συνέχεια με τους φίλους ή το σύντροφο του (Mancini & Bonnano, 2010). Άλλοι κοινωνικοί παράγοντες προέρχονται από το ευρύτερο περιβάλλον στο οποίο ζει κανείς π.χ. η ύπαρξη κοινωνικού δικτύου, οι παραδόσεις, η θρησκεία (Masten & Wright, 2010). Προστατευτικοί παράγοντες εμφανίζονται επομένως σε περισσότερα επίπεδα (άτομο, οικογένεια, κοινωνία) και αλληλεπιδρούν ενισχύοντας την ανθεκτικότητα του ατόμου.

Η μελέτη της ανθεκτικότητας δεν περιορίζεται πλέον σε πληθυσμούς που βιώνουν χρόνιες σοβαρές αντιξοότητες. Διευρύνεται και σε δείγματα του γενικού πληθυσμού (Shastri, 2013) και επικεντρώνεται στον τρόπο που αντιμετωπίζει κανείς τα στρεσογόνα συμβάντα που παρουσιάζονται στην καθημερινότητα του (Davis, Luecken, & Lemery-Chalfant, 2009). Υπό αυτό το πρίσμα η ψυχική ανθεκτικότητα νοείται ως αντίσταση στο στρες (Karreman & Vingerhoets, 2012) ή ως ικανότητα αποτελεσματικής αντιμετώπισης του (Connor & Davidson, 2003). Προκειται για μια ικανότητα που προϋποθέτει την ύπαρξη εσωτερικών πόρων (Condly, 2006). Μπορεί

ωστόσο να αναπτυχθεί μέσα από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, την εκπαίδευση και την εξάσκηση. (Κυριάκου, 2014).

Σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα, η ψυχική ανθεκτικότητα ως ικανότητα αποτελεσματικής αντιμετώπισης του άγχους συνεισφέρει σημαντικά στην ικανοποίηση από τη ζωή που βιώνουν τα άτομα (Abolghasemi & Varaniyab, 2010) καθώς και στον μειωμένο αριθμό ψυχολογικών συμπτωμάτων, στην αυξημένη θετική διάθεση και τις καλές κοινωνικές σχέσεις (Sood, Bakhshi & Devi, 2013). Επιπλέον, έχει βρεθεί ότι σχετίζεται στενά με την ακαδημαϊκή επίδοση (Lee, 2009). Λαμβάνοντας υπόψη τη θετική επίδραση της ανθεκτικότητας σε διάφορους τομείς, στην παρακάτω ενότητα θα αναλυθεί η συσχέτιση της με επαγγελματικούς παράγοντες και συγκεκριμένα με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

1.3.1. Ψυχική Ανθεκτικότητα, Επαγγελματικοί Παράγοντες και Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα

Η Θετική Ψυχολογία βρίσκει εφαρμογές και στο χώρο εργασίας. Πιο συγκεκριμένα τα τελευταία χρόνια μελετώνται θετικά προσανατολισμένες ψυχολογικές δυνάμεις και ψυχολογικοί πόροι που μπορούν να μετρηθούν, να αναπτυχθούν και να συμβάλλουν στην πρόοδο των εργαζομένων (Luthans, 2002). Οι θετικοί ψυχολογικοί πόροι που διαθέτει το ανθρώπινο δυναμικό συνθέτουν τη Θετική Οργανωσιακή Συμπεριφορά (Positive Organizational Behavior) (Luthans & Church, 2002. Youssef & Luthans, 2007). Η έννοια της Θετικής Οργανωσιακής Συμπεριφοράς προέκυψε λόγω της συνεχώς μεταβαλλόμενης και ανταγωνιστικής φύσης των Οργανισμών ως ένας τρόπος να βελτιωθεί η απόδοση τους (Pouramini & Fayyazi, 2015). Μια από τις συνιστώσες της Θετικής Οργανωσιακής Συμπεριφοράς είναι η ψυχική ανθεκτικότητα. Ως στοιχείο της Θετικής Οργανωσιακής Συμπεριφοράς η ψυχική ανθεκτικότητα ορίζεται ως η ικανότητα του ατόμου να ανακάμπτει από την αντιξοότητα, τη σύγκρουση, την αποτυχία, ακόμη και από θετικά συμβάντα, από την επαγγελματική ανέλιξη ή τις αυξημένες ευθύνες (Luthans, 2002). Σύμφωνα με τους Luthans, Vogelgesang και Lester (2006), η ψυχική ανθεκτικότητα είναι μια έννοια εξαιρετικά σημαντική για τους οργανισμούς αφενός λόγω του αυξημένου άγχους και του μειωμένου χρόνου ανάπαυλας των εργαζομένων και αφετέρου λόγω των συνεχών αλλαγών στις εργασιακές συνθήκες. Επιπλέον, η ψυχική ανθεκτικότητα είναι μια

ικανότητα που μπορεί να καλλιεργηθεί. Έτσι, οι οργανισμοί οφείλουν όχι μόνο να επιλέγουν ανθεκτικούς εργαζόμενους αλλά και να διαμορφώνουν προγράμματα ενίσχυσης της ανθεκτικότητας των ατόμων που ανήκουν ήδη στον ανθρώπινο δυναμικό τους (Luthans et al., 2006).

Η σημασία της ψυχικής ανθεκτικότητας στον επαγγελματικό χώρο επιβεβαιώνεται από μια σειρά ερευνών που υπογραμμίζουν τη σύνδεση της με επαγγελματικούς παράγοντες. Οι Luthans, Avolio, Walumbwa, και Li (2005) διεξήγαγαν έρευνα σε δείγμα εργαζομένων και έδειξαν πως τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας μπορούν να λειτουργήσουν ως προβλεπτικός παράγοντας για την απόδοσή τους. Οι ανθεκτικοί εργαζόμενοι, υποστηρίζουν οι ερευνητές, αντιμετωπίζουν επιτυχώς τις αντιξοότητες και προσαρμόζονται στις αλλαγές με αποτέλεσμα να βελτιώνουν τις αποδόσεις τους σε ένα ασταθές εργασιακό πλαίσιο. Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν οι Kotzé και Lamb (2012), σύμφωνα με τους οποίους η ψυχική ανθεκτικότητα παρουσιάζει αρνητική σχέση με επαγγελματική εξουθένωση. Οι ψυχικά ανθεκτικοί εργαζόμενοι, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, αφοσιώνονται γνωστικά και συναισθηματικά στην εργασία τους και έχουν υψηλό κίνητρο για προσωπική επίτευξη. Επιπλέον, σύμφωνα με άλλη πρόσφατη έρευνα η επίδειξη ανθεκτικότητας μετά την απώλεια εργασίας μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην επανεύρεση εργασίας. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, όσοι ήταν ανθεκτικοί στο στρες που προκλήθηκε από την απώλεια εργασίας είχαν περισσότερες πιθανότητες να βρουν εργασία μέσα σε διάστημα τεσσάρων ετών σε σχέση με εκείνους που παρουσίασαν συμπτώματα κατάθλιψης (Stolove, Galatzer-Levy & Bonanno, 2017).

Άλλες έρευνες επισημαίνουν τη συμβολή της ανθεκτικότητας στην αντιμετώπισή των αλλαγών στο χώρο εργασίας. Οι Bowles και Arnpur (2016) με έρευνα που διεξήγαγαν σε νέους δασκάλους κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η ανθεκτικότητα σχετίζεται θετικά με την ικανότητα προσαρμογής σε μεταβαλλόμενες εργασιακές συνθήκες (adaptive change). Συγκεκριμένα, οι ανθεκτικοί δάσκαλοι προσαρμόζονται αποτελεσματικά στο στρες που προκαλεί η αλλαγή και επεξεργάζονται στρατηγικά τους στόχους τους προκειμένου να ανταποκριθούν στην αλλαγή. Ακόμη, συμφωνά με τα αποτελέσματα της ίδιας έρευνας, οι συμμετέχοντες που ανέφεραν ότι προτιμούσαν να χρησιμοποιούν καινοτόμες και όχι παραδοσιακές λύσεις στην αντιμετώπιση ενός προβλήματος ήταν εκείνοι που παρουσίαζαν τα υψηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας.

Επίσης, οι Shin, Taylor και Seo (2012) υποστηρίζουν πως η ανθεκτικότητα λειτουργεί ως ψυχολογικός πόρος που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν την οργανωσιακή αλλαγή (organizational change), τη μεταβολή στις ρουτίνες και τις στρατηγικές που επηρεάζουν τη λειτουργία ενός οργανισμού. Οι ανθεκτικοί εργαζόμενοι δεν υπομένουν απλώς την αλλαγή, αντίθετα επιδεικνύουν δέσμευση σε αυτή (commitment to change), συμμετέχοντας ενεργά στην επιτυχή υλοποίηση της.

Μια σειρά ερευνών εξετάζει τη σχέση της ανθεκτικότητας με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Οι Bimrose και Hearne (2012) υποστηρίζουν πως πρόκειται για έννοιες αλληλένδετες καθώς βοηθούν το άτομο να διαχειριστεί τις επαγγελματικές μεταβάσεις που του παρουσιάζονται. Οι ίδιοι ερευνητές αναφέρουν πως τα προσωπικά και δομικά εμπόδια που εμφανίζονται κατά την επαγγελματική σταδιοδρομία του ατόμου δεν αναχαιτίζουν απαραίτητα την εξέλιξη του. Αντίθετα μπορεί κανείς να παραμείνει προσηλωμένος στους επαγγελματικούς του στόχους, παρά τις δυσκολίες, αν είναι ανθεκτικός και επαγγελματικά προσαρμοστικός. Οι Ginevra, Di Maggio, Santilli, Sgaramella, Nota και Soresi (2017) διεξήγαγαν έρευνα σε γονείς παιδιών με νοητική υστέρηση και έδειξαν πως η ψυχική ανθεκτικότητα σχετίζεται θετικά την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Σύμφωνα με τους ερευνητές πρόκειται για ψυχολογικούς πόρους που ωθούν τα άτομα να αντιμετωπίσουν καθημερινές προκλήσεις. Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα που διαθέτουν αυτούς τους ψυχολογικούς πόρους αισθάνονται ικανά να προσεγγίσουν με θετικό τρόπο τις στρεσογόνες καταστάσεις.

Παράλληλα, εντοπίστηκαν έρευνες που εξετάζουν τη συσχέτιση της ανθεκτικότητας με τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης σε άτομα που δεν ασκούν ακόμη εργασιακούς ρόλους, σε εφήβους και φοιτητές. Οι Shin και Kelly (2015) διερεύνησαν την επίδραση της ανθεκτικότητας στις δυσκολίες λήψης επαγγελματικής απόφασης σε δείγμα φοιτητών. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν πως τα επίπεδα ανθεκτικότητας προβλέπουν το βαθμό των δυσκολιών στη λήψη επαγγελματικής απόφασης. Οι ψυχικά ανθεκτικοί φοιτητές διαπραγματεύονται με επιτυχία τις προκλήσεις που προκύπτουν στη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης. Συγκεκριμένα, η ανθεκτικότητα σχετίζεται αρνητικά με τις δυσκολίες που οφείλονται στην έλλειψη πληροφόρησης. Φαίνεται πως η ανθεκτικότητα βοηθά τα

άτομα να συλλέγουν και να επεξεργάζονται αποτελεσματικά πληροφορίες που σχετίζονται με τον εαυτό και τις επαγγελματικές επιλογές.

Οι Barto, Lambert και Brott (2015) διερεύνησαν τη συσχέτιση ψυχικής ανθεκτικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας σε δείγμα έφηβων μητέρων. Διαπίστωσαν πως οι μητέρες που ανέφεραν υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας ανέφεραν και υψηλά επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Επιπλέον, η ανθεκτικότητα προέβλεψε τα επίπεδα της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Οι ερευνητές τονίζουν πως η ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας πρέπει να αποτελεί μέρος των παρεμβάσεων επαγγελματικής συμβουλευτικής σε εφήβους καθώς πρόκειται για γνωρίσματα που βοηθούν τα άτομα να ξεπερνούν προσωπικά και επαγγελματικά εμπόδια.

Αντίστοιχα, ο Buyukgoze-Kavas (2016) εξέτασε την επίδραση ορισμένων θετικών χαρακτηριστικών στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα σε δείγμα φοιτητών. Ένα από τα θετικά χαρακτηριστικά που συμπεριλήφθηκε στην έρευνα ήταν η ψυχική ανθεκτικότητα η οποία φάνηκε να επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τα επίπεδα της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Διαπιστώθηκε στην έρευνα πως οι φοιτητές που διέθεταν ανθεκτικότητα, ελπίδα και αισιοδοξία έτειναν να είναι περισσότερο επαγγελματικά προσαρμοστικοί.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε δείγμα φοιτητών στην Ελλάδα (Sidiropoulou-Dimakakou, Argiropoulou, Drosos, Kaliris & Mikedaki, 2015) διαπιστώθηκε πως η ανθεκτικότητα που αφορά την επαγγελματική σταδιοδρομία (career resilience) παρουσιάζει ισχυρή θετική συνάφεια με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη έρευνα, η επαγγελματική ανθεκτικότητα, η επαγγελματική προσαρμοστικότητα καθώς και η αντιληπτή επαγγελματική αυτοαποτελεσματικότητα, αποτελούν ένα πλέγμα δεξιοτήτων διαχείρισης σταδιοδρομίας το οποίο ενεργοποιείται όταν κανείς αντιμετωπίζει εμπόδια στην επαγγελματική του πορεία.

Από την επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας συμπεραίνεται πως ορισμένες από τις έρευνες εστιάζουν στην σχέση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας με την επαγγελματική ανθεκτικότητα. Η τελευταία σχετίζεται άλλα και διαφοροποιείται εννοιολογικά από την ψυχική ανθεκτικότητα αφού αναφέρεται στους πόρους που

αξιοποιεί κανείς προκειμένου να ξεπεράσει τα επαγγελματικά εμπόδια που προκύπτουν (Lyons, Sweitzer & Ng, 2015). Η ψυχική ανθεκτικότητα, από την άλλη, έχει ευρύτερο περιεχόμενο καθώς αφορά τη στάση του ατόμου απέναντι στις αντιξοότητες της ζωής συμπεριλαμβανομένων των επαγγελματικών. Επιπρόσθετα, παρόλο που σημαντικός αριθμός ερευνών τονίζει το ρόλο της ψυχικής ανθεκτικότητας στην επαγγελματική σταδιοδρομία, είναι περιορισμένες οι έρευνες που εξετάζουν τη σχέση της συγκεκριμένα με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Τέλος, οι προαναφερθείσες έρευνες στηρίζονται κυρίως σε δείγμα εργαζομένων. Οι λίγες έρευνες που αφορούν δείγμα ατόμων που δεν ασκούν ακόμη επαγγελματικούς ρόλους επικεντρώνονται στην πλειοψηφία τους σε φοιτητές και όχι σε εφήβους. Αξιοσημείωτη είναι, ωστόσο, η διαχρονική έρευνα του Hirschi (2009) στην οποία μελετήθηκαν οι παράγοντες που επηρεάζουν την επαγγελματική προσαρμοστικότητα των εφήβων. Ανάμεσα στους παράγοντες που αναδείχθηκαν ήταν η ύπαρξη θετικής συναισθηματικής διάθεσης. Το εύρημα αυτό ενισχύει την υπόθεση πως οι θετικοί ψυχολογικοί πόροι σχετίζονται με την ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας των εφήβων. Επομένως με βάση τα παραπάνω, αναμένεται πως η ψυχική ανθεκτικότητα θα παρουσιάζει θετική συσχέτιση με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

1.3.2. Τύποι δεσμού/Γονικές συμπεριφορές και Ψυχική Ανθεκτικότητα.

Ο Luthar (2006) κάνοντας ανασκόπηση της υπάρχουσας έρευνας σχετικά με την ανθεκτικότητα κατέληξε στο συμπέρασμα πως η τελευταία βασίζεται κυρίως στις διαπροσωπικές σχέσεις. Οι πρώτες μελέτες (π.χ. Rutter, 1987) που ασχολήθηκαν με την έννοια αυτή υπέδειξαν πως η στενή σχέση με έναν τουλάχιστον γονέα λειτουργεί ως ισχυρός προγνωστικός παράγοντας για την εμφάνιση θετικής έκβασης παρά την ύπαρξη αντιξοότητας. Οι Masten & Wright (2010) προσεγγίζουν το σύστημα δεσμού ως ένα από τα βασικά προσαρμοστικά συστήματα που εξασφαλίζουν την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας. Όπως αναφέρθηκε, σύμφωνα με τον Bowlby (1973), οι προσδοκίες του παιδιού για τη διαθεσιμότητα των φροντιστών εσωτερικεύονται ως Ενεργά Μοντέλα Δεσμού και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο ρυθμίζει το συναίσθημα του ως έφηβος ή ενήλικας. Έτσι, έφηβοι με ασφαλή τύπο δεσμού είναι πιθανότερο να χρησιμοποιήσουν θετικούς τρόπους αντιμετώπισης των δυσχερειών

και να χειριστούν αποτελεσματικά αρνητικά συναισθήματα όπως η λύπη, ο φόβος και ο θυμός ειδικά αν αυτά είναι έντονα (Parrigon, Kerns, Abtahi & Koehn, 2015). Οι ενεργητικές στρατηγικές αντιμετώπισης των αντιξοοτήτων καθώς και το περιορισμένο άγχος έχουν συνδεθεί με την ανθεκτικότητα (Marriner, Cacioli & Moore, 2014. Terzi, 2013). Επιπλέον, άτομα με ασφαλή δεσμό έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και τους άλλους, είναι αισιόδοξα και αναζητούν βοήθεια όταν τη χρειάζονται. Τα γνωρίσματα αυτά μπορούν να αποτελέσουν πηγές ανθεκτικότητας (Naderi, Akbari & Abbasi-Asl, 2016).

Μια σειρά ερευνών έχει μελετήσει την πιθανή συσχέτιση των τύπων δεσμού με τη ψυχική ανθεκτικότητα. Οι Galatzer-Levy και Bonanno (2013) εξέτασαν τη συσχέτιση του αγχώδους τύπου με την ανθεκτικότητα σε φοιτητές. Διαπίστωσαν πως οι φοιτητές που ανέφεραν τα υψηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας, σημείωναν τις χαμηλότερες τιμές στον αμφιθυμικό/αγχώδη τύπο δεσμού. Τα άτομα με αυτόν τον τύπο δεσμό είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις πιθανές απειλές και αντιδρούν με υπερβολή, χαρακτηριστικά που μπορεί να εμποδίζουν την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας. Σε άλλη έρευνα (Marriner et al., 2014), τα αποτελέσματα έδειξαν πως η ύπαρξη ασφαλούς δεσμού σχετίζεται θετικά με τα επίπεδα ανθεκτικότητας. Ακόμη, συμφωνά με τον Terzi (2013), ο ασφαλής τύπος δεσμού μπορεί να λειτουργήσει ως προβλεπτικός παράγοντας για την ανθεκτικότητα. Με άλλα λόγια, ο ασφαλής τύπος δεσμού μπορεί να συμβάλει στη μείωση των αρνητικών επιδράσεων του άγχους. Σε αντίστοιχα αποτελέσματα κατέληξαν και οι Sam, Ghosh, & Richardson (2015) οι οποίοι μελέτησαν την ποιότητα δεσμού και τα επίπεδα ανθεκτικότητας σε εφήβους που ζούσαν σε δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Οι Naderi και συνεργάτες (2016) κατέδειξαν πως ο ασφαλής δεσμός ασκεί θετική επίδραση στην ανθεκτικότητα, ενώ ο αγχώδης δεσμός αρνητική επίδραση, σε δείγμα εφήβων. Ο Stacy (2006) μελέτησε τη σχέση του ασφαλούς δεσμού και της ανθεκτικότητας χρησιμοποιώντας ζεύγη ανθεκτικών και μη ανθεκτικών αδερφών. Η ανθεκτικότητα στη συγκεκριμένη έρευνα αξιολογήθηκε με βάση το ποινικό μητρώο, τη χρήση ουσιών και την ολοκλήρωση του γυμνασίου. Διαπιστώθηκε πως τα ανθεκτικά μέλη του ζεύγους ανέφεραν ισχυρότερες και περισσότερες σχέσεις δεσμού (με το γονέα, τον καλύτερο φίλο και άλλους ενήλικες) σε σχέση με τα μη ανθεκτικά αδέρφια τους.

Στις προαναφερθείσες έρευνες δεν εξετάστηκαν χωριστά ο πατρικός και μητρικός δεσμός ως προς τη σχέση τους με την ανθεκτικότητα των ατόμων. Σε έρευνα των Maximo και Carranza (2016) μελετήθηκαν ο τύπος του γονικού δεσμού και συγκεκριμένες εκφράσεις της γονικής αγάπης σε σχέση με την ανθεκτικότητα σε νέους ενήλικες. Στην έρευνα εξετάστηκαν χωριστά οι μητρικές και πατρικές επιδράσεις στην ανθεκτικότητα των νέων. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως ο ασφαλής τύπος δεσμού σχετίζεται θετικά με την ανθεκτικότητα ενώ οι ανασφαλείς τύποι δεσμού, ιδιαίτερα ο αποφευκτικός, σχετίζονται αρνητικά με την ανθεκτικότητα. Τα άτομα με ασφαλή τύπο δεσμό τείνουν να εμπιστεύονται τους άλλους και να στηρίζονται στην παρουσία τους, στοιχείο που ίσως ενισχύει την ανθεκτικότητά τους σε αντίθεση με τα άτομα με αποφευκτικό τύπο δεσμού. Επιπλέον, ο ποιοτικός χρόνος, δηλαδή η εκδήλωση γονικού ενδιαφέροντος και οι από κοινού δραστηριότητες συμβάλλουν σημαντικά στην ανθεκτικότητα. Θετική επίδραση ασκεί επίσης η λεκτική επιβράβευση και η πρακτική βοήθεια εκ μέρους των γονέων. Μελετώντας χωριστά το ρόλο των δύο γονέων, διαπιστώθηκε πως ο ποιοτικός χρόνος και με τους δύο γονείς συμβάλλει στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας, ειδικά σε καταστάσεις υψηλού άγχους. Ο ασφαλής δεσμός με τον πατέρα και η εκδήλωση αγάπης από τη μητέρα, κυρίως μέσα από τη λεκτική επιβράβευση, αλλά και τη φυσική επαφή, λειτουργούν επίσης ως προστατευτικοί παράγοντες. Οι ρόλοι των γονέων, με βάση τα αποτελέσματα, μοιάζουν να είναι συμπληρωματικοί και το ίδιο σημαντικοί για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας. Σε άλλη έρευνα, που εξετάστηκε χωριστά ο πατρικός και μητρικός ρόλος στη ψυχική υγεία εφήβων, βρέθηκε πως ο δεσμός με τον πατέρα ασκεί ισχυρότερη επίδραση στα επίπεδα κατάθλιψης που αναφέρουν οι έφηβοι (Pan, Zhang, Liu, Ran & Teng, 2016). Μια πιθανή εξήγηση για το εύρημα αυτό είναι πως, σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα, η ασφαλής σχέση με τον πατέρα έχει συνδεθεί με την ανάπτυξη της αυτονομίας και των κοινωνικών δεξιοτήτων (Grossmann, Grossmann, Kindler & Zimmermann, 2008). Η κοινωνική επάρκεια και η αίσθηση αυτονομίας πιθανόν να λειτουργούν προστατευτικά στην εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων.

Η έρευνα έχει στραφεί επίσης στη σχέση της ψυχικής ανθεκτικότητας και άλλων θετικών ψυχολογικών όρων με τις αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές (με όρους αποδοχής και ελέγχου). Οι Bahreini και συνεργάτες (2012) μελέτησαν τη σχέση των γονικών συμπεριφορών με την αυτοεκτίμηση και τα συμπτώματα

κατάθλιψης των εφήβων. Οι έφηβοι με χαμηλή αυτοεκτίμηση και συμπτώματα κατάθλιψης αξιολογούσαν τους γονείς τους ως μη φροντιστικούς. Επιπλέον οι έφηβοι που σημείωσαν τις υψηλότερες τιμές στα συμπτώματα κατάθλιψης και τις χαμηλότερες στην αυτοεκτίμηση ένιωθαν έλλειψη γονικής φροντίδας και ταυτόχρονα υψηλό έλεγχο. Σε αντίστοιχα αποτελέσματα κατέληξε η έρευνα του Sek-yum Ngai (2015) όπου εξετάστηκαν τα γονικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τις θετικές δυνάμεις του χαρακτήρα σε εφήβους. Η γονική φροντίδα παρουσίασε θετική συσχέτιση με όλα τα στοιχεία του χαρακτήρα που μελετήθηκαν (αυθεντικότητα, γενναιότητα, ικανότητα αυτορρύθμισης, δικαιοσύνη, επιμονή, ευγένεια, αγάπη, κοινωνική νοημοσύνη). Ταυτόχρονα, ο γονικός έλεγχος σχετίζεται αρνητικά με τις προαναφερθείσες μεταβλητές.

Σύμφωνα με τους Swanson, Valiente, Lemery-Chalfant και O'Brien (2010), έφηβοι που αντιλαμβάνονται ως υποστηρικτικούς τους γονείς τους προσαρμόζονται εύκολα στις περιβαλλοντικές αλλαγές, παρουσιάζουν μειωμένη ευαισθησία στο άγχος και χρησιμοποιούν αποτελεσματικές στρατηγικές αντιμετώπισης του. Από την άλλη, ο αντιλαμβανόμενος υψηλός έλεγχος εμποδίζει την ανάπτυξη τέτοιων χαρακτηριστικών. Σε ένα πλαίσιο που δεν ενθαρρύνεται η ανεξαρτησία, οι έφηβοι δεν έχουν ευκαιρίες να δοκιμάσουν μεθόδους διαχείρισης άγχους και έχουν την τάση να αξιολογούν τα αγχογόνα ερεθίσματα ως μη διαχειρίσιμα.

Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνονται και σε δείγμα ενηλίκων καθώς έρευνα των Petrowski, Brahler και Zenger (2014) έδειξε ότι η γονική στοργή στην παιδική ηλικία σχετίζεται με υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας και μειωμένο κίνδυνο εμφάνισης ψυχοπαθολογίας στην ενήλικη ζωή. Στον αντίποδα η ανάκληση αρνητικών στάσεων ανατροφής όπως απορριπτική συμπεριφορά, τιμωρητική διάθεση, τάσεις ελέγχου και υπερπροστατευτικότητα παρουσίασαν αρνητική συνάφεια με την ανθεκτικότητα.

Ομοίως, σε άλλη έρευνα που διεξήχθη σε δείγμα ενηλίκων (Skeryte-Kazlauskiene, Mazulyte, Eimontas, Kazlauskas & Gailiene, 2015) διαπιστώθηκε ότι όσο υψηλότερα βαθμολογούσαν οι συμμετέχοντες τη φροντίδα που δεχτήκαν ως παιδιά, τόσο υψηλότερα ήταν και τα επίπεδα ανθεκτικότητας που ανέφεραν ως ενήλικες. Επιπλέον, όσο υψηλότερος ήταν ο έλεγχος που αντιλαμβάνονταν ως παιδιά τόσο χαμηλότερες ήταν οι τιμές της ανθεκτικότητας που ανέφεραν ως ενήλικες. Ωστόσο,

σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, ο γονικός έλεγχος χάνει σταδιακά την ισχύ του καθώς το άτομο μεγαλώνει.

Στις περισσότερες από τις παραπάνω έρευνες διαπιστώθηκε πως ένα πρότυπο γονικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζεται από υψηλή προσλαμβανόμενη φροντίδα και χαμηλό έλεγχο σχετίζεται με θετικά ψυχολογικά γνωρίσματα τόσο σε εφήβους όσο και ενήλικες. Αντίστοιχα, ο υψηλός έλεγχος σε συνδυασμό με τη χαμηλή φροντίδα έχει συνδεθεί με αρνητικές συνέπειες στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή. Σε άλλη έρευνα μελετήθηκε η σχέση των γονικών συμπεριφορών με δείκτες ψυχικής υγείας σε δείγμα εφήβων (Canetti, Bachar, Galili-Weisstub, Kaplan De-Nour & Shalev, 1997). Βρέθηκε πως η χαμηλή αντιλαμβανόμενη φροντίδα και ο υψηλός γονικός έλεγχος συνδέονται με την εμφάνιση συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας και άγχους. Αυτό το πρότυπο γονικής συμπεριφοράς έχει συσχετιστεί με τον κίνδυνο εμφάνισης συμπτωμάτων κατάθλιψης τόσο σε δείγμα εφήβων (Kraaij, Garnefski, de Wilde, Dijkstra, Gebhardt, Maes et al., 2003) όσο και σε δείγμα ενηλίκων (Avagianou & Zafiropoulou, 2008). Σύμφωνα με τις Avagianou και Zafiropoulou (2008), οι μητρικές συμπεριφορές φαίνονται να προβλέπουν τα επίπεδα κατάθλιψης και όχι οι πατρικές. Οι Shin, Lee, Yu και Ham (2016) διαπίστωσαν πως η αντιλαμβανόμενη χαμηλή φροντίδα και ο υψηλός έλεγχος σχετίζονται με το άγχος και την τάση θυματοποίησης των εφήβων. Η επίδραση της μητρικής φροντίδας και του ελέγχου ήταν ισχυρότερη από τους αντίστοιχους πατρικούς παράγοντες. Σύμφωνα με τους Lieberman, Doyle και Markiewicz (1999), στην εφηβεία το άτομο αναζητά περισσότερο εγγύτητα και υποστήριξη από τη μητέρα και όχι από τον πατέρα. Με βάση την παρατήρηση αυτή μπορεί να ερμηνευτούν ίσως οι ισχυρότερες αρνητικές συνέπειες των μητρικών συμπεριφορών. Σε άλλη έρευνα ωστόσο διαπιστώθηκε πως συμπεριφορές που περιορίζουν την αυτονομία του παιδιού τόσο από τη μητέρα όσο και από τον πατέρα συνδέονται συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης (Morris & Oosterhoff, 2016). Αυτές οι γονικές συμπεριφορές έχουν αρνητικό αντίκτυπο στις αντιλήψεις αυτοαποτελεσματικότητας και στην αίσθηση προσωπικής επάρκειας του παιδιού, συνέπειες που σχετίζονται με το αυξημένο άγχος και την κατάθλιψη (Greco & Morris, 2002).

Σύμφωνα με άλλες έρευνες, η ανθεκτικότητα σχετίζεται πρωτίστως με τη γονική αποδοχή. Οι Boughton και Lumley (2011) μελέτησαν τη σχέση της γονικής

αποκριτικότητας και του ψυχολογικού ελέγχου με την ανθεκτικότητα και τα επίπεδα κατάθλιψης σε δείγμα εφήβων. Η αποκριτικότητα και όχι ο έλεγχος φάνηκε να προβλέπει τα επίπεδα ανθεκτικότητας. Από την άλλη, τόσο η μειωμένη αποκριτικότητα όσο και ο υψηλός έλεγχος μπορούν να προβλέψουν τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η αποδοχή και η ζεστασιά των γονέων σχετίζονται τόσο με θετικές (ανθεκτικότητα) όσο και με αρνητικές πτυχές (κατάθλιψη) της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης των εφήβων. Ο ψυχολογικός έλεγχος ωστόσο φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με αρνητικές εκφάνσεις της ψυχικής υγείας. Επίσης, στη συγκεκριμένη έρευνα μελετήθηκαν ξεχωριστά ο ρόλος των πατρικών και των μητρικών συμπεριφορών στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των εφήβων. Από την μία, η αποκριτικότητα τόσο από την πλευρά της μητέρας όσο και του πατέρα άσκησαν αρνητική επίδραση στα επίπεδα κατάθλιψης των εφήβων. Ωστόσο, μόνο ο μητρικός έλεγχος και όχι ο πατρικός φάνηκε να επηρεάζει τα επίπεδα κατάθλιψης. Αναδείχθηκε μάλιστα ως ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας της κατάθλιψης. Μια πιθανή εξήγηση για αυτό είναι πως η μητέρα έχει συνήθως την πρωταρχική ευθύνη για την ανατροφή των παιδιών και εκδηλώνει τυπικά πιο στοργική συμπεριφορά σε σχέση με τον πατέρα. Έτσι, ο υπερβολικός έλεγχος εκ μέρους της μοιάζει αντιπατικός και μπορεί να προκαλέσει αρνητικές συνέπειες στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του εφήβου. Από την άλλη τόσο η πατρική όσο και η μητρική αποκριτικότητα συμβάλλει σημαντικά στην ανθεκτικότητα των εφήβων. Αντίστοιχα, σύμφωνα με τους Zakeri, Jowkar και Razmjooe (2010), οι γονικές συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από ευαισθησία στις ανάγκες του παιδιού σχετίζονται θετικά με τα επίπεδα ανθεκτικότητας, ενώ δεν παρουσιάστηκε συσχέτιση μεταξύ της αυστηρότητας και της ανθεκτικότητας. Σύμφωνα με τους Sek-yum Ngai και Cheung (2009), ο αυξημένος έλεγχος ίσως αντιμετωπίζεται από τους εφήβους ως μια μορφή αντιξοότητας που απαιτεί την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας προκειμένου να αντιμετωπιστεί. Αυτό το θετικό αποτέλεσμα ίσως εξουδετερώνει την αναμενόμενη αρνητική συνάφεια του ελέγχου με την ανθεκτικότητα. Με βάση τα παραπάνω ευρήματα αναμένεται πως οι αντιλαμβανόμενες από τους εφήβους γονικές συμπεριφορές θα σχετίζονται με την ανθεκτικότητα.

Σύμφωνα με όσα έχουν αναφερθεί ως τώρα φαίνεται πως τα προσλαμβανόμενα χαρακτηριστικά της γονικής σχέσης και η ανθεκτικότητα είναι δυο έννοιες στενά

συνδεδεμένες με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα των εφήβων. Τα ερευνητικά ευρήματα που αναλύθηκαν ωστόσο αφορούν αποκλειστικά τυπικό πληθυσμό. Στην παρακάτω ενότητα θα εξεταστούν οι παραπάνω έννοιες σε σχέση με την ύπαρξη Ειδικών Μαθησιακών Δυσκολιών προκειμένου να διαπιστωθεί αν επηρεάζονται από την ύπαρξη τους.

1.4. Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ.)

Οι ορισμοί που έχουν διατυπωθεί για να περιγράψουν τη φύση των Ειδικών Μαθησιακών Δυσκολιών είναι πολλοί και υπόκεινται σε συνεχείς προσαρμογές. Ένας σύγχρονος ορισμός που εκφράζει την επιστημονική κοινότητα είναι αυτός που έχει διατυπωθεί από τους Kavale, Spaulding και Beam (2009). Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό οι Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες αναφέρονται σε μια ανομοιογενή ομάδα διαταραχών οι οποίες επηρεάζουν σημαντικά την ομαλή ακαδημαϊκή πρόοδο σε ένα ποσοστό 2% έως 3% του μαθητικού πληθυσμού. Η έλλειψη προόδου είναι εμφανής στη σχολική επίδοση, η οποία παραμένει κάτω από τις προσδοκίες που αντιστοιχούν στη χρονολογική και νοητική ηλικία του μαθητή ακόμα και μετά την παροχή υψηλής ποιότητας διδασκαλίας. Η βασική εκδήλωση της έλλειψης προόδου είναι η υποεπίδοση σε μία από τις βασικές περιοχές δεξιοτήτων (ανάγνωση, γραφή, μαθηματικά) η οποία δε συνδέεται με ανεπαρκείς εκπαιδευτικές, διαπροσωπικές, πολιτισμικές-οικογενειακές ή/και κοινωνικο-γλωσσικές εμπειρίες. Η πρωταρχική διαφορά μεταξύ ικανότητας και επίδοσης εκδηλώνεται με ελλείψεις στη γλωσσική ικανότητα (προληπτική ή/και εκφραστική), στη γνωστική λειτουργία (επίλυση προβλήματος, δεξιότητες συλλογισμού, ωριμότητα), στις νευροψυχολογικές διαδικασίες (αντίληψη, προσοχή, μνήμη), ή με συνδυασμό τέτοιων ελλείψεων ο οποίος αποδίδεται σε δυσλειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος. Η Ειδική Μαθησιακή Δυσκολία διαφοροποιείται από τη γενικευμένη μαθησιακή αποτυχία μέσω μιας μέσης νοητικής ικανότητας (> 90) και ενός μαθησιακού προφίλ που παρουσιάζει σημαντική διασπορά υποδηλώνοντας περιοχές δυνατοτήτων και αδυναμιών (Kavale et al., 2009). Οι Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες πιθανόν να συνυπάρχουν με ελλείμματα στον αυτοέλεγχο, την κοινωνική αντίληψη και αλληλεπίδραση, άλλα τα ελλείμματα αυτά δε συνιστούν από μόνα τους Ε.Μ.Δ.

(Hammil, 1990). Επιπλέον, αν και μπορεί να εμφανίζονται μαζί με άλλες καταστάσεις μειονεξίας (π.χ. αισθητηριακή βλάβη, συναισθηματική δυσκολία) ή εξωτερικές επιδράσεις (π.χ. πολιτισμικές διαφορές) οι Ε.Μ.Δ. δεν προκύπτουν άμεσα από αυτές τις καταστάσεις και επιδράσεις (Hammil, 1990).

Εφόσον οι Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες δεν αποτελούν μια μονοδιάστατη κατηγορία διαταραχών είναι δύσκολο να δομηθεί ένα κεντρικό προφίλ με κοινά χαρακτηριστικά για όλα τα άτομα που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία (Παντελιάδου, 2011). Έχουν καταγραφεί, ωστόσο, κάποια βασικά γνωρίσματα που αφορούν προβλήματα στην οπτική ή ακουστική αντίληψη, ελλειμματικές δεξιότητες προσοχής, δυσκολίες στον προφορικό λόγο (π.χ. έλλειμμα στη φωνολογική επίγνωση), μνημονικές δυσκολίες ιδιαίτερα αναφορικά με την ικανότητα εργαζόμενης μνήμης καθώς και μεταγνωστικά ελλείμματα (δυσκολίες στην επιλογή και εφαρμογή στρατηγικών που επιτρέπουν την ολοκλήρωση γνωστικών έργων). Τέλος, οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. εμφανίζουν συχνά μειωμένο κίνητρο και υιοθετούν παθητικές μορφές μάθησης (Παντελιάδου, 2011α,β). Καθώς οι Ε.Μ.Δ. έχουν οργανική αιτιολογία υφίστανται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου και επηρεάζουν γενικά τον τρόπο που εμπλέκεται στη μαθησιακή διαδικασία και όχι μόνο τη σχολική μάθηση. Έτσι, ορισμένα χαρακτηριστικά όπως οι φτωχές ακαδημαϊκές δεξιότητες και το μειωμένο κίνητρο φαίνεται να δρουν ανασταλτικά και στην επαγγελματική ανάπτυξη των ατόμων με Ε.Μ.Δ. (Chen & Chan, 2014).

1.4.1. Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα και Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ.)

Συχνά οι νέοι με Ε.Μ.Δ. δυσκολεύονται να διαχειριστούν αποτελεσματικά τις επαγγελματικές μεταβάσεις (Lusk & Cook, 2009). Ένας από τους λόγους που συμβαίνει αυτό είναι πως οι νέοι με Ε.Μ.Δ. έχουν μικρή επίγνωση των δυνατοτήτων και των περιορισμών τους αφού οι Ε.Μ.Δ. αποτελούν μια «κρυφή» αναπηρία (Field, 1996). Από την άλλη, ο Rojewski (1999) διαπίστωσε πως οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. τείνουν να έχουν μικρότερη επίγνωση της εργασιακής πραγματικότητας σε σχέση με τους τυπικούς συνομηλίκους τους. Αυτό ίσως οφείλεται στη δυσκολία που επιδεικνύουν τα άτομα αυτά στην επεξεργασία και την απομνημόνευση γραπτών πληροφοριών (Cummings, Maddux, & Cassey, 2000). Η ελλιπής γνώση για τον εαυτό

και τις επαγγελματικές επιλογές μπορεί να σχετίζεται με μειωμένο ενδιαφέρον για το επαγγελματικό μέλλον και περιορισμένη περιέργεια που αποτελούν διαστάσεις της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Πράγματι, οι Lusk και Cook (2009) μελέτησαν τις δεξιότητες της επαγγελματικής διερεύνησης και της επίλυσης προβλήματος σε έφηβες με Ε.Μ.Δ. και διαπίστωσαν πως σημείωσαν χαμηλότερες τιμές σε σχέση με τις συνομήλικες τους χωρίς Ε.Μ.Δ.

Ακόμη, μια σειρά μελετών υποστηρίζει πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. τείνουν να αποδίδουν τις επιτυχίες τους σε παράγοντες εξωτερικούς μη ελεγχόμενους από τους ίδιους. Για παράδειγμα, ο Nuga (2013) διαπίστωσε πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. τείνουν να μην αναλαμβάνουν την ευθύνη για την επίδοσή τους και να παρουσιάζουν εξωτερικό κέντρο απόδοσης (external locus of control). Το χαρακτηριστικό αυτό ίσως συμβάλλει αρνητικά στην ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας αφού τα άτομα με Ε.Μ.Δ. μπορεί να δυσκολεύονται να αναλάβουν την ευθύνη της διαμόρφωσης των επαγγελματικών τους ζητημάτων (έλεγχος). Παράλληλα, σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα, οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. σημειώνουν υψηλότερες τιμές σε ορισμένες δυσλειτουργικές σκέψεις σταδιοδρομίας συγκριτικά με τους συνομηλικούς τους. Συγκεκριμένα σύμφωνα με τους Dipeolu, Reardon, Sampson και Burkhead (2002), μαθητές γυμνασίου με Ε.Μ.Δ. δυσκολεύονται να συμβιβάσουν τις δικές τους επιθυμίες και τις απόψεις των σημαντικών άλλων σχετικά με τα επαγγελματικά ζητήματα. Το εύρημα αυτό πιστοποιήθηκε και σε πρόσφατη έρευνα που υλοποιήθηκε σε δείγμα φοιτητών με Ε.Μ.Δ. (Dipeolu, Hargrave, Sniatecki & Donaldson, 2012).

Τέλος, έχει διαπιστωθεί πως τα άτομα με Ε.Μ.Δ. παρουσιάζουν συχνά μειωμένη αίσθηση προσωπικής επάρκειας. Σύμφωνα με τους Lackaye, Margalit, Ziv και Ziman (2006), οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. σημειώνουν χαμηλότερα επίπεδα αυτοαποτελεσματικότητας συγκριτικά με τους τυπικούς συνομηλικούς τους. Ομοίως, σε άλλη έρευνα σημειώθηκε σημαντική διαφορά στα επίπεδα αυτοαποτελεσματικότητας μεταξύ φοιτητών με και χωρίς Ε.Μ.Δ. (Ben-Naim, Laslo-Roth, Einav, Biran & Margalit, 2016). Η πραγματική τους επίδοση είναι συχνά καλύτερη από την υποκειμενική τους αντίληψη για αυτήν (Lackaye & Margalit, 2006). Οι αντιλήψεις αυτές είναι πιθανό να αντανakλούν ακαδημαϊκές δυσκολίες του παρελθόντος. Πρόκειται για γνωστικές διαδικασίες που τείνουν να διατηρούνται σταθερές και μπορούν να λειτουργήσουν ανασταλτικά στην ικανότητα του ατόμου να

διαχειριστεί με σιγουριά επαγγελματικά ζητήματα. Συμπερασματικά, αν και δεν εντοπίστηκαν ερευνητικά δεδομένα που να αφορούν τη μελέτη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας σε άτομα με Ε.Μ.Δ., τα παραπάνω ευρήματα υποδεικνύουν πως πιθανόν η ύπαρξη Ε.Μ.Δ. να επηρεάζει αρνητικά τις διαστάσεις της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, δηλαδή το ενδιαφέρον, την περιέργεια, τον έλεγχο και την εμπιστοσύνη. Αναμένεται επομένως οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. να σημειώσουν χαμηλότερα επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας συγκριτικά με τους εφήβους τυπικής ανάπτυξης.

1.4.2. Ψυχική Ανθεκτικότητα και Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (Ε.Μ.Δ.)

Η σχολική επιτυχία θεωρείται βασικό καθήκον των μαθητών. Τα παιδιά αναγνωρίζουν από μικρή ηλικία τη σημασία που δίνουν στη σχολική επίδοση οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί (Nelson & Harwood, 2010). Μαθητές με Ε.Μ.Δ. βιώνουν συχνά εμπειρίες σχολικής αποτυχίας και επομένως βρίσκονται ίσως σε υψηλότερο κίνδυνο για την εκδήλωση συναισθηματικών δυσκολιών (Mather & Ofiesh, 2005). Πράγματι, αρκετές έρευνες επισημαίνουν ότι παιδιά και έφηβοι με Ε.Μ.Δ. εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας και υψηλότερα επίπεδα άγχους σε σχέση με συνομηλίκους τυπικής ανάπτυξης. Οι Panicker και Chelliah (2016) μελετώντας το άγχος και την ανθεκτικότητα παιδιών με Ε.Μ.Δ. διαπίστωσαν πως η πλειοψηφία των συμμετεχόντων σημείωσε χαμηλά επίπεδα ανθεκτικότητας και αυξημένο άγχος. Στην ίδια έρευνα φάνηκε πως το άγχος τείνει να αυξάνεται όσο αυξάνεται η ηλικία των παιδιών. Σύμφωνα με τους ερευνητές, οι έφηβοι έχουν μεγαλύτερη ανάγκη για κοινωνική αποδοχή σε σχέση με τα μικρότερα παιδιά, ανάγκη που μπορεί να μην εκπληρώνεται πάντα, λόγω των χαμηλών επιδόσεων τους. Αυτό μπορεί να οδηγεί σε αύξηση του άγχους τους. Σύμφωνα με τα ευρήματα άλλης έρευνας (Feurer & Andrews, 2009) έφηβοι με Ε.Μ.Δ. ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα σχολικού άγχους σε σχέση με τους τυπικούς συνομηλίκους τους. Δεν παρουσιάστηκαν ωστόσο διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων σε άγχος που αφορά άλλους τομείς. Από την άλλη, άλλοι ερευνητές συγκρίνοντας το άγχος μαθητών 8-11 ετών με Ε.Μ.Δ. και μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ. συμπέραναν πως το αυξημένο άγχος που εμφάνισαν οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. δεν αφορά μόνο τις σχολικές υποχρεώσεις, άλλα

εκτείνεται και σε κοινωνικές καταστάσεις (Mammarella, Ghisi, Bomba, Botesi, Caviola, Broggi et al., 2014).

Ο Alexander-Passe (2008) επεσήμανε πως μαθητές με διάγνωση δυσλεξίας βιώνουν περισσότερο άγχος από τους συνομήλικους τους. Το άγχος τους αφορά, σύμφωνα με την έρευνα αυτή, την αλληλεπίδραση τους με τους δασκάλους άλλα και τους συμμαθητές τους, τους βαθμούς, τις εξετάσεις. Με βάση τα αποτελέσματα πρόσφατης μετα-ανάλυσης (Nelson & Harwood, 2010), παιδιά σχολικής ηλικίας με Ε.Μ.Δ. παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα άγχους από τους συνομηλικούς τους. Επισημαίνεται, ωστόσο πως σε καμία από τις έρευνες που συμπεριλήφθηκαν στην μετα-ανάλυση τα συμπτώματα άγχους των παιδιών με Ε.Μ.Δ. δεν ήταν κλινικά σημαντικά.

Επιπλέον, μια σειρά ερευνών υποστηρίζει πως μαθητές και φοιτητές με Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες διαθέτουν περιορισμένο αριθμό θετικών ψυχολογικών πόρων σε σχέση με τους τυπικούς συνομηλικούς τους. Συγκεκριμένα, οι Lackaye και συνεργάτες (2006) έδειξαν πως έφηβοι με Ε.Μ.Δ. αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα ελπίδας από τους συνομηλικούς τους. Ακόμη και όσοι σημειώνουν ακαδημαϊκές επιτυχίες, επισημαίνουν οι ερευνητές, παρουσιάζουν χαμηλότερα επίπεδα ελπίδας από τους συμμαθητές τους. Αυτό συμβαίνει ίσως γιατί αισθάνονται πως έχουν κοπιάσει χωρίς να αμείβονται επαρκώς για την προσπάθειά τους. Σε παρεμφερή συμπεράσματα κατέληξαν και οι Hojati και Abbasi (2013) οι όποιοι εντόπισαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα επίπεδα ελπίδας μεταξύ εφήβων με και χωρίς Ε.Μ.Δ. Επιπλέον, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε πρωτοετείς φοιτητές με Ε.Μ.Δ. διαπιστώθηκε πως τα άτομα με Ε.Μ.Δ. εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα ελπίδας άλλα και αισιοδοξίας, όταν εισέρχονται σε ένα νέο εκπαιδευτικό πλαίσιο, σε σχέση με τους συνομήλικους τους χωρίς διάγνωση Ε.Μ.Δ. (Rosenstreich, Feldman, Davidson, Maza, & Margalit, 2015).

Από την άλλη, υπάρχουν έρευνες που δείχνουν πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. δεν παρουσιάζουν ομοιογένεια στον τρόπο που αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες. Οι Nunez, Gonzalez-Pienda, Gonzalez-Pumariiega, Roces, Alvarez και Gonzalez (2005) διερεύνησαν τον τρόπο που προσεγγίζουν τις σχολικές επιτυχίες και αποτυχίες μαθητές με Ε.Μ.Δ. Προέκυψαν δυο διακριτά προφίλ: α) Μαθητές με Ε.Μ.Δ. που θεωρούσαν τον εαυτό τους ικανό να αντιμετωπίσει τα σχολικά καθήκοντα και που

εκδήλωναν αυξημένο κίνητρο και ανθεκτικότητα στη σχολική αποτυχία. Β) Μαθητές με Ε.Μ.Δ. που δεν παρουσίαζαν αυτές τις δεξιότητες.

Οι Sideridis, Mouzaki, Simos και Protopapas (2006) εξετάζοντας το ρόλο του κινήτρου, του συναισθήματος και των ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων στην ακαδημαϊκή επίδοση σε μαθητές με Ε.Μ.Δ. διέκριναν και εκείνοι δυο διακριτά προφίλ μαθητών: Μαθητές που είχαν υψηλά κίνητρα, παρουσίαζαν θετικά συναισθήματα και απουσία ψυχοπαθολογίας και μαθητές με χαμηλό κίνητρο, υψηλά επίπεδα αρνητικού συναισθήματος και ψυχοπαθολογίας. Επιπλέον, με βάση άλλα ερευνητικά ευρήματα δεν εντοπίζονται διαφορές μεταξύ παιδιών με Ε.Μ.Δ. και τυπικής ανάπτυξης ως προς τις στρατηγικές αντιμετώπισης του άγχους (Gallegos, Langley, & Villegas, 2012) ή τα επίπεδα του άγχους (Miller, Hynd, & Miller, 2005).

Τα μεικτά αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών μπορούν πιθανόν να εξηγηθούν μέσα από μια σειρά μελετών οι οποίες αναφέρονται στις Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες με όρους θετικής προσαρμογής και παραγόντων κινδύνου (risk and resilience framework) (Morrison & Cosden, 1997. Wong, 2003. Wiener, 2003. Donahue & Pearl, 2003). Σύμφωνα με τις μελέτες αυτές, η ύπαρξη Ειδικής Μαθησιακής Δυσκολίας μπορεί να αποτελέσει παράγοντα κινδύνου, αλλά από μόνη της δεν επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την ψυχοκοινωνική προσαρμογή του ατόμου (Morisson & Cosden, 1997. Wong, 2003). Αντίθετα, τα θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα φαίνεται να προκύπτουν από την αλληλεπίδραση της Ειδικής Μαθησιακής Δυσκολίας με άλλους παράγοντες κινδύνου ή προστασίας. (Margalit, 2004). Οι παράγοντες αυτοί αφορούν τόσο το άτομο όσο και το περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσεται (Haft, Myers & Hoefft, 2016). Ένας περιβαλλοντικός παράγοντας που μπορεί να λειτουργήσει με προστατευτικό ή επιβλαβή τρόπο για τα άτομα με Ε.Μ.Δ. είναι ο τύπος δεσμού στον οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω. Ωστόσο, καθώς τα αποτελέσματα των ερευνών που αφορούν το άγχος σε μαθητές με Ε.Μ.Δ. είναι αρκετά συνεπή και η ανθεκτικότητα στην παρούσα έρευνα νοείται ως ικανότητα αντιμετώπισης του άγχους, αναμένεται πως οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. θα παρουσιάζουν διαφορές στα επίπεδα ανθεκτικότητας συγκριτικά με τους τυπικούς συνομηλίκους τους.

1.4.3. Τύποι Γονικού Δεσμού / Γονικές συμπεριφορές και Ε.Μ.Δ.

Τα παιδιά και οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. είναι πιθανό να παρουσιάζουν ελλείμματα σε κοινωνικογνωστικές δεξιότητες (Al-Yagon & Margalit, 2013). Δυσκολεύονται να επεξεργαστούν ορθά τις κοινωνικές νύξεις όπως και να ερμηνεύσουν με περισσότερους από έναν τρόπο μια κοινωνική κατάσταση (Bauminger & Kimhi-Kind, 2008). Οι δυσκολίες αυτές πιθανόν να οφείλονται σε ελλείμματα που συναντώνται στην εργαζόμενη μνήμη και στην επεξεργασία πληροφοριών (Swanson & Saez, 2003). Σύμφωνα με ορισμένους θεωρητικούς, οι δυσκολίες στην επεξεργασία κοινωνικών πληροφοριών μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με τους σημαντικούς άλλους (Al-Yagon, 2007, 2014). Επιπλέον, τα ελλείμματα που μπορεί να έχουν τα παιδιά με Ε.Μ.Δ. στη γλωσσική έκφραση, την προσοχή και την αντίληψη λειτουργούν ίσως ανασταλτικά στην ικανότητα των γονιών να ερμηνεύσουν ορθά τις ανάγκες τους και να ανταποκριθούν κατάλληλα σε αυτές (Al-Yagon, 2007). Έτσι, είναι πιθανό τα παιδιά και οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. να κρίνουν τη σχέση τους με τους γονείς τους λιγότερο θετικά σε σχέση με τους συνομηλίκους τους τυπικής ανάπτυξης. Πράγματι, σημαντικό τμήμα της έρευνας έχει δείξει πως τα παιδιά και οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. αντιλαμβάνονται το δεσμό που αναπτύσσουν με τους γονείς τους ως λιγότερο ασφαλή. Οι Al-Yagon & Mikulincer (2004a) διερεύνησαν την ποιότητα του δεσμού καθώς και τομείς ψυχοκοινωνικής προσαρμογής (αίσθημα συνοχής, μοναξιά) σε μαθητές δημοτικού με Ε.Μ.Δ. Διαπίστωσαν πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. εκτιμούσαν το δεσμό ως λιγότερο ασφαλή σε σχέση με τους συνομηλίκους τους και ανέφεραν συχνότερα αποφευκτικό και αγχώδη τύπο δεσμού. Ο ασφαλής τύπος δεσμού ωστόσο λειτουργούσε ως παράγοντας προστασίας για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών με Ε.Μ.Δ. καθώς μαθητές με αντιληπτή ασφάλεια δεσμού ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα αισθήματος συνοχής και χαμηλότερα μοναξιάς.

Αντίστοιχα ήταν τα αποτελέσματα των Al-Yagon & Mikulincer (2004b). Σύμφωνα με τους ερευνητές, στους μαθητές με διάγνωση Ε.Μ.Δ. ήταν πιο συχνός ο αποφευκτικός και αγχώδης δεσμός. Επιπλέον, ο τύπος δεσμού προέβλεψε τους δείκτες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής (αίσθηση συνοχής, αντιληπτή μοναξιά). Επιπλέον, διαπιστώθηκε πως η χαμηλή αίσθηση συνοχής και τα υψηλά επίπεδα μοναξιάς που ανέφεραν οι μαθητές Ε.Μ.Δ. εξηγούνταν εν μέρει από την χαμηλή αντιληπτή

ασφάλεια του δεσμού. Το εύρημα αυτό τονίζει την καθοριστική επίδραση που μπορεί να έχει ο τύπος δεσμού στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των μαθητών με Ε.Μ.Δ.

Σε άλλη έρευνα (Al-Yagon, 2012a) εξετάστηκε χωριστά ο δεσμός με την πατρική και τη μητρική φιγούρα σε σχέση με την ψυχοκοινωνική προσαρμογή εφήβων με Ε.Μ.Δ. Εντοπίστηκαν διαφορές μεταξύ εφήβων με Ε.Μ.Δ. και τυπικής ανάπτυξης μόνο ως προς το δεσμό με τη μητέρα. Οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. ένιωθαν μικρότερη ασφάλεια προς τη μητρική φιγούρα σε σχέση με τους συνομηλίκους τους. Ως προς τον αντιληπτό δεσμό με τον πατέρα δεν σημειώθηκαν διαφορές. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι η μητέρα αλληλεπιδρά περισσότερο με τον έφηβο και η σχέση τους επηρεάζεται περισσότερο από την ύπαρξη Ε.Μ.Δ. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα ευρήματα η επίδραση του αντιληπτού μητρικού δεσμού στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των μαθητών ήταν ισχυρότερη σε σχέση με την αντίστοιχη του πατρικού. Συγκεκριμένα ο μητρικός δεσμός σημείωσε σημαντική επίδραση σε όλους τους δείκτες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής που χρησιμοποιήθηκαν στην εν λόγω έρευνα (διάθεση, αίσθηση μοναξιάς, αριθμός εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων), ενώ ο πατρικός δεσμός μόνο σε έναν.

Ο καθοριστικός ρόλος του μητρικού δεσμού στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των εφήβων με Ε.Μ.Δ. επιβεβαιώνεται και από την Al-Yagon (2016). Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν πως δεσμός μεταξύ μητέρας-εφήβου προβλέπει περισσότερους δείκτες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής συγκριτικά με το δεσμό πατέρα-εφήβου. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η μητέρα είναι η βασική πηγή συναισθηματικής υποστήριξης για τον έφηβο (συγκριτικά με τον πατέρα), στοιχείο που πιθανόν εξηγεί τον καταλυτικό της ρόλο στην ψυχοκοινωνική του προσαρμογή. Ένα ακόμη ενδιαφέρον εύρημα της έρευνας αυτής είναι πως οι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από την ποιότητα του δεσμού με τη μητέρα τους σε σχέση με τους τυπικούς συμμαθητές τους. Αναλυτικά, η ποιότητα του δεσμού με τη μητέρα στην περίπτωση των εφήβων με Ε.Μ.Δ. επιδρά στην πλειονότητα των δεικτών ψυχοκοινωνικής προσαρμογής που μελετήθηκαν, στοιχείο που δεν παρατηρήθηκε στη περίπτωση των τυπικών μαθητών, όπου ο δεσμός με τη μητέρα προβλέπει δύο από τις μελετηθείσες μεταβλητές. Στην έρευνα αυτή, σε αντίθεση με τις προηγούμενες, δε βρέθηκε διαφορά στην αντίληψη του γονικού δεσμού ανάμεσα σε μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ. Παρατηρήθηκε ωστόσο διαφορά στην αντίληψη του

γονικού δεσμού μεταξύ μαθητών με Ε.Μ.Δ-ΔΕΠ-Υ και μαθητών τυπικής ανάπτυξης, εύρημα που ίσως δείχνει ότι η αντίληψη του δεσμού επηρεάζεται από την σοβαρότητα της μαθησιακής δυσκολίας που αντιμετωπίζει ο έφηβος.

Η Al-Yagon (2013) εξέτασε την σχέση του μητρικού και πατρικού δεσμού με εσωτερικούς δείκτες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής σε μαθητές δημοτικού με Ε.Μ.Δ. Διαπιστώθηκε πως η ύπαρξη Ε.Μ.Δ. δεν επηρέαζε την ποιότητα του δεσμού με τη μητέρα. Σύμφωνα με την ερευνήτρια μια πιθανή εξήγηση για αυτό είναι οι συστηματικές παρεμβάσεις που δέχονταν οι μαθητές. Στις παρεμβάσεις αυτές συμμετείχαν και οι γονείς (ιδίως η μητέρα), στοιχείο που μπορεί να μείωσε το άγχος της ως προς την επίδοση του παιδιού με αποτέλεσμα να αυξήθηκε η αποκριτικότητα της προς αυτό. Στη συγκεκριμένη έρευνα ωστόσο σημειώθηκαν διαφορές ως προς την αντιληπτή ασφάλεια με την πατρική φιγούρα. Οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. ένιωθαν λιγότερο ασφαλή με τον πατέρα τους συγκριτικά με τους μαθητές τυπικής ανάπτυξης. Επιπλέον, η συγκεκριμένη έρευνα αποτυπώνει ένα διαφορετικό τρόπο επίδρασης του δεσμού με τους δύο γονείς στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως ο πατρικός και ο μητρικός δεσμός λειτουργούν ανεξάρτητα και συμπληρωματικά επηρεάζοντας διαφορετικούς δείκτες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής. Οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. που αισθάνονταν ασφαλείς με τη μητέρα ανέφεραν μικρότερα επίπεδα μοναξιάς και υψηλότερη αίσθηση συνοχής και μικρότερο αριθμό εσωτερικευμένων προβλημάτων, ενώ οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. που αισθάνονταν ασφαλείς με τον πατέρα ανέφεραν υψηλότερη αίσθηση συνοχής, υψηλότερα επίπεδα προσπάθειας και ελπίδας. Σε άλλη έρευνα (Al-Yagon, 2012b), που διεξήχθη σε μαθητές δημοτικού διαπιστώθηκε πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. αναφέρουν συχνότερα ανασφαλή δεσμό με τον πατέρα σε σχέση με τους συνομηλίκους. Δεν εντοπίστηκε ωστόσο διαφορά στην αντίληψη του δεσμού με τη μητέρα ανάμεσα σε μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ. Ακόμη, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, ο ασφαλής δεσμός και με τους δύο γονείς ασκεί θετική επίδραση στην ψυχοκοινωνική επίδραση και στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των μαθητών με Ε.Μ.Δ. Με άλλα λόγια, ο ασφαλής δεσμός με έναν από τους δυο γονείς δεν αρκεί για να δράσει προστατευτικά στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή.

Εκτός από την αντίληψη του γονικού δεσμού έχουν ερευνηθεί και άλλες μεταβλητές που αφορούν την γονική σχέση σε μαθητές με διάγνωση Ε.Μ.Δ. Σύμφωνα με τους

Bonifacci , Storti, Tobia και Suardi (2016), οι γονείς εφήβων με διάγνωση Ε.Μ.Δ. διαφέρουν στις στρατηγικές με τις οποίες διαχειρίζονται τις λανθασμένες συμπεριφορές των παιδιών σε σχέση με τους γονείς παιδιών τυπικής ανάπτυξης. Σημειώνουν υψηλότερες τιμές στις διαστάσεις χαλαρότητα (laxity) αλλά και υπερβολική αντίδραση (overreactivity). Αυτό σημαίνει πως από την μια οι γονείς έχουν την τάση να παραχωρούν ελευθερίες στα παιδιά χωρίς να εγκαθιστούν σαφή όρια στη συμπεριφορά τους και από την άλλη τείνουν να εξοργίζονται όταν το παιδί κάνει λάθη. Δυσκολεύονται επομένως να ορίσουν μια λειτουργική ρουτίνα και περνούν από την επιείκεια στην αυστηρότητα όταν το παιδί δεν σημειώνει επιτυχίες όπως αναμενόταν. Επιπλέον οι Chandramuki, Venkatakrishnashastry και Vrandana (2012) αναφέρουν πως οι γονείς τείνουν να εκδηλώνουν τάση υπερπροστασίας αλλά και απόρριψη απέναντι στα παιδιά τους με Ε.Μ.Δ. Η συνειδητοποίηση της ύπαρξης μαθησιακής δυσκολίας παρά την κανονική νοημοσύνη του παιδιού κάνει τους γονείς να απογοητεύονται και να υιοθετούν αρνητική στάση απέναντι στο παιδί. Άλλοι γίνονται υπερπροστατευτικοί και αποκτούν μη ρεαλιστικές προσδοκίες για την επίδοση του.

Συνοψίζοντας, φαίνεται πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ έχουν μια πιο αρνητική αντίληψη για την σχέση με τους γονείς τους σε σχέση με τους συνομηλίκους τους. Επιπλέον αναδεικνύεται η αξία του γονικού δεσμού ως παράγοντα κινδύνου ή προστασίας για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ καθώς αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής.

1.5. Η Παρούσα Έρευνα

Με βάση τη θεωρητική ανάλυση των μεταβλητών διεξήχθη η έρευνα που περιγράφεται στα επόμενα κεφάλαια. Η παρούσα έρευνα εξετάζει τη σχέση των αντιλαμβανόμενων γονικών συμπεριφορών και της ψυχικής ανθεκτικότητας με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα τόσο σε μαθητές λυκείου τυπικής ανάπτυξης όσο και σε μαθητές λυκείου με διάγνωση Ειδικών Μαθησιακών Δυσκολιών. Με βάση όσα αναφέρθηκαν αναμένεται πως οι αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές θα σχετίζονται με την ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική

προσαρμοστικότητα. Επιπλέον, αναμένεται ότι η ψυχική ανθεκτικότητα θα σχετίζεται με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Η παρούσα έρευνα σχεδιάστηκε ακόμη λαμβάνοντας υπόψη τα εξής: Πρώτον, έχει βρεθεί πως στην συσχέτιση των γονικών τύπων δεσμού με τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης παρεμβάλλονται γνωστικοσυναισθηματικοί παράγοντες (π.χ. Vignoli, 2009. Braunstein-Bercovitz et al., 2012). Δεύτερον, σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα, η ψυχική ανθεκτικότητα παρεμβάλλεται στη σχέση των τύπων δεσμού με δείκτες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής όπως είναι η ποιότητα ζωής (Naderi et al., 2016) και η ευζωία (Karreman & Vingerhoets, 2012). Έτσι αναμένεται η ψυχική ανθεκτικότητα να διαδραματίζει διαμεσολαβητικό ρόλο στη σχέση των αντιλαμβανόμενων γονικών συμπεριφορών με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Δηλαδή, οι αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές θα επηρεάζουν την ψυχική ανθεκτικότητα, η οποία με τη σειρά της θα επηρεάζει την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι αν οι σχέσεις των μεταβλητών λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. Αν και δεν αναμένεται να σημειωθούν σημαντικές διαφορές ως προς τις σχέσεις των μεταβλητών, θεωρείται πιθανό να παρουσιαστούν κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις δύο ομάδες μαθητών. Συγκεκριμένα οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. αναμένεται να σημειώσουν χαμηλότερες τιμές στην αντιληπτή μητρική και πατρική φροντίδα, στη ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Επιπλέον, αναμένεται να σημειώσουν υψηλότερες τιμές στην αντιληπτή μητρική και πατρική αυταρχικότητα καθώς και στην μητρική και πατρική τάση για υπερπροστασία σε σχέση με τους τυπικούς συνομηλίκους τους.

Ακόμη με βάση τις διαφοροποιήσεις που αναφέρθηκαν λόγω της ύπαρξης Ε.Μ.Δ. διατυπώνεται ένα δεύτερο ερευνητικό ερώτημα: Υπάρχουν διαφορές ως προς την πρόβλεψη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας ανάμεσα στους μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ.;

Συνοψίζοντας, οι υποθέσεις της παρούσας έρευνας διατυπώνονται ως εξής:

1. Αναμένεται πως η ψυχική ανθεκτικότητα θα σχετίζεται θετικά με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα στους μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ.

2. Αναμένεται πως η αντιλαμβανόμενη μητρική και πατρική φροντίδα θα σχετίζεται θετικά με την ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα στους μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ.
3. Αναμένεται πως η αντιλαμβανόμενη μητρική και πατρική αυταρχικότητα καθώς και η μητρική και πατρική τάση υπερπροστασίας θα σχετίζονται αρνητικά με την ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα στους μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ.
4. Αναμένεται πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. θα σημειώσουν χαμηλότερες τιμές στην αντιλαμβανόμενη μητρική και πατρική φροντίδα, στην ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Επίσης αναμένεται να σημειώσουν υψηλότερες τιμές τόσο στην μητρική και πατρική αυταρχικότητα όσο και στη μητρική και πατρική τάση για υπερπροστασία.
5. Αναμένεται πως οι αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές θα προβλέπουν την επαγγελματική προσαρμοστικότητα τόσο άμεσα όσο και έμμεσα μέσω της ψυχικής ανθεκτικότητας στους μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ. Δηλαδή, η ψυχική ανθεκτικότητα θα διαδραματίζει διαμεσολαβητικό ρόλο στη σχέση των αντιλαμβανόμενων γονικών συμπεριφορών με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1. Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα έλαβαν μέρος 100 μαθητές Λυκείου. Από αυτούς 50 είχαν λάβει γνωμάτευση από Κ.Ε.Δ.Δ.Υ. ή Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο για Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες. Σε κάθε κατηγορία συμμετεχόντων (με και χωρίς Ε.Μ.Δ.) περιλαμβάνονταν 25 αγόρια και 25 κορίτσια. Τα άτομα του δείγματος προέρχονταν από αστικές περιοχές του νομού Αττικής και στην πλειοψηφία τους από περιοχές του Κεντρικού Τομέα Αθηνών.

Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμάνθηκε από τα 15 έως και τα 18 έτη, με μέση ηλικία τα 16,7 (SD = 0,79) έτη. Πιο συγκεκριμένα, η μέση ηλικία των μαθητών με Μαθησιακές Δυσκολίες ήταν 16,7 (SD = 0,87) έτη και η μέση ηλικία των μαθητών χωρίς Μαθησιακές Δυσκολίες ήταν 16,8 (SD = 0,71) έτη.

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ήταν μαθητές της Γ' Λυκείου. Το 25% ήταν μαθητές της Β' Λυκείου και το υπόλοιπο 13% ήταν μαθητές της Α' Λυκείου. Το 75% των μαθητών που έλαβαν μέρος στη μελέτη φοιτούσε σε Γενικό Ενιαίο Λύκειο, 18 μαθητές φοιτούσαν σε Επαγγελματικό Λύκειο και οι υπόλοιποι μαθητές φοιτούσαν είτε σε πειραματικό είτε σε ιδιωτικό σχολείο (3% και 4% αντίστοιχα).

2.2. Μέσα συλλογής δεδομένων

Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τέσσερα ερωτηματολόγια.

2.2.1. Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας

Η Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας (CD-RISK, The Connor – Davidson Resilience Scales) (Connor & Davidson, 2003) στοχεύει στην ποσοτική μέτρηση της ανθεκτικότητας σε γενικό πληθυσμό και στην εκτίμηση της μεταβλητότητας της ανθεκτικότητας σε κλινικά δείγματα.. Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, το οποίο περιέχει 25 προτάσεις, τις οποίες οι συμμετέχοντες καλούνται να αξιολογήσουν σε μία πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert (0 = Καθόλου

αληθές έως και 4 = Σχεδόν πάντα αληθές), ανάλογα με το βαθμό στον οποίο η κάθε πρόταση αντιπροσωπεύει τη δική τους συναισθηματική κατάσταση κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30 ημερών πριν τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Οι συμμετέχοντες καλούνται να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους σε προτάσεις όπως «Μπορώ να τα βγάλω πέρα με ό,τι μου προκύπτει» και «Βλέπω την εύθυμη πλευρά των πραγμάτων». Οι δηλώσεις της κλίμακας αντιστοιχούν σε πέντε παράγοντες:

1. Προσωπική επάρκεια, υψηλά στάνταρντ και υπομονή
2. Εμπιστοσύνη στο προσωπικό ένστικτο και μακροθυμία όσον αφορά στην αρνητική διάθεση και ενδυναμωτική επίδραση του στρες.
3. Θετική αποδοχή της αλλαγής και ασφαλείς σχέσεις
4. Έλεγχος και
5. Πνευματικού χαρακτήρα επιρροές.

Υπολογίζεται μια συνολική τιμή η οποία προκύπτει από το άθροισμα των απαντήσεων στις 25 προτάσεις. Έτσι, η βαθμολογία της κλίμακας αυτής κυμαίνεται από το 0 έως και το 100, με υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας και χαμηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μικρότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας. Η επίσημη μετάφραση της κλίμακας στα ελληνικά έχει γίνει από τους Connor, Davidson, Δουζένης, Τσίτας, και Τσιγκαροπούλου (2012). Ο δείκτης Cronbach's alpha που υπολογίστηκε από τον κατασκευαστή της κλίμακας ισούται με 0,89 . Η εγκυρότητα της κλίμακας επιβεβαιώνεται από συσχετίσεις με την ικανοποίηση από τη ζωή και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα (Ginevra et al., 2017), με την αισιοδοξία και το συναισθηματικό ευ ζην (Lamond, Depp, Allison, Langer, Reichstadt, Moore et al., 2008), με την κοινωνική στήριξη, το άγχος και την κατάθλιψη (αρνητική συσχέτιση) (Yu, Lau, Mak, Zhang, Lui, & Zhang, 2011) και τα γονικά στιλ (Zakeri et al., 2010). Στην παρούσα έρευνα, η κλίμακα παρουσίασε δείκτη Cronbach's alpha ίσο με 0,82 για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ. και 0,86 για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ. Οι τιμές αυτές είναι πολύ ικανοποιητικές.

2.2.2. Κλίμακα Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας

Πρόκειται για την Κλίμακα Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας (Career Adapt-Abilities Scale, CAAS) (Savickas & Porfeli, 2012). Είναι ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, το οποίο αποτελείται από 24 προτάσεις, οι οποίες αξιολογούνται σε μία πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert (1 = Καθόλου έως και 5 = Πάρα πολύ), ανάλογα με το βαθμό στον οποίο ο ερωτώμενος θεωρεί ότι έχει αναπτύξει την ικανότητα ή δεξιότητα που περιγράφεται. Οι συμμετέχοντες στην εν λόγω κλίμακα καλούνται να σημειώσουν το βαθμό συμφωνίας τους σε δηλώσεις όπως: «Να σκέφτομαι πως θα είναι το μέλλον μου» και «Να διερευνώ τις επιλογές που έχω πριν πάρω μια απόφαση». Αν και βάσει των 24 προτάσεων του ερωτηματολογίου αυτού προκύπτουν τέσσερις επιμέρους παράγοντες, οι οποίοι μετρούν τις ικανότητες της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας (Ενδιαφέρον, Έλεγχος, Περιέργεια, Αυτοπεποίθηση), για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα στο σύνολό της. Η συνολική βαθμολογία της κλίμακας υπολογίστηκε ως ο μέσος όρος των απαντήσεων στις 24 προτάσεις και, ως εκ τούτου, το δυνατό εύρος τιμών της ήταν το 1 – 5. Υψηλότερες τιμές της κλίμακας αυτής αντιστοιχούν σε μεγαλύτερα επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, ενώ χαμηλότερα σκορ αντιστοιχούν σε μικρότερα επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας.

Ο δείκτης Cronbach's alpha που υπολογίστηκε από τους κατασκευαστές του ερωτηματολογίου είναι 0,92. Η εγκυρότητα της κλίμακας έχει επιβεβαιωθεί από συσχετίσεις με το άγχος και το κίνητρο (Pouyaud, Vignoli, Dosnon & Lallemand, 2012), τον προσανατολισμό στην ευτυχία και το επαγγελματικό άγχος (Johnston, Luciano, Maggiori, Ruch & Rossier, 2013), την επαγγελματική ταυτότητα (Savickas & Porfeli, 2012), τις γονικές συμπεριφορές που σχετίζονται με τη σταδιοδρομία (Guan et al., 2015), το εύρος ενδιαφερόντων, την ποιότητα ζωής και τα αντιλαμβανόμενα εμπόδια (Soresi et al., 2012). Στη συγκεκριμένη έρευνα, το ερωτηματολόγιο παρουσίασε δείκτη Cronbach's alpha ίσο με 0,89 για τους μη έχοντες μαθησιακές δυσκολίες και 0,88 για τους έχοντες. Οι τιμές αυτές είναι ικανοποιητικές.

2.2.3. Κλίμακα Γονικού Δεσμού

Η Κλίμακα Γονικού Δεσμού (Parental Bonding Instrument, PBI) (Parker et al., 1979) στην αρχική της μορφή εκτιμούσε δύο διαστάσεις της αντιλαμβανόμενης γονικής συμπεριφοράς, την Φροντίδα και την Τάση για Υπερπροστασία. Μια σειρά ερευνών (Kendler, 1996. Tsaousis et al., 2011) ωστόσο προτείνει την ύπαρξη τριών ανεξάρτητων διαστάσεων: της Φροντίδας, της Τάσης για Υπερπροστασία και της Αυταρχικότητας. Η βαθμολογία στην κάθε υποκλίμακα υπολογίζεται ως το άθροισμα των απαντήσεων στις επιμέρους προτάσεις. Έτσι, η βαθμολογία στην υποκλίμακα Φροντίδα κυμαίνεται από το 7 έως και το 28, με υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μεγαλύτερα επίπεδα παρεχόμενης φροντίδας από το γονέα, και χαμηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μικρότερα επίπεδα παρεχόμενης φροντίδας ή υψηλότερα επίπεδα απόρριψης του παιδιού από το γονέα. Αντίστοιχα, η βαθμολογία στην υποκλίμακα Τάση για Υπερπροστασία κυμαίνεται από το 5 έως και το 20, με υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μεγαλύτερα επίπεδα προστατευτικής και περιοριστικής διάθεσης απέναντι στο παιδί, και μικρότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μικρότερα επίπεδα προστατευτικής και περιοριστικής διάθεσης. Τέλος, η βαθμολογία στην υποκλίμακα Αυταρχικότητας κυμαίνεται από το 4 έως και το 16, με υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα ελέγχου, ή μικρότερα επίπεδα παρεχόμενης ανεξαρτησίας – αυτονομίας από το γονέα, και μικρότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μικρότερα επίπεδα αυταρχικότητας. Οι ερωτήσεις των υποκλιμάκων βαθμολογούνται σε μία τεσσάρων διαβαθμίσεων κλίμακα τύπου Likert (1 = Διαφωνώ απόλυτα έως και 4 = Συμφωνώ απόλυτα). Οι συμμετέχοντες καλούνται να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους σε δηλώσεις όπως «Θέλει να ελέγχει όσα κάνω» και «Μου συμπεριφέρεται σαν μωρό». Το ερωτηματολόγιο έχει προσαρμοστεί για χρήση στον ελληνικό πληθυσμό από τους Sideridis και Kafetsios (2008).

Η δομή τριών παραγόντων σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα παρουσιάζει καλύτερη προσαρμογή στα στοιχεία (goodness-of-fit) συγκριτικά με την δομή δύο παραγόντων (Terra et al, 2009. Sato, Narita, Hirano, Kusuni, Sakado & Uehara, 1999). Σε διερεύνηση της παραγοντικής δομής της κλίμακας σε ελληνικό δείγμα η δομή τριών παραγόντων εμφάνισε πολύ ικανοποιητικούς δείκτες αξιοπιστίας. Συγκεκριμένα, οι δείκτες είναι για την μητρική φροντίδα 0,82 ενώ για την πατρική 0,79. Οι αντίστοιχοι δείκτες για την τάση υπερπροστασίας είναι 0,75 και 0,81 ενώ για την Αυταρχικότητα

είναι 0,71 και 0,80 (Tsaousis, et al., 2011). Ενδεικτικά, η κλίμακα έχει σχετιστεί με τη ψυχική ανθεκτικότητα (Skeryte-Kazlauskiene et al., 2015), με παράγοντες προσωπικότητας, με συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης με το επίπεδο ψυχικής υγείας (Xu, Morin, Marsh, Richards, & Jones, 2016), με το ψυχολογικό ευ ζην (Huppert, Abbott, Ploubidis, Richards & Kuh, 2009). Σε πρόσφατη έρευνα στον ελληνικό χώρο (Κουμουνδούρου & Μήτσου, 2013) η κλίμακα παρουσίασε συσχέτιση με τις αντιλήψεις αυτοαποτελεσματικότητας στη λήψη επαγγελματικής απόφασης και τις δυσκολίες δόμησης επαγγελματικής ταυτότητας. Οι δείκτες αξιοπιστίας των διαστάσεων στην έρευνα αυτή κυμάνθηκαν από 0,65 έως 0,87.

Οι δείκτες αξιοπιστίας της κλίμακας στην παρούσα έρευνα είναι για την αντιλαμβανόμενη μητρική φροντίδα 0,70 στην ομάδα των μαθητών με Ε.Μ.Δ. και 0,70 στην ομάδα των μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ. Για την αντιλαμβανόμενη μητρική τάση υπερπροστασίας είναι 0,81 για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ και 0,69 για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ και για την αντιλαμβανόμενη μητρική αυταρχικότητα 0,59 και 0,63 αντίστοιχα. Για την αντιλαμβανόμενη πατρική φροντίδα ο δείκτης αξιοπιστίας είναι 0,77 για την ομάδα των μαθητών με Ε.Μ.Δ. και 0,92 για την ομάδα των μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ. Για την αντιλαμβανόμενη πατρική τάση υπερπροστασίας είναι 0,61 για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ και 0,73 για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ και για την αντιλαμβανόμενη πατρική αυταρχικότητα είναι 0,60 και 0,66 αντίστοιχα. Με βάση τις τιμές αυτές διαπιστώνεται ότι οι υποκλίμακες της Κλίμακας Γονικού Δεσμού επέδειξαν από μέτρια έως αρκετά ικανοποιητικά επίπεδα αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας, τόσο για την ομάδα των εχόντων όσο και για την ομάδα των μη εχόντων Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες.

2.2.4. Ερωτηματολόγιο Προσωπικών Στοιχείων

Το ερωτηματολόγιο προσωπικών στοιχείων περιείχε οκτώ ερωτήσεις, οι οποίες αποσκοπούσαν στη συλλογή δημογραφικών στοιχείων των μαθητών και στοιχείων σχετικά με τη φοίτησή τους καθώς και στοιχείων για την ύπαρξη Ε.Μ.Δ. Το ερωτηματολόγιο αυτό ήταν απαραίτητο για την διεξαγωγή της έρευνας καθώς με αυτό τον τρόπο κατέστη δυνατή η κατηγοριοποίηση του δείγματος.

2.5. Διαδικασία

Η παρούσα εργασία υλοποιήθηκε μέσω ερευνητικής διαδικασίας. Η χορήγηση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε σε διάστημα 10 μηνών, από τον Απρίλιο ως τον Δεκέμβριο του 2016. Η συμμετοχή των ατόμων ήταν εθελοντική και δεν χρησιμοποιήθηκε κάποιο αντάλλαγμα. Ο χώρος διεξαγωγής της διαδικασίας ήταν τα φροντιστήρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από τα οποία προήλθε το δείγμα. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων η χορήγηση των ερωτηματολογίων καθώς και η παροχή οδηγιών για τη συμπλήρωση τους έγινε από την ίδια τη γράφουσα που ήταν παρούσα κατά τη διαδικασία. Σημειώθηκαν ωστόσο ορισμένες περιπτώσεις που τα ερωτηματολόγια και οι οδηγίες δόθηκαν από τον υπεύθυνο του φροντιστηρίου μετά από συνεννόηση με τη γράφουσα. Ο μέγιστος χρόνος συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ήταν 30 λεπτά και διατηρήθηκε η ανωνυμία των συμμετεχόντων. Μικρό διάστημα πριν την έναρξη της διαδικασίας δινόταν στον υπεύθυνο του φροντιστηρίου βεβαίωση υπογεγραμμένη από την επόπτρια της παρούσας έρευνας προκειμένου να πιστοποιηθεί η γνησιότητα της και ένα κείμενο απευθυνόμενο στους γονείς προκειμένου να εξασφαλιστεί η συγκατάθεση τους για τη συμμετοχή των μαθητών στην έρευνα.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3.1. Σχέση ύπαρξης Ε.Μ.Δ. με τις αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές, την ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

Στις παραγράφους που ακολουθούν εξετάζεται η σχέση ψυχικής ανθεκτικότητας, επαγγελματικής προσαρμοστικότητας και γονικών συμπεριφορών με την ύπαρξη Ε.Μ.Δ. Για τον έλεγχο των διαφορών μεταξύ των μαθητών με και χωρίς Ε.Μ.Δ στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα, την ψυχική ανθεκτικότητα και τις γονικές συμπεριφορές εφαρμόστηκε t-test για δύο ανεξάρτητα δείγματα. Οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις για κάθε ομάδα συμμετεχόντων, καθώς και η στατιστική σημαντικότητα της τιμής t , παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1

Έλεγχος t για τη σύγκριση μαθητών με και χωρίς ΜΔ ως προς την ψυχική ανθεκτικότητα, την επαγγελματική προσαρμοστικότητα και τις γονικές συμπεριφορές

	Με Μαθησιακές Δυσκολίες		Χωρίς Μαθησιακές Δυσκολίες		
	M	SD	M	SD	t
Ψυχική ανθεκτικότητα	63,58	12,90	67,90	11,83	ns
Επαγγελματική προσαρμοστικότητα	3,75	0,54	3,81	0,47	ns
Μητρική Φροντίδα	23,02	3,05	22,50	3,05	ns
Μητρική Τάση για Υπερπροστασία	11,36	3,26	10,88	3,32	ns
Μητρική Αυταρχικότητα	7,86	2,36	7,56	2,01	ns
Πατρική Φροντίδα	20,60	5,54	20,68	3,46	ns
Πατρική Τάση για Υπερπροστασία	9,50	3,39	9,92	2,76	ns
Πατρική Αυταρχικότητα	8,04	2,58	7,26	2,02	ns

Σημείωση. M = μέση τιμή. SD = Τυπική απόκλιση. ns: $p > 0,05$.

Τα αποτελέσματα του ελέγχου έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ μαθητών με και μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ. ως προς την ψυχική ανθεκτικότητα ($t(98) = 1,75, p = 0,084, d = 0,35$) και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα ($t(98) = 0,55, p = 0,583, d = 0,11$).

Επίσης, δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ μαθητών με και χωρίς Ε.Μ.Δ. ως προς τη μητρική φροντίδα ($t(98) = -0,85, p = 0,395, d = 0,17$), τη μητρική τάση για υπερπροστασία ($t(98) = -0,73, p = 0,468, d = 0,15$), τη μητρική αυταρχικότητα ($t(98) = -0,68, p = 0,496, d = 0,05$), την πατρική φροντίδα ($t(98) = 0,09, p = 0,931, d = 0,02$), την πατρική τάση για υπερπροστασία ($t(98) = 0,68, p = 0,498, d = 0,14$) και την πατρική αυταρχικότητα ($t(98) = -1,68, p = 0,095, d = 0,34$).

3.2. Σχέση γονικών συμπεριφορών, ψυχικής ανθεκτικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας.

Στις επόμενες παραγράφους εξετάζεται η συσχέτιση μεταξύ ψυχικής ανθεκτικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, ξεχωριστά για τις δύο ομάδες μαθητών (μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ.).

Για τον έλεγχο της συσχέτισης αυτής χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής γραμμικής συσχέτισης r του Pearson. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του ελέγχου, διαπιστώνεται ότι υπάρχει ισχυρή, θετική συσχέτιση μεταξύ ψυχικής ανθεκτικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, τόσο για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ. ($r = 0,62, p < 0,001$), όσο και για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ. ($r = 0,73, p < 0,001$). Δηλαδή, μαθητές, με ή χωρίς Ε.Μ.Δ., που παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Αντίστοιχα, μαθητές, με ή χωρίς Ε.Μ.Δ., με χαμηλά επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας παρουσιάζουν και χαμηλά επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας.

Κατόπιν, εξετάζεται η συσχέτιση των αντιλαμβανόμενων γονικών συμπεριφορών με την ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα στις δύο ομάδες μαθητών. Για τον έλεγχο της συσχέτισης αυτής χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής γραμμικής συσχέτισης r του Pearson.

Πίνακας 2

Έλεγχος γραμμικής συσχέτισης (Pearson's r) για τη σχέση γονικών συμπεριφορών με την ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Ψυχική ανθεκτικότητα	-	0,73***	0,36*	-0,10	-0,21	0,22	-0,07	-0,36*
2. Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα	0,62***	-	0,33*	-0,22	-0,27	0,23	-0,04	-0,20
3. Μητρική Φροντίδα	0,18	0,21	-	-0,33*	-0,25	0,23	-0,41**	-0,29*
4. Μητρική Τάση για Υπερπροστασία	-0,11	-0,20	-0,35*	-	0,50***	-0,35*	0,29*	0,18
5. Μητρική Αυταρχικότητα	-0,56***	-0,50***	-0,47***	0,42***	-	-0,56***	0,17	0,57***
6. Πατρική Φροντίδα	0,38**	0,30*	0,39**	-0,10	-0,12	-	-0,19	-0,66***
7. Πατρική Τάση για Υπερπροστασία	-0,18	-0,37**	-0,10	0,34*	0,35*	-0,07	-	0,39**
8. Πατρική Αυταρχικότητα	-0,49***	-0,42**	-0,06	0,17	0,58***	-0,16	0,47***	-

Σημείωση. Οι συσχετίσεις πάνω από την διαγώνιο είναι για την ομάδα των εχόντων Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες ($N = 50$) ενώ οι συσχετίσεις κάτω από την διαγώνιο είναι για την ομάδα των μη εχόντων Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες ($N = 50$). * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Τα αποτελέσματα του ελέγχου (βλ. Πίνακα 2) έδειξαν ότι για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ. η επαγγελματική προσαρμοστικότητα παρουσίασε αρνητική συσχέτιση με τη αντιλαμβανόμενη μητρική αυταρχικότητα ($r = -0,50$, $p < 0,001$), την πατρική αυταρχικότητα ($r = -0,42$, $p = 0,002$) και την πατρική τάση για υπερπροστασία ($r = -0,37$, $p = 0,008$). Επίσης, εμφάνισε θετική συσχέτιση με την πατρική φροντίδα ($r = 0,30$, $p = 0,033$). Αντίθετα, για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ., η επαγγελματική προσαρμοστικότητα παρουσίασε θετική συσχέτιση μόνο με τη μητρική φροντίδα ($r = 0,33$, $p = 0,018$).

Ακόμα, βρέθηκε ότι για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ. υπάρχει αρνητική συσχέτιση της ψυχικής ανθεκτικότητας με τη μητρική αυταρχικότητα ($r = -0,56$, $p < 0,001$) και την πατρική αυταρχικότητα ($r = -0,49$, $p < 0,001$), ενώ υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ ψυχικής ανθεκτικότητας και της πατρικής φροντίδας ($r = 0,38$, $p = 0,007$).

Τα αντίστοιχα αποτελέσματα για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ. ήταν σχετικά διαφοροποιημένα. Βρέθηκε αρνητική συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας και της πατρικής αυταρχικότητας ($r = -0,36$, $p = 0,01$) ενώ βρέθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας και της μητρικής φροντίδας ($r = 0,36$, $p = 0,01$).

Τέλος, σύμφωνα με τον Πίνακα 2, για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ, δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση της ψυχικής ανθεκτικότητας με τη μητρική φροντίδα ή με τη μητρική τάση για υπερπροστασία . Για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ. δε βρέθηκε συσχέτιση μεταξύ ψυχικής ανθεκτικότητας και πατρικής φροντίδας, μητρικής αυταρχικότητας ή μητρικής και πατρικής τάσης για υπερπροστασία. Ακόμα, για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ, δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ επαγγελματικής προσαρμοστικότητας και μητρικής φροντίδας ή τάσης για υπερπροστασία, καθώς και μεταξύ επαγγελματικής προσαρμοστικότητας και μητρικής και πατρικής αυταρχικότητας, πατρικής φροντίδας ή μητρικής και πατρικής τάσης για υπερπροστασία, για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ.

3.3. Έλεγχος Διαμεσολάβησης

Για τον έλεγχο της διαμεσολάβησης της σχέσης των αντιλαμβανόμενων γονικών συμπεριφορών και της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας από την ψυχική ανθεκτικότητα εφαρμόστηκε η στρατηγική των Baron και Kenny (1986). Σύμφωνα με αυτή, είναι αναγκαίο να πληρούνται τα ακόλουθα κριτήρια:

1. Να υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ του προβλεπτικού παράγοντα (δηλ. των αντιλαμβανόμενων γονικών συμπεριφορών) και της εξαρτημένης μεταβλητής (δηλ. της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας).
2. Να υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ του προβλεπτικού παράγοντα και του υποψήφιου διαμεσολαβητικού παράγοντα (δηλ. της ψυχικής ανθεκτικότητας).
3. Να υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ του υποψήφιου διαμεσολαβητικού παράγοντα και της εξαρτημένης μεταβλητής.
4. Η ισχύς της σχέσης μεταξύ του προβλεπτικού παράγοντα και της εξαρτημένης μεταβλητής να μειωθεί, μετά την είσοδο του υποψήφιου διαμεσολαβητικού παράγοντα στο μοντέλο.

Αναλυτικότερα, πλήρης διαμεσολάβηση παρατηρείται όταν η ανεξάρτητη μεταβλητή παύει να είναι στατιστικά σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας με την είσοδο του διαμεσολαβητικού παράγοντα, ενώ μερική διαμεσολάβηση υφίσταται όταν η

προβλεπτική δύναμη της ανεξάρτητης μεταβλητής δε χάνει τη στατιστική της σημαντικότητα, μειώνεται όμως με την είσοδο του διαμεσολαβητικού παράγοντα.

Ο έλεγχος διαμεσολάβησης εφαρμόστηκε ξεχωριστά για κάθε ομάδα μαθητών (με και χωρίς Ε.Μ.Δ.), με εξαρτημένη μεταβλητή την επαγγελματική προσαρμοστικότητα και ανεξάρτητες εκείνες τις γονικές μεταβλητές που εμφάνισαν στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την εξαρτημένη (βλ. Πίνακα 2).

Για τους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ., οι γονικές μεταβλητές που είχαν εμφανίσει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα ήταν η μητρική αυταρχικότητα, η πατρική φροντίδα, η πατρική τάση για υπερπροστασία και η πατρική αυταρχικότητα.

Με σκοπό να εξεταστεί αν η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ μητρικής αυταρχικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας ακολουθήθηκαν τα βήματα παλινδρόμησης που προτείνονται από τους Frazier, Tix και Baron (2004). Αρχικά, πραγματοποιήθηκε ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την επαγγελματική προσαρμοστικότητα και προβλεπτική μεταβλητή τη μητρική αυταρχικότητα. Στο δεύτερο βήμα, πραγματοποιήθηκε ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τη ψυχική ανθεκτικότητα (μεταβλητή διαμεσολάβησης) και προβλεπτική μεταβλητή την μητρική αυταρχικότητα. Τέλος, πραγματοποιήθηκε ανάλυση παλινδρόμησης της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στη προβλεπτική και στη μεταβλητή διαμεσολάβησης από κοινού.

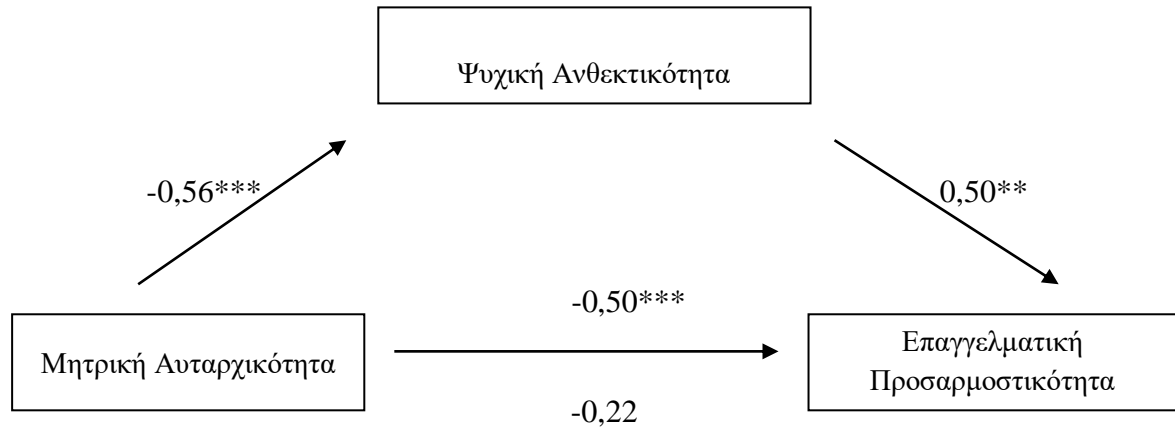
Πίνακας 3

Ανάλυση διαμεσολάβησης της σχέσης μεταξύ μητρικής αυταρχικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας από την ψυχική ανθεκτικότητα σε μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ.

Μεταβλητές	B	SE	β	R ²
Βήμα 1 (Διαδρομή c)				
Εξαρτημένη: Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Προβλεπτική: Μητρική αυταρχικότητα	-0,12	0,03	-0,50***	0,25***
Βήμα 2 (Διαδρομή a)				
Εξαρτημένη: Ψυχική ανθεκτικότητα				
Προβλεπτική: Μητρική αυταρχικότητα	-3,31	0,70	-0,56***	0,32***
Βήμα 3 (Διαδρομές b και c')				
Εξαρτημένη: Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Διαμεσολάβησης: Ψυχική ανθεκτικότητα	0,02	0,01	0,50**	0,39***
Προβλεπτική: Μητρική αυταρχικότητα	-0,05	0,03	-0,22	0,42***

Σημείωση ** $p < 0,01$.*** $p < 0,001$.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των αναλύσεων (βλ. Πίνακα 3), η μητρική αυταρχικότητα επιδρά στατιστικά σημαντικά στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ., $R^2 = 0,25$, $p < 0,001$, καθώς και στην ψυχική τους ανθεκτικότητα, $R^2 = 0,32$, $p < 0,001$. Κατά την παλινδρόμηση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στη μητρική αυταρχικότητα και στην ψυχική ανθεκτικότητα από κοινού, η ψυχική ανθεκτικότητα αύξησε κατά 17% την ερμηνευόμενη διακύμανση για την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, ενώ μείωσε την τιμή του τυποποιημένου συντελεστή παλινδρόμησης της μητρικής αυταρχικότητας (από -0,50 σε -0,22), γεγονός που υποδεικνύει ότι η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση μεταξύ μητρικής αυταρχικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, αφού η μητρική αυταρχικότητα χάνει τη στατιστική της σημαντικότητα με την είσοδο της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σχήμα 1. Έλεγχος Διαμεσολάβησης της Ψυχικής Ανθεκτικότητας μεταξύ της Μητρικής Αυταρχικότητας και της Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας.

Ο έλεγχος για το διαμεσολαβητικό ρόλο της ψυχικής ανθεκτικότητας μεταξύ της μητρικής αυταρχικότητας και της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας πραγματοποιήθηκε με την εφαρμογή του κριτηρίου Sobel (1988) και τον υπολογισμό του τυπικού σφάλματος για την έμμεση επίδραση. Τα σχετικά αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την πλήρη διαμεσολάβηση της ψυχικής ανθεκτικότητας στη συγκεκριμένη σχέση ($z = -3,05$, $p = 0,002$). Ο έλεγχος διαμεσολάβησης που εφαρμόστηκε παρουσιάζεται διαγραμματικά στο Σχήμα 1.

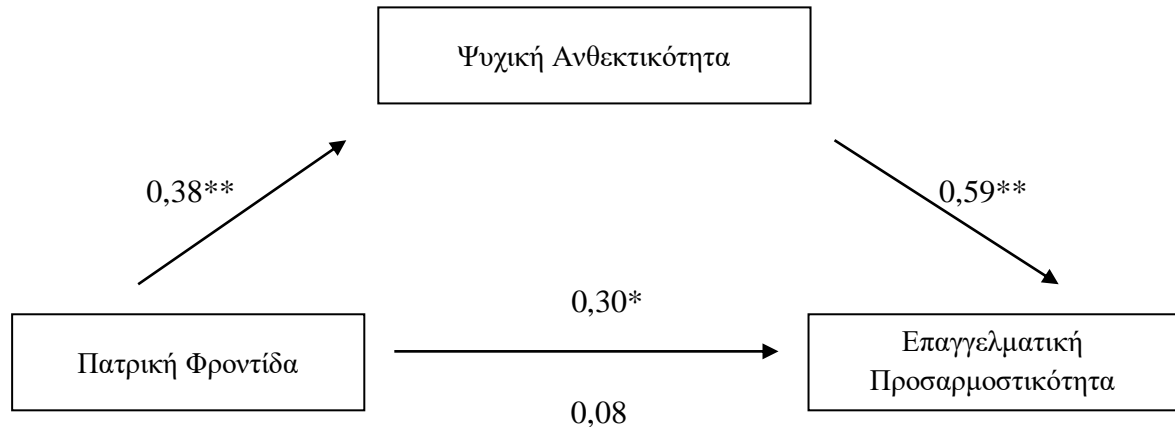
Πίνακας 4

Ανάλυση διαμεσολάβησης της σχέσης μεταξύ πατρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας από την ψυχική ανθεκτικότητα σε μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ.

Μεταβλητές	B	SE	β	R^2
Βήμα 1 (Διαδρομή c)				
Εξαρτημένη: Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Προβλεπτική: Πατρική φροντίδα	0,04	0,02	0,30*	0,09*
Βήμα 2 (Διαδρομή a)				
Εξαρτημένη : Ψυχική ανθεκτικότητα				
Προβλεπτική: Πατρική φροντίδα	1,29	0,46	0,38**	0,14**
Βήμα 3 (Διαδρομές b και c')				
Εξαρτημένη: Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Διαμεσολάβησης: Ψυχική ανθεκτικότητα	0,02	0,01	0,59**	0,39***
Προβλεπτική: Πατρική φροντίδα	0,01	0,02	0,08	0,29***

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε με σκοπό να εξεταστεί αν η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ πατρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας (βλ. Πίνακα 4). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η πατρική φροντίδα επιδρά στατιστικά σημαντικά στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ., $R^2 = 0,09$, $p = 0,033$, καθώς και στην ψυχική τους ανθεκτικότητα, $R^2 = 0,14$, $p = 0,007$. Κατά την παλινδρόμηση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στην πατρική φροντίδα και στην ψυχική ανθεκτικότητα από κοινού, η ψυχική ανθεκτικότητα αύξησε κατά 20% την ερμηνευόμενη διακύμανση για την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, ενώ μείωσε την τιμή του τυποποιημένου συντελεστή παλινδρόμησης της πατρικής φροντίδας (από 0,30 σε 0,08), γεγονός που υποδεικνύει ότι η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση μεταξύ πατρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, καθώς η πατρική φροντίδα χάνει τη στατιστική σημαντικότητα της με την είσοδο της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σχήμα 2. Έλεγχος Διαμεσολάβησης της ψυχικής ανθεκτικότητας μεταξύ της Πατρικής Φροντίδας και της Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας.

Όπως και προηγουμένως, το κριτήριο Sobel (1988) τέθηκε σε εφαρμογή, ώστε να διαπιστωθεί αν η σχέση μεταξύ πατρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας διαμεσολαβείται πλήρως από την ψυχική ανθεκτικότητα. Τα σχετικά αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την πλήρη διαμεσολάβηση της ψυχικής ανθεκτικότητας στη σχέση των δύο μεταβλητών ($z = 2,43, p = 0,015$). Ο έλεγχος διαμεσολάβησης που εφαρμόστηκε παρουσιάζεται διαγραμματικά στο Σχήμα 2.

Έπειτα, εφαρμόστηκαν οι ίδιες αναλύσεις με σκοπό να διαπιστωθεί αν η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ πατρικής τάσης για υπερπροστασία και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η πατρική τάση για υπερπροστασία επιδρά στατιστικά σημαντικά στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ., $R^2 = 0,14, p = 0,008$, όχι όμως στην ψυχική τους ανθεκτικότητα, $R^2 = 0,03, p = 0,209$. Κατά την παλινδρόμηση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στην πατρική τάση για υπερπροστασία και στην ψυχική ανθεκτικότητα, η ψυχική ανθεκτικότητα αύξησε κατά 32% την ερμηνευόμενη διακύμανση για την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, ενώ μείωσε την τιμή του τυποποιημένου συντελεστή παλινδρόμησης της πατρικής τάσης για υπερπροστασία (από $-0,37$ σε $-0,27$). Ωστόσο, λόγω του ότι δεν υπήρχε στατιστικά σημαντική επίδραση της πατρικής τάσης για υπερπροστασίας στην ψυχική ανθεκτικότητα δεν πραγματοποιήθηκε ο σχετικός έλεγχος διαμεσολάβησης.

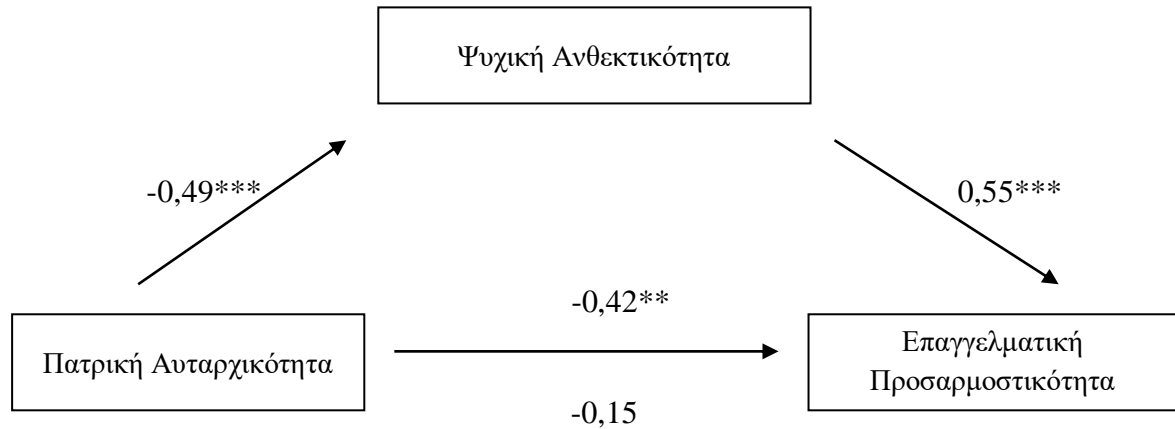
Πίνακας 5

Ανάλυση διαμεσολάβησης της σχέσης μεταξύ πατρικής αυταρχικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας από την ψυχική ανθεκτικότητα σε μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ.

Μεταβλητές	B	SE	β	R ²
Βήμα 1 (Διαδρομή c)				
Εξαρτημένη: Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Προβλεπτική: Πατρική αυταρχικότητα	-0,10	0,03	-0,42**	0,18**
Βήμα 2 (Διαδρομή a)				
Εξαρτημένη: Ψυχική ανθεκτικότητα				
Προβλεπτική: Πατρική αυταρχικότητα	-2,88	0,74	-0,49***	0,24***
Βήμα 3 (Διαδρομές b και c')				
Εξαρτημένη : Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Διαμεσολάβησης: Ψυχική ανθεκτικότητα	0,02	0,01	0,55***	0,39***
Προβλεπτική: Πατρική αυταρχικότητα	-0,04	0,03	-0,15	0,41***

Σημείωση. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Τέλος, η παραπάνω διαδικασία ακολουθήθηκε με σκοπό να εξεταστεί αν η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ πατρικής αυταρχικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Τα αποτελέσματα (βλ. Πίνακα 5) έδειξαν ότι η πατρική αυταρχικότητα επιδρά στατιστικά σημαντικά στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ., $R^2 = 0,18$, $p = 0,002$, καθώς και στην ψυχική τους ανθεκτικότητα, $R^2 = 0,24$, $p < 0,001$. Κατά την παλινδρόμηση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στην πατρική αυταρχικότητα και στην ψυχική ανθεκτικότητα, η ψυχική ανθεκτικότητα αύξησε κατά 23% την ερμηνευόμενη διακύμανση για την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, ενώ μείωσε την τιμή του τυποποιημένου συντελεστή παλινδρόμησης της πατρικής αυταρχικότητας (από -0,42 σε -0,15), γεγονός που υποδεικνύει ότι η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση μεταξύ πατρικής αυταρχικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, εφόσον η πατρική αυταρχικότητα χάνει τη στατιστική της σημαντικότητα ως προβλεπτική μεταβλητή με την είσοδο της ψυχικής ανθεκτικότητας,

Σχήμα 3. Έλεγχος Διαμεσολάβησης της Ψυχικής Ανθεκτικότητας μεταξύ της Πατρικής Αυταρχικότητας και της Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας.

Το κριτήριο Sobel (1988) τέθηκε σε εφαρμογή, ώστε να διαπιστωθεί αν η σχέση μεταξύ πατρικής αυταρχικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας διαμεσολαβείται πλήρως από την ψυχική ανθεκτικότητα. Τα σχετικά αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την πλήρη διαμεσολάβηση της ψυχικής ανθεκτικότητας στη σχέση των δύο μεταβλητών ($z = -2,93, p = 0,003$). Ο έλεγχος διαμεσολάβησης που εφαρμόστηκε παρουσιάζεται διαγραμματικά στο Σχήμα 3.

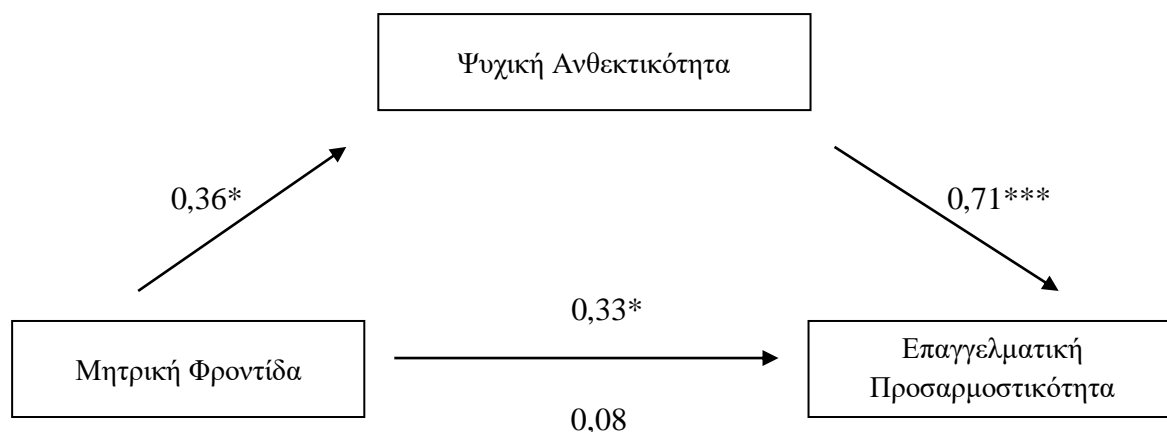
Πίνακας 6

Ανάλυση διαμεσολάβησης της σχέσης μεταξύ μητρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας από την ψυχική ανθεκτικότητα σε μαθητές με Ε.Μ.Δ.

Μεταβλητές	B	SE	β	R^2
Βήμα 1 (Διαδρομή c)				
Εξαρτημένη: Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Προβλεπτική: Μητρική φροντίδα	0,06	0,02	0,33*	0,11*
Βήμα 2 (Διαδρομή a)				
Εξαρτημένη: Ψυχική ανθεκτικότητα				
Προβλεπτική: Μητρική φροντίδα	1,52	0,57	0,36*	0,13*
Βήμα 3 (Διαδρομές b και c')				
Εξαρτημένη: Επαγγελματική προσαρμοστικότητα				
Διαμεσολάβησης: Ψυχική ανθεκτικότητα	0,03	0,004	0,71***	0,54***
Προβλεπτική: Μητρική φροντίδα	0,01	0,02	0,08	0,54***

Σημείωση. * $p < 0,05$. *** $p < 0,001$.

Για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ., η γονική μεταβλητή που είχε εμφανίσει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα ήταν η μητρική φροντίδα. Έτσι, ακολουθήθηκε η ίδια διαδικασία ώστε να διαπιστωθεί αν η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ μητρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Τα αποτελέσματα (βλ. Πίνακα 6) έδειξαν ότι η μητρική φροντίδα επιδρά στατιστικά σημαντικά στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα μαθητών χωρίς Ε.Μ.Δ., $R^2 = 0,11$, $p = 0,018$, καθώς και στην ψυχική τους ανθεκτικότητα, $R^2 = 0,13$, $p = 0,010$. Κατά την παλινδρόμηση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας στη μητρική φροντίδα και στην ψυχική ανθεκτικότητα, η ψυχική ανθεκτικότητα αύξησε κατά 43% την ερμηνευόμενη διακύμανση για την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, ενώ μείωσε την τιμή του τυποποιημένου συντελεστή παλινδρόμησης της μητρικής φροντίδας (από 0,33 σε 0,08), γεγονός που υποδεικνύει ότι η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση μεταξύ μητρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας καθώς η μητρική φροντίδα χάνει τη στατιστική της σημαντικότητα με την είσοδο της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σχήμα 4. Έλεγχος Διαμεσολάβησης της Ψυχικής Ανθεκτικότητας μεταξύ της Μητρικής Φροντίδας και της Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας.

Το κριτήριο Sobel (1988) τέθηκε σε εφαρμογή, ώστε να διαπιστωθεί αν η σχέση μεταξύ μητρικής φροντίδας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας διαμεσολαβείται πλήρως από την ψυχική ανθεκτικότητα. Τα σχετικά αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την πλήρη διαμεσολάβηση της ψυχικής ανθεκτικότητας στη σχέση των

δύο μεταβλητών ($z = 2,51, p = 0,012$). Ο έλεγχος διαμεσολάβησης που εφαρμόστηκε παρουσιάζεται διαγραμματικά στο Σχήμα 4.

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

4.1. Σχολιασμός Ευρημάτων

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε, παρατηρήσαμε πως το μοντέλο διαμεσολάβησης που προτάθηκε επιβεβαιώθηκε τόσο στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. όσο και στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης: Οι αντιληπτές γονικές συμπεριφορές επηρεάζουν την ψυχική ανθεκτικότητα η οποία με τη σειρά της επηρεάζει την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Διαπιστώθηκε ωστόσο διαφορά στον προβλεπτικούς παράγοντες της ψυχικής ανθεκτικότητας. Στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. είναι η αντιληπτή μητρική φροντίδα, ενώ στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης είναι η αντιληπτή μητρική και πατρική αυταρχικότητα καθώς και η πατρική φροντίδα. Αναλύοντας τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας διαπιστώνουμε πως οι περισσότερες από τις ερευνητικές υποθέσεις που τέθηκαν επιβεβαιώνονται.

Σχετικά με την πρώτη υπόθεση της έρευνας η οποία αναφέρεται στη θετική σχέση της ψυχικής ανθεκτικότητας με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, παρατηρούμε ότι τόσο στους μαθητές με όσο και στους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ. η επαγγελματική προσαρμοστικότητα παρουσιάζει υψηλή θετική συσχέτιση με την ψυχική ανθεκτικότητα. Οι μαθητές που ανέφεραν υψηλά επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας ανέφεραν και υψηλά επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Επομένως, η υπόθεση μας επιβεβαιώθηκε. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες σε εφήβους και φοιτητές που εντόπισαν θετική συνάφεια μεταξύ των δυο εννοιών (Barto et al., 2015. Buyukgoze-Kavas, 2016. Sidiropoulou-Dimakakou et al., 2015). Διαπιστώθηκε και στην παρούσα έρευνα πως πρόκειται για έννοιες αλληλοσχετιζόμενες που επιτρέπουν στα άτομα να διαπραγματευτούν μεταβάσεις και πιθανά τραύματα σε μια ρευστή επαγγελματική πραγματικότητα (Bimrose & Hearne, 2012). Αποτελούν πόρους χάρη στους οποίους τα άτομα αισθάνονται ικανά να αντιμετωπίσουν τις αντιξοότητες και να εκτιμήσουν με θετικό τρόπο τα γεγονότα (Ginevra et al., 2017). Σύμφωνα με το Hirschi (2012), η ανθεκτικότητα είναι ψυχολογικός πόρος που εκφράζεται σε διαφορετικά πλαίσια συμπεριλαμβανομένων και των επαγγελματικών ρόλων, ενώ η επαγγελματική προσαρμοστικότητα είναι πόρος επαγγελματικής ταυτότητας και αφορά τον τρόπο

που λειτουργεί το άτομο στο επαγγελματικό πλαίσιο. Πρόκειται όμως για όρους αλληλοσυνδεόμενους.

Σχετικά με τη δεύτερη υπόθεση της έρευνας η οποία αναφέρεται στη θετική συσχέτιση της αντιλαμβανόμενης γονικής φροντίδας με τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας και επαγγελματικής προσαρμοστικότητας, παρατηρούμε πως ο παράγοντας της φροντίδας σχετίζεται τόσο με την ανθεκτικότητα όσο και με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα σε μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ. Επομένως, η υπόθεση μας επιβεβαιώνεται. Παρατηρούνται ωστόσο ορισμένες διαφοροποιήσεις στις δύο ομάδες μαθητών. Στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. η επαγγελματική προσαρμοστικότητα παρουσιάζει θετική συσχέτιση με την αντιλαμβανόμενη μητρική φροντίδα, ενώ στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης η επαγγελματική προσαρμοστικότητα παρουσιάζει θετική συσχέτιση με την αντιλαμβανόμενη πατρική φροντίδα. Αρχικά, η αντιλαμβανόμενη γονική φροντίδα απηχεί έναν ασφαλή δεσμό που σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες βοηθά τον έφηβο να χτίσει μια θετική εικόνα για τον εαυτό του, να σχεδιάσει το επαγγελματικό του μέλλον, να διερευνήσει τον εαυτό και το περιβάλλον του (Vignoli et al., 2005. Vignoli, 2009. Keller & Whiston, 2008. Tokar et al., 2003). Επιπλέον, τα ευρήματα συμφωνούν με προηγούμενες έρευνες που τονίζουν τη σχέση της υποστηρικτικής γονικής συμπεριφοράς με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα (Guan et al., 2015. Tian & Fan, 2014). Ο φροντιστικός γονέας, σύμφωνα με τη θεωρία δεσμού, αναγνωρίζεται από το παιδί ως «ασφαλή βάση» που το βοηθά να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά στρεσογόνες καταστάσεις όπως είναι οι επαγγελματικές μεταβάσεις (Larose & Boivin, 1998) και επομένως σχετίζεται με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

Στους εφήβους με Ε.Μ.Δ βρέθηκε θετική συσχέτιση της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας με την αντιλαμβανόμενη μητρική φροντίδα, αλλά όχι με την πατρική. Το αποτέλεσμα αυτό συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες σε τυπικά αναπτυσσόμενους εφήβους οι οποίες υποστηρίζουν τον ισχυρότερο ρόλο της μητρικής φιγούρας έναντι της πατρικής στην επαγγελματική ανάπτυξη του εφήβου (Κουμουνδούρου & Μήτσου, 2013. Germeijs & Verschueren, 2009). Απ'όσο γνωρίζουμε δεν έχουν μελετηθεί οι γονικές επιδράσεις στην επαγγελματική ανάπτυξη των εφήβων με Ε.Μ.Δ. Έτσι είναι δύσκολο να εξεταστεί το παρόν εύρημα συγκριτικά με προηγούμενα ευρήματα. Ωστόσο, φαίνεται πως η μητρική φιγούρα διαδραματίζει

ισχυρότερο ρόλο στην ψυχοσυναισθηματική εξέλιξη των εφήβων με Ε.Μ.Δ σε σχέση με τη πατρική (π.χ. Al-Yagon, 2013). Είναι πιθανό η πρωταρχική επίδραση της μητέρας να επεκτείνεται και στην επαγγελματική πέρα από την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη. Εξάλλου, έχει διαπιστωθεί πως η πατρική στάση ανατροφής επηρεάζεται περισσότερο από τα χαρακτηριστικά του παιδιού συγκριτικά με τη μητρική στάση (NICHD, 2000). Η ύπαρξη Ε.Μ.Δ θα μπορούσε να επηρεάζει περισσότερο τη διαθεσιμότητα του πατέρα και ως εκ τούτου να αποδυναμώνει το ρόλο του στην ανάπτυξη του εφήβου. Ωστόσο, θα πρέπει να υπάρξουν έρευνες που μελετούν το ρόλο του πατέρα συγκεκριμένα στην διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης του εφήβου με Ε.Μ.Δ ώστε να ερμηνευτεί με ασφάλεια το εύρημα αυτό.

Στον αντίποδα, στους εφήβους χωρίς Ε.Μ.Δ. παρατηρήθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ επαγγελματικής προσαρμοστικότητας και αντιλαμβανόμενης πατρικής φροντίδας. Φαίνεται πως το εύρημα συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες που υπογράμμισαν τη θετική συνάφεια της πατρικής σχέσης με επαγγελματικές μεταβλητές (Vignoli, 2009. Lease & Dahlbeck, 2009). Το αξιοσημείωτο, ωστόσο, στην παρούσα έρευνα είναι πως δε βρέθηκε θετική συσχέτιση ανάμεσα στην παρεχόμενη μητρική φροντίδα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα σε αντίθεση με ό,τι αναμενόταν. Είναι δύσκολο να ερμηνευτεί το συγκεκριμένο εύρημα με ασφάλεια για δύο λόγους. Πρώτον, ο αριθμός ερευνών που μελετούν ξεχωριστά τις πατρικές και μητρικές συμπεριφορές σε σχέση με την επαγγελματική ανάπτυξη είναι περιορισμένος. Δεύτερον, οι έρευνες που ανέδειξαν ως στατιστικά σημαντική τη σχέση πατρικής συμπεριφοράς και επαγγελματικών μεταβλητών εξέτασαν παράλληλα και το φύλο του εφήβου, κάτι που δεν ανήκε στους στόχους της παρούσας έρευνας. Επομένως, αν σε μελλοντική έρευνα λαμβανόταν υπόψη και το φύλο του εφήβου θα μπορούσε να κατανοηθεί καλύτερα η σχέση της αντιληπτής πατρικής φροντίδας με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα.

Ο παράγοντας γονική φροντίδα παρουσίασε θετική συσχέτιση όπως προαναφέρθηκε και με την ψυχική ανθεκτικότητα τόσο στους εφήβους με Ε.Μ.Δ. όσο και στους εφήβους τυπικής ανάπτυξης. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη το φύλο του γονέα παρατηρήθηκε το ίδιο «μοτίβο» σχέσεων που περιγράφηκε προηγουμένως. Συγκεκριμένα, τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας σχετίζονται θετικά με την αντιλαμβανόμενη μητρική φροντίδα στους μαθητές με Ε.Μ.Δ., ενώ στους μαθητές

τυπικής ανάπτυξης τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας σχετίζονται θετικά με την αντιλαμβανόμενη πατρική φροντίδα. Αρχικά, τα αποτελέσματα συμφωνούν με προηγούμενα ερευνητικά ευρήματα που καταδεικνύουν τη σύνδεση της γονικής φροντίδας με τα επίπεδα της ψυχικής ανθεκτικότητας (Petrowski et al., 2014. Skeryte-Kazlauskiene et al., 2015). Καθώς η συστηματική γονική φροντίδα αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση ενός ασφαλούς δεσμού (Ainsworth et al., 1978) τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνουν τη σύνδεση του ασφαλούς τύπου δεσμού με την ψυχική ανθεκτικότητα (Marriner et al., 2014. Sam et al., 2015. Maximo & Carranza, 2016). Τα άτομα με ασφαλή δεσμό, όπως αναφέρθηκε, εμπιστεύονται τον εαυτό τους και τους άλλους (Bowlby, 1973). Έτσι, έχουν την τάση να βασίζονται σε αυτούς σε στιγμές άγχους και να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες με έναν εποικοδομητικό τρόπο (Parrigon et al., 2015. Naderi et al., 2016).

Η συσχέτιση της αντιληπτής μητρικής φροντίδας έναντι της πατρικής με την ψυχική ανθεκτικότητα μαθητών με Ε.Μ.Δ. συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα που δείχνουν ότι ο μητρικός δεσμός παρουσιάζει ισχυρότερη σύνδεση με την ψυχοκοινωνική προσαρμογή μαθητών με Ε.Μ.Δ συγκριτικά με τον πατρικό δεσμό (Al-Yagon, 2012a. Al-Yagon, 2013. Al-Yagon, 2016). Όπως σημειώθηκε παραπάνω τα χαρακτηριστικά του παιδιού (όπως η ύπαρξη Ε.Μ.Δ.) τείνουν να έχουν ισχυρότερο αντίκτυπο στη σχέση πατέρα-παιδιού συγκριτικά με τη σχέση μητέρας-παιδιού (NICHD, 2000). Επιπλέον, έχει βρεθεί πως είναι δυσκολότερο για τον πατέρα να αλληλεπιδράσει αποτελεσματικά με το παιδί όταν αυτό έχει κάποια αναπηρία (Lopez, 2013). Έτσι, είναι πιθανό η διαθεσιμότητα και η στοργή της μητέρας να διαδραματίζουν πρωταρχικό ρόλο στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των μαθητών με Ε.Μ.Δ. Ωστόσο, ο αριθμός ερευνών που μελετά χωριστά το ρόλο της μητέρας και του πατέρα στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού ή του εφήβου με Ε.Μ.Δ. είναι περιορισμένος.

Από την άλλη, στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης η ανθεκτικότητα παρουσίασε συσχέτιση μόνο με την αντιληπτή πατρική φροντίδα και όχι με τη μητρική. Το αποτέλεσμα αυτό έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες που δείχνουν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα σχετίζεται με την φροντιστική στάση και των δύο γονέων (Boughton & Lumley, 2011. Maximo & Carranza, 2016). Σε γενικές γραμμές, οι περισσότερες έρευνες που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα εργασία δεν εξετάζουν

χωριστά τη σχέση του γονικού τύπου δεσμού με την ψυχική λειτουργικότητα του εφήβου ανάλογα το φύλο του γονέα άρα είναι δύσκολο να ερμηνευτεί με ασφάλεια το συγκεκριμένο εύρημα. Ωστόσο, το εύρημα αυτό συμφωνεί με πρόσφατη έρευνα όπου ο δεσμός με τον πατέρα είχε ισχυρότερο αντίκτυπο στα επίπεδα κατάθλιψης εφήβων συγκριτικά με το δεσμό με τη μητέρα (Pan et al., 2016). Γενικότερα, υπάρχουν μελέτες που υποστηρίζουν πως οι ρόλοι των γονέων στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού είναι διακριτοί και συμπληρωματικοί (Grossmann et al., 2008). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με ορισμένες έρευνες η διαθεσιμότητα του πατέρα σχετίζεται σε σημαντικότερο βαθμό με την αυτοπεποίθηση του παιδιού να εξερευνήσει και να αλληλεπιδράσει με το φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον συγκριτικά με τη διαθεσιμότητα της μητέρας. Έτσι, το παιδί που αισθάνεται υποστήριξη από τον πατέρα του έχει την τάση να εξερευνά το περιβάλλον του και την ικανότητά να ξεπερνά το φόβο ή το άγχος που προκαλείται από εξωτερικές απαιτήσεις (Freeman, Newland, & Coyl, 2010. Grossmann, Grossmann, Fremmer-Bombik, Kindler, Scheuerer-Englisch & Zimmermann, 2002). Επομένως, η ψυχική ανθεκτικότητα που αντανακλά την ικανότητα του εφήβου να διαπραγματεύεται στρεσογόνα συμβάντα αλλά και η επαγγελματική προσαρμοστικότητα που σχετίζεται με τη διερεύνηση του περιβάλλοντος ίσως για αυτό το λόγο να σχετίζονται κυρίως με την πατρική φροντίδα Βέβαια, καθώς το δείγμα της παρούσας έρευνας είναι μικρό και μη αντιπροσωπευτικό (βλ. Περιορισμοί) είναι πιθανό το συγκεκριμένο εύρημα να μη σχετίζεται με την ύπαρξη η μη Ε.Μ.Δ. άλλα να συνδέεται με άλλους παράγοντες πχ γνωρίσματα προσωπικότητας του συγκεκριμένου δείγματος.

Η τρίτη υπόθεση της έρευνας αναφέρεται στην αρνητική συσχέτιση της μητρικής και πατρικής αυταρχικότητας και τάσης για υπερπροστασία με την ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Διαπιστώθηκε πως η υπόθεση μας επιβεβαιώθηκε εν μέρει. Η επαγγελματική προσαρμοστικότητα στους εφήβους τυπικής ανάπτυξης σχετίζεται αρνητικά με τη μητρική και πατρική αυταρχικότητα και την πατρική τάση υπερπροστασίας, ενώ στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. οι μεταβλητές γονική αυταρχικότητα και υπερπροστασία δεν παρουσιάζουν καμία συσχέτιση με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Οι μαθητές τυπικής ανάπτυξης που περιέγραψαν τους γονείς τους ως αυταρχικούς και τον πατέρα τους ως υπερπροστατευτικό ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Έχει

διαπιστωθεί πως οι νέοι που αξιολογούν τους γονείς τους ως ιδιαίτερα παρεμβατικούς σε θέματα σταδιοδρομίας έχουν μικρότερο κίνητρο και σημειώνουν χαμηλότερα επίπεδα επαγγελματικής διερεύνησης (Guan et al., 2015). Επιπλέον, οι έφηβοι που αντιλαμβάνονται υψηλό έλεγχο από τους γονείς τους σημειώνουν περισσότερες δυσκολίες στη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης (Dietrich & Kracke, 2009). Τα αποτελέσματα της έρευνας συμφωνούν με τα ευρήματα αυτά και υποδεικνύουν πως οι αντιλαμβανόμενη αυταρχικότητα και προστατευτική διάθεση οδηγούν τους εφήβους να αισθάνονται λιγότερο αυτόνομοι και επαρκείς και ως εκ τούτου λιγότερο ικανοί να προσαρμοστούν σε επαγγελματικές μεταβάσεις. Από την άλλη, στους εφήβους με Ε.Μ.Δ. οι γονικές συμπεριφορές που σχετίζονται με την αυταρχικότητα και την προστατευτική διάθεση δεν έδειξαν να συνδέονται με τα επίπεδα επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Η διαπίστωση αυτή παραπέμπει στην έρευνα του Maulidiyah (2017) όπου η επαγγελματική προσαρμοστικότητα σημείωσε συνάφεια μόνο με την υποστηρικτική γονική συμπεριφορά και όχι με τις γονικές ελεγκτικές πρακτικές. Αυτό υποδηλώνει ίσως ότι στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. ο βασικός παράγοντας που σχετίζεται με την επαγγελματική ανάπτυξη είναι οι αντιληπτές θετικές γονικές συμπεριφορές, η υποστήριξη, η διαθεσιμότητα, η φροντίδα. Παρόλα αυτά είναι αναγκαία η περαιτέρω έρευνα για να ελεγχθεί μια τέτοια υπόθεση.

Αναφορικά με τη ψυχική ανθεκτικότητα, στους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ. παρουσίασε αρνητική συσχέτιση με την αντιληπτή αυταρχικότητα και των δύο γονέων, ενώ στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. παρουσίασε αρνητική συσχέτιση μόνο με την πατρική αυταρχικότητα. Αρχικά, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, οι έφηβοι που αξιολογούν τον έναν ή και τους δυο γονείς ως αυταρχικό σημειώνουν χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας. Όπως διαπιστώθηκε και σε προηγούμενες έρευνες, ο υψηλός γονικός έλεγχος συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας και υψηλότερο βαθμό ψυχοπαθολογίας τόσο σε εφήβους όσο και σε ενήλικες (Bahreini et al., 2012. Canetti et al., 1997. Skeryte-Kazlauskienė et al., 2015. Avagianou & Zafiropoulou, 2008). Ο υψηλός γονικός έλεγχος φαίνεται να μην προσφέρει στα άτομα την ευκαιρία να εξερευνήσουν το περιβάλλον τους και να πειραματιστούν με τρόπους αντιμετώπισης των στρεσογόνων συμβάντων (Swanson et al., 2011). Έτσι, τείνουν να αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις πιο απειλητικές απ' ό,τι στην πραγματικότητα είναι και να βιώνουν περισσότερο άγχος.

Η αρνητική συσχέτιση της αντιλαμβανόμενης αυταρχικότητας και από τους δύο γονείς με τη ψυχική ανθεκτικότητα, στους εφήβους τυπικής ανάπτυξης, συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα που δείχνουν πως οι ελεγκτικές συμπεριφορές τόσο από τη μητέρα όσο και από τον πατέρα συνδέονται με συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης (Morris & Oosterhoff, 2016). Από την άλλη η αρνητική σύνδεση της ψυχικής ανθεκτικότητας μόνο με την πατρική αυταρχικότητα στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. παραπέμπει σε ορισμένα ευρήματα που υποστηρίζουν πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. τείνουν να έχουν μια πιο αρνητική αντίληψη για τη σχέση με τον πάτερα τους και πως η αντίληψη αυτή μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας κινδύνου για την ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή (Al-Yagon, 2012b. Al-Yagon, 2013). Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως ωστόσο οι έρευνες που εξετάζουν τη γονική σχέση και την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών με Ε.Μ.Δ. είναι περιορισμένες. Γενικότερα, οι έρευνες που εξετάζουν τον γονικό έλεγχο σε σχέση με την ψυχική λειτουργικότητα φαίνεται να εστιάζουν κυρίως στη μητέρα (van der Bruggen, Stams & Bögels, 2008). Επομένως, σε μελλοντικές έρευνες είναι χρήσιμο να διερευνηθεί περαιτέρω ο ρόλος του πατέρα τόσο σε τυπικούς μαθητές όσο και σε μαθητές με Ε.Μ.Δ.

Όσον αφορά την τέταρτη υπόθεση της έρευνας η οποία αναφέρεται στην αρνητική συσχέτιση των Ειδικών Μαθησιακών Δυσκολιών με την αντιλαμβανόμενη πατρική και μητρική φροντίδα, τη ψυχική ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα, δεν παρατηρούνται στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων σε καμία από τις μεταβλητές αυτές. Επιπρόσθετα, δε σημειώθηκαν διαφορές ούτε ως προς τη γονική αυταρχικότητα και την τάση υπερπροστασίας ανάμεσα στις δύο ομάδες μαθητών. Άρα, με βάση τα αποτελέσματα, η υπόθεση μας δεν επιβεβαιώνεται. Αναφορικά με την αντιλαμβανόμενη μητρική και πατρική φροντίδα τα αποτελέσματα έρχονται σε αντίθεση με τις περισσότερες έρευνες που υλοποιήθηκαν σε μαθητές με Ε.Μ.Δ. και έδειξαν μικρότερα επίπεδα ασφάλειας στο γονικό δεσμό τόσο με τη μητρική φιγούρα (π.χ. Al-Yagon, 2012a) όσο και με την πατρική (Al-Yagon, 2012b. Al-Yagon, 2013). Μια από τις πιθανές ερμηνείες που δόθηκε στις έρευνες αυτές για τη διαφορά στην αντιληπτή ασφάλεια δεσμού ήταν η εξής: Οι δυσκολίες που παρουσιάζουν οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. στην αντίληψη, τη γλώσσα, την προσοχή δρουν πιθανόν ανασταλτικά στην ικανότητα των γονιών να ερμηνεύσουν με ακρίβεια τις ανάγκες των παιδιών και να ανταποκριθούν σε αυτές.

Ωστόσο, η πλειοψηφία των ερευνών που αναφέρθηκε διεξήχθη σε μαθητές δημοτικού (Al-Yagon & Mikulincer, 2004a, 2004b. Al-Yagon, 2013. Al-Yagon, 2012b) και λιγότερες έρευνες αφορούσαν εφήβους (Al-Yagon, 2012a, 2013). Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως οι μαθητές λυκείου με Ε.Μ.Δ. που αποτελούν το δείγμα της παρούσας έρευνας λόγω της μεγαλύτερης ωριμότητας και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που ίσως έχουν παρακολουθήσει έχουν ανακαλύψει τρόπους να αντισταθμίζουν τις δυσκολίες τους και έχουν εγκαταστήσει έναν πιο αποτελεσματικό τρόπο επικοινωνίας με το γονέα. Ακόμη, έχει σημειωθεί σε προηγούμενες έρευνες πως η συμμετοχή των γονέων σε ψυχοεκπαιδευτικό πρόγραμμα μπορεί να μειώσει το άγχος τους με αποτέλεσμα να είναι πιο διαθέσιμοι και φροντιστικοί απέναντι στα παιδιά τους (Al-Yagon, 2013). Επιπλέον, η έγκυρη γνώματευση για την ύπαρξη Ε.Μ.Δ. μπορεί να βοηθήσει τους γονείς να κατανοήσουν καλύτερα τις γνωστικοσυναισθηματικές δυσκολίες που ίσως αντιμετωπίζει το παιδί με Ε.Μ.Δ. και να το υποστηρίξουν κατάλληλα (Donahue & Wiener, 2003). Επομένως, παράγοντες όπως η ηλικία ή ύπαρξη γνώματευσης μπορεί να συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας λιγότερο αρνητικής αντίληψης σχετικά με τη γονική φροντίδα στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. Παράλληλα, πρέπει να τονιστεί πως η πλειονότητα των ερευνών που αναφέρονται στη σχέση γονέα και παιδιού ή εφήβου με Ε.Μ.Δ. μετρούν τις γονικές μεταβλητές με όρους ασφαλούς και ανασφαλούς δεσμού σε αντίθεση με τη δική μας έρευνα που αξιολογεί την αντίληψη του παιδιού για τη γονική συμπεριφορά. Αν και όπως αναφέρθηκε πρόκειται για αλληλοσχετιζόμενες έννοιες, δεν ταυτίζονται. Επομένως, η σύγκριση των παρόντων αποτελεσμάτων με αυτές τις έρευνες γίνεται με επιφύλαξη. Ακόμη, δεν παρατηρήθηκε διαφορά στην αντιλαμβανόμενη γονική αυταρχικότητα και την τάση υπερπροστασίας. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενη έρευνα όπου οι γονείς των μαθητών με Ε.Μ.Δ. είχαν την τάση να εκδηλώνουν υπερπροστατευτικές συμπεριφορές απέναντι τους (Chandramuki et al., 2012).

Παράλληλα, οι μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ. δεν σημείωσαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας. Με βάση τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας φαίνεται πως η ύπαρξη Ε.Μ.Δ. δεν επηρεάζει την ικανότητα των εφήβων να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά το άγχος. Έτσι, τα ευρήματα έρχονται σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες που υποστηρίζουν ότι έφηβοι με Ε.Μ.Δ. σημειώνουν χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας και υψηλότερα επίπεδα

άγχους σε σχέση με τους τυπικούς συνομηλίκους τους (Panicker & Chelliah, 2016. Feurer & Andrews, 2009. Mammarella et al., 2016). Συμφωνούν, ωστόσο, με άλλες έρευνες οι οποίες δεν εντόπισαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ μαθητών με και χωρίς Ε.Μ.Δ. στα επίπεδα του άγχους και τις στρατηγικές αντιμετώπισης του άγχους (Gallegos et al., 2012. Miller et al., 2005). Τα αποτελέσματα μπορούν να ιδωθούν ίσως από το πρίσμα του πλαισίου των παραγόντων θετικής προσαρμογής και κινδύνου. Το θεωρητικό αυτό πλαίσιο όταν εφαρμόζεται στη μελέτη των Ειδικών Μαθησιακών Δυσκολιών δίνει έμφαση στους παράγοντες κινδύνου και στους προστατευτικούς παράγοντες που μπορούν να ερμηνεύσουν τα θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη των παιδιών με Ε.Μ.Δ. Παρατηρείται δηλαδή μια μετατόπιση από το μοντέλο μειονεξίας που προσεγγίζει την Ε.Μ.Δ. ως προβλεπτικό παράγοντα των μελλοντικών δυσκολιών του παιδιού. Με βάση αυτό το πλαίσιο η παρουσία Ε.Μ.Δ. θεωρείται μεν παράγοντας κινδύνου για την ψυχοκοινωνική εξέλιξη του εφήβου, αλλά από μόνη της δεν αρκεί για να προβλέψει μια αρνητική έκβαση (Morrison & Cosden, 1997). Αντίθετα, ο συνδυασμός της Ε.Μ.Δ. με άλλες πτυχές του προσωπικού, οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος του εφήβου είναι που τελικά καθορίζουν την ποιότητα της ψυχοκοινωνικής του προσαρμογής (Morisson & Cosden, 1997). Στην βιβλιογραφία έχουν εντοπιστεί τόσο ατομικοί όσο και περιβαλλοντικοί προστατευτικοί παράγοντες που μπορούν να αντισταθμίσουν τον κίνδυνο της Ε.Μ.Δ. ενισχύοντας την ψυχική ανθεκτικότητα. Τέτοιοι είναι η ελπίδα, η αίσθηση ελέγχου, οι θετικές σχέσεις με τους σημαντικούς άλλους και η υποστήριξη από τον εκπαιδευτικό πλαίσιο (Haft et al., 2016).

Τέλος, δε διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των μαθητών με και χωρίς Ε.Μ.Δ. ως προς τα επίπεδα της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις έρευνες που υποστηρίζουν πως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. δυσκολεύονται να προσαρμοστούν στις επαγγελματικές μεταβάσεις (Lusk & Cook, 2009) καθώς και με τις έρευνες που εντόπισαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ ατόμων με και χωρίς Ε.Μ.Δ. στην επαγγελματική διερεύνηση, τον έλεγχο και τις αντιλήψεις αυτοαποτελεσματικότητας, έννοιες που συνδέονται στενά με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα (Lusk & Cook, 2009. Nuga, 2013. Ben-Naim et al., 2016). Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ πως στην επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας δεν εντοπίστηκε κάποια έρευνα που να μετρά την επαγγελματική προσαρμοστικότητα των μαθητών με Ε.Μ.Δ. στο σύνολο της όπως η

παρούσα έρευνα. Επομένως, αν αξιολογούσαμε ξεχωριστά τις τέσσερις διαστάσεις της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας είναι πιθανό να εντοπίζαμε διαφορές στις δυο ομάδες μαθητών. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η Ε.Μ.Δ. ίσως δε λειτουργεί ως ανεξάρτητος προβλεπτικός παράγοντας για τις δεξιότητες και τη συμπεριφορά των ατόμων. Επομένως οι ικανότητες επαγγελματικής προσαρμοστικότητας των εφήβων με Ε.Μ.Δ. μπορούν να ιδωθούν ως απόρροια παραγόντων κινδύνου -συμπεριλαμβανομένου της Ε.Μ.Δ. - και προστατευτικών παραγόντων. Για παράδειγμα έχει βρεθεί πως γνωρίσματα της προσωπικότητας επηρεάζουν τον τρόπο που προσεγγίζουν τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης άτομα με Ε.Μ.Δ. Έφηβοι με Ε.Μ.Δ. που είναι εξωστρεφείς και συνεργάσιμοι εμπλέκονται ενεργητικότερα σε δραστηριότητες επαγγελματικού σχεδιασμού (Brown & Cinamon, 2016). Επιπρόσθετα, έχει διαπιστωθεί πως ενήλικες με Ε.Μ.Δ. που εκδηλώνουν ισχυρή επιθυμία να πετύχουν και θέτουν σαφείς στόχους, έχοντας επίγνωση των δυνατών και αδύναμων σημείων τους, απολαμβάνουν μια επιτυχημένη επαγγελματική πορεία (Reiff, 1998 ο.α. στο Kerka, 2002).

Σύμφωνα με την πέμπτη υπόθεση της παρούσας έρευνας αναμέναμε ότι οι αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές θα προέβλεπαν την επαγγελματική προσαρμοστικότητα των εφήβων τόσο άμεσα όσο και έμμεσα διαμέσου της ψυχικής ανθεκτικότητας. Με βάση τις τελικές αναλύσεις της έρευνας, οι περισσότερες από τις αντιλαμβανόμενες γονικές συμπεριφορές επηρεάζουν μόνο έμμεσα την επαγγελματική προσαρμοστικότητα μέσω της ψυχικής ανθεκτικότητας τόσο στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης όσο και στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. Επομένως, η ψυχική ανθεκτικότητα διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση των γονικών αυτών στάσεων με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Πριν την ανάλυση του διαμεσολαβητικού ρόλου της ψυχικής ανθεκτικότητας, πρέπει να σημειωθούν τα εξής: Αρχικά, αναδείχθηκε ως προβλεπτικός παράγοντας της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας η αντιληπτή μητρική φροντίδα για τους μαθητές με Ε.Μ.Δ. Αντίστοιχα για τους μαθητές τυπικής ανάπτυξης αναδείχθηκαν η μητρική και πατρική αυταρχικότητα, η πατρική φροντίδα και η πατρική τάση υπερπροστασίας. Το ευρήματα αυτά αναδεικνύουν από τη μία το κεντρικό ρόλο της μητέρας ως πρωταρχικού φροντιστή στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα των εφήβων με Ε.Μ.Δ, συμφωνώντας με προηγούμενα ευρήματα σε τυπικούς εφήβους (Κουμουνδούρου & Μητσου, 2013. Wright & Perrone, 2008). Από την άλλη, στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης επισημαίνεται η

επίδραση και των δυο γονέων σε συμφωνία με τους Vignoli (2009) και Lease και Dahlbeck (2009).

Μετά τον έλεγχο της διαμεσολάβησης, όμως, που παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο των Αποτελεσμάτων διαπιστώσαμε πως ανάμεσα στις περισσότερες γονικές συμπεριφορές και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα παρεμβάλλεται η ψυχική ανθεκτικότητα. Αναλυτικότερα, στους εφήβους τυπικής ανάπτυξης η αντιληπτή αυταρχικότητα από τη μητέρα και τον πατέρα δρουν ανασταλτικά στην ψυχική ανθεκτικότητα και αυτή με τη σειρά της έχει αρνητικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Επίσης, η πατρική φροντίδα επηρεάζει θετικά την ψυχική ανθεκτικότητα και η τελευταία έχει θετική επίδραση στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Στους εφήβους με Ε.Μ.Δ. παρατηρήθηκε πως η αντιλαμβανόμενη φροντίδα από τη μητέρα ενισχύει την ψυχική ανθεκτικότητα και αυτή με τη σειρά της συμβάλλει στην ανάπτυξη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας. Επομένως, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας η επίδραση αυτών των γονικών συμπεριφορών στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα είναι έμμεση και αποδίδεται στη διαμεσολάβηση της ψυχικής ανθεκτικότητας. Ο διαμεσολαβητικός ρόλος της ανθεκτικότητας έχει επιβεβαιωθεί σε προηγούμενες έρευνες που μελετούσαν τη σχέση των τύπων δεσμού με δείκτες θετικής ψυχοκοινωνικής προσαρμογής, όπως είναι η ποιότητα ζωής (Naderi et al., 2016) και η ευζωία (Karreman & Vingerhoets, 2012). Δεν έχει διερευνηθεί, ωστόσο, η πιθανή διαμεσολαβητική της επίδραση στη σχέση του γονικού δεσμού με την επαγγελματική ανάπτυξη. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας επεκτείνουν όμως προηγούμενα ερευνητικά ευρήματα που επισημαίνουν πως η ανασφάλεια δεσμού δυσχεραίνει τη διαχείριση του άγχους και αυτό συμβάλλει στην επαγγελματική αναποφασιστικότητα (Braunstein-Bercovitz et al., 2012). Με βάση τα ευρήματα αυτά σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, αναδεικνύεται από τη μία η στενή σύνδεση του γονικού δεσμού και των γονικών στάσεων με τη διαχείριση του άγχους και από την άλλη η σημασία που έχει για τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης η ικανότητα αντιμετώπισης του άγχους.

Ακόμη, όπως αναφέρθηκε παρατηρείται διαφορά στους κεντρικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ανθεκτικότητα και ως εκ τούτου την επαγγελματική προσαρμοστικότητα στους μαθητές με και χωρίς Ε.Μ.Δ. Στους μαθητές με Ε.Μ.Δ

προβλεπτικός παράγοντας της ψυχικής ανθεκτικότητας αναδείχθηκε η αντιλαμβανόμενη φροντίδα από τη μητέρα. Σε προηγούμενες έρευνες έχει διαπιστωθεί πως ο ανασφαλής δεσμός με τη μητέρα λειτουργεί ως ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας για τις ψυχοκοινωνικές δυσκολίες των εφήβων με Ε.Μ.Δ. συγκριτικά με τους τυπικούς συνομηλίκους τους (Al-Yagon, 2013. Al-Yagon, 2016). Επομένως, με βάση τα ευρήματα αυτά ο ανασφαλής δεσμός με τη μητέρα μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας κινδύνου για την αύξηση των ψυχοσυναισθηματικών δυσκολιών των εφήβων με Ε.Μ.Δ. (Al-Yagon & Mikulincer, 2004. Al-Yagon, 2013). Οι κοινωνικογνωστικές δυσκολίες που φαίνεται να αντιμετωπίζουν συχνά τα άτομα με Ε.Μ.Δ. οι οποίες επηρεάζουν την αντίληψη τους για την σχέση τους με τους άλλους (Al-Yagon & Margalit, 2013) σε συνδυασμό με την απουσία μητρικής διαθεσιμότητας ίσως δημιουργούν ένα ευνοϊκό πλαίσιο για την εμφάνιση προβλημάτων. Με βάση τα παραπάνω επομένως είναι πιθανό μια στοργική διαθέσιμη στάση από την πλευρά της μητέρας –έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο έφηβος - να λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας και να ενισχύει την ψυχική του ανθεκτικότητα.

Από την άλλη, στους έφηβους τυπικής ανάπτυξης βρέθηκε πως η αντιληπτή μητρική και πατρική αυταρχικότητα καθώς και η πατρική φροντίδα προβλέπουν τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας και έμμεσα την επαγγελματική προσαρμοστικότητα. Αναφορικά με τη γονική αυταρχικότητα, η παρούσα έρευνα επεκτείνει προηγούμενα ευρήματα σε παιδιά που δείχνουν ότι οι περιοριστικές πρακτικές και από τους δύο γονείς οι οποίες στοχεύουν στον υπερβολικό έλεγχο της ρουτίνας και των δραστηριοτήτων του ατόμου οδηγούν σε συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης (Morris & Oosterhoff, 2016). Υποδεικνύεται στη παρούσα έρευνα ότι τέτοιες συμπεριφορές τόσο από τη μητέρα όσο και από τον πατέρα δρουν ανασταλτικά στη ψυχική λειτουργικότητα όχι μόνο των παιδιών αλλά και των εφήβων. Στην εφηβεία εξάλλου η τάση για εξερεύνηση και αυτονόμηση γίνονται ιδιαίτερα έντονες (Allen & Land, 1999), στοιχείο που εξηγεί πιθανόν την αρνητική επίδραση της αυταρχικότητας στην ανθεκτικότητα των μαθητών τυπικής ανάπτυξης. Η ανάδειξη της πατρικής φροντίδας ως προβλεπτικού παράγοντα της ανθεκτικότητας αντανάκλασε πιθανόν τον κεντρικό ρόλο της πατρικής διαθεσιμότητας στο άνοιγμα του παιδιού στον έξω κόσμο (Grossman et al., 2002). Η ασφαλής σχέση με την πατρική φιγούρα μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της αυτονομίας και της κοινωνικής επάρκειας

(Grossman et al., 2008), δεξιότητες που πιθανόν ενισχύουν τη ψυχική ανθεκτικότητα. Όπως ειπώθηκε και προηγουμένως, ωστόσο, είναι απαραίτητη η μελλοντική έρευνα με μεγαλύτερο και αντιπροσωπευτικό δείγμα προκειμένου να ελέγξει η υπόθεση αυτή.

Τέλος, η πατρική τάση για υπερπροστασία ήταν ο μόνος παράγοντας που βρέθηκε να επιδρά άμεσα στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα των τυπικών εφήβων, καθώς δεν παρουσίασε συνάφεια με τη ψυχική ανθεκτικότητα. Φαίνεται πως η υπερπροστατευτική διάθεση του πατέρα δυσχεραίνει την τάση του εφήβου για επαγγελματική διερεύνηση και σχεδιασμό καθώς και την ανάπτυξη αυτοπεποίθησης και αίσθησης ελέγχου αναφορικά με τα επαγγελματικά ζητήματα. Το εύρημα αυτό συμφωνεί εν μέρει με την έρευνα των Κουμουνδούρου και Μήτσου (2013) σε δείγμα Ελλήνων μαθητών λυκείου. Στην έρευνα αυτή η υπερπροστατευτική διάθεση της μητέρας βρέθηκε να προβλέπει άμεσα (χωρίς τη διαμεσολάβηση των αντιλήψεων αυτοαποτελεσματικότητας) τις δυσκολίες δόμησης της επαγγελματικής ταυτότητας των μαθητών. Το αποτέλεσμα αυτό, σε συνδυασμό με το εύρημα της παρούσας έρευνας, αν επιβεβαιωθεί σε μεγαλύτερο, αντιπροσωπευτικό δείγμα παρέχει ενδείξεις για την άμεση ανασταλτική επίδραση της γονικής προστατευτικής διάθεσης στην επαγγελματική ανάπτυξη των Ελλήνων εφήβων. Είναι πιθανόν επομένως οι αντιληπτές γονικές συμπεριφορές να επηρεάζουν με διαφορετικούς τρόπους την επαγγελματική ανάπτυξη των ατόμων (Κουμουνδούρου & Μήτσου, 2013).

Πρέπει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο η στατιστικά σημαντική συνεισφορά (άμεση και έμμεση) των πατρικών μεταβλητών στην πρόβλεψη της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας των τυπικών μαθητών στην παρούσα έρευνα. Συμπεραίνεται επομένως πως είναι χρήσιμο να μελετώνται οι γονικές επιδράσεις στην επαγγελματική ανάπτυξη λαμβάνοντας υπόψη και τις δύο γονικές φιγούρες.

4.2. Περιορισμοί Έρευνας

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας πρέπει να ερμηνευτούν λαμβάνοντας υπόψη ορισμένους περιορισμούς. Αρχικά, ένας σημαντικός περιορισμός αφορά τον αριθμό του δείγματος. Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 100 μαθητές λυκείου, 50 μαθητές

με Ε.Μ.Δ και 50 μαθητές τυπικής ανάπτυξης. Ωστόσο, η δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων προϋποθέτει μεγαλύτερο αριθμό δείγματος. Ένας ακόμη περιορισμός αφορά την προέλευση του δείγματος, εφόσον η πλειοψηφία των συμμετεχόντων προήλθαν από φροντιστήρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του Κεντρικού Τομέα Αθηνών. Η γενικευσιμότητα των αποτελεσμάτων προϋποθέτει την εφαρμογή τυχαίας δειγματοληψίας που εξασφαλίζει τον σχηματισμό αντιπροσωπευτικού δείγματος. Ένας τρίτος περιορισμός σχετίζεται με την ετερογένεια του δείγματος. Οι μαθητές που συμμετείχαν στην έρευνα είχαν διάγνωση για διαφορετικού τύπου Ε.Μ.Δ., όπως δυσλεξία, δυσγραφία, δυσορθογραφία, στοιχείο που πιθανόν να επηρέασε τα αποτελέσματα σε αυτή την ομάδα μαθητών.

Επιπλέον, οι κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν ήταν αυτοαναφορικές και ως εκ τούτου περιελάμβαναν τις υποκειμενικές εκτιμήσεις των συμμετεχόντων. Προκειμένου να εξαχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα θα ήταν χρήσιμο να συμμετάσχουν στην έρευνα περισσότεροι φορείς αξιολόγησης όπως οι γονείς των μαθητών. Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι η φύση και η δομή του ερωτηματολογίου μπορούν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα ειδικά σε μη τυπικούς πληθυσμούς όπως οι μαθητές με Ε.Μ.Δ. οι οποίοι παρουσιάζουν συχνά δυσκολίες στην επεξεργασία γραπτών πληροφοριών. Επομένως, η χρήση περισσότερων διερευνητικών εργαλείων θα εξασφάλιζε πληρέστερη εικόνα του υπό μελέτη θέματος. Τέλος, καθώς η έρευνα είναι συγχρονική είναι αδύνατο να εξάγουμε συμπεράσματα για τις αιτιακές σχέσεις των μεταβλητών που μελετήσαμε.

4.3. Πρακτική Αξιοποίηση των Ευρημάτων

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας υπογραμμίζουν πρωτίστως το κεντρικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η ψυχική ανθεκτικότητα στη σύνδεση των γονικών συμπεριφορών με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα των εφήβων. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να αξιοποιηθεί με πρακτικό τρόπο από άτομα που εμπλέκονται στην επαγγελματική σταδιοδρομία και την εκπαίδευση, όπως σύμβουλοι επαγγελματικής σταδιοδρομίας, εκπαιδευτικοί γενικής και ειδικής αγωγής, ψυχολόγοι και σύμβουλοι ψυχικής υγείας.

Στο πλαίσιο της συμβουλευτικής σταδιοδρομίας, οι παρεμβάσεις μπορούν να επικεντρωθούν στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας, όταν παρατηρείται μειωμένη επαγγελματική προσαρμοστικότητα και ταυτόχρονα δυσλειτουργική σχέση με το γονέα. Αναλυτικότερα, ο σύμβουλος μπορεί να εκτιμήσει τις αντιλήψεις του συμβουλευόμενου για τη στάση των γονέων απέναντί του. Στις περιπτώσεις που εντοπίζεται έλλειμμα στην αντιληπτή μητρική φροντίδα (για τα άτομα με Ε.Μ.Δ.), υψηλή μητρική και πατρική αυταρχικότητα ή μειωμένη πατρική φροντίδα (για τα άτομα χωρίς Ε.Μ.Δ.) μπορεί να στοχεύσει στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας, αν αυτή είναι χαμηλή, προκειμένου να βελτιωθούν οι ικανότητες επαγγελματικής προσαρμοστικότητας του συμβουλευόμενου. Εξάλλου, οι αντιλήψεις για τη γονική σχέση είναι δύσκολο να μεταβληθούν και κάτι τέτοιο δεν εμπίπτει στους στόχους των βραχύχρονων συμβουλευτικών παρεμβάσεων (Κουμουνδούρου, 2015. Braunstein-Bercovitz, 2013). Αντίθετα, καθώς η ψυχική ανθεκτικότητα είναι κατά ένα μεγάλο βαθμό αντικείμενο μάθησης (Κυριάκου, 2014) μπορεί να αποτελέσει ρεαλιστικό στόχο μιας παρέμβασης. Οι Steinhardt και Dolbier (2008) για παράδειγμα εφάρμοσαν ένα πρόγραμμα τεσσάρων εβδομάδων προκειμένου να ενισχύσουν την ανθεκτικότητα και να βελτιώσουν τις στρατηγικές αντιμετώπισης του άγχους σε δείγμα φοιτητών. Το πρόγραμμα βασίστηκε σε γνωσιακές-συμπεριφοριστικές τεχνικές και επικεντρώθηκε στην αναδόμηση δυσλειτουργικών σκέψεων που προκαλούν άγχος, στον περιορισμό συμπεριφορών που αυξάνουν το άγχος και στην ενίσχυση της προσωπικής γνώσης για τις αιτίες και τις συνέπειες του άγχους. Τέτοιου είδους προγράμματα μπορούν να εφαρμοστούν από συμβούλους και σε προληπτικό επίπεδο καθώς η ενίσχυση της ανθεκτικότητας πιθανόν να βοηθήσει τους εφήβους να διαπραγματευτούν τωρινές και μελλοντικές μεταβάσεις.

Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις ο σύμβουλος οφείλει να διαχειριστεί με άμεσο τρόπο τις γονικές επιδράσεις. Οι Middleton και Loughhead (1993) προτείνουν έναν οδηγό-πλαίσιο για την ενσωμάτωση της γονικής επιρροής στη συμβουλευτική σταδιοδρομίας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, η υπερπροστατευτική τάση (από τη πλευρά του πατέρα) έχει άμεση αρνητική επίπτωση στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα των εφήβων. Έτσι, ο σύμβουλος πρέπει να μπορεί να διακρίνει τέτοια χαρακτηριστικά στην πατρική στάση και να σχεδιάζει ανάλογα τη συμβουλευτική παρέμβαση. Σύμφωνα με το «Συνθετικό Πλαίσιο για τη Συμβουλευτική Σταδιοδρομία των Εφήβων» (Integrative Framework for Adolescent

Career Counseling) των Middleton και Loughhead (1993), βασική προϋπόθεση για να συμβεί αυτό είναι το χτίσιμο μιας ασφαλούς σχέσης με το συμβουλευόμενο. Στη συνέχεια πρέπει να εξεταστεί σε ποιο βαθμό η αρνητική γονική εμπλοκή επηρεάζει τον έφηβο. Αν η αρνητική επίδραση είναι αισθητή τότε ο σύμβουλος σε συνεργασία με το συμβουλευόμενο αποφασίζουν αν θα αντιμετωπίσουν μέσω συμβουλευτικής παρέμβασης το γονέα. Η στρατηγική αντιμετώπισης μπορεί να έχει τη μορφή συνεδριών ανάμεσα στο γονέα και τον έφηβο, ανάμεσα στο γονέα, το συμβουλευόμενο και το σύμβουλο ή ανάμεσα στο σύμβουλο και το γονέα. Στις περιπτώσεις που επιλέγεται η αποφυγή της αντιμετώπισης ο σύμβουλος βοηθά τον έφηβο να αποκτήσει επίγνωση της διαδικασίας και των συνεπειών της. Σε κάθε περίπτωση απώτερος στόχος του συμβούλου είναι η ενδυνάμωση του εφήβου ώστε να μπορεί να λαμβάνει αυτόνομα επαγγελματικές αποφάσεις και να διαπραγματεύεται πιθανές αρνητικές γονικές επιρροές.

Επιστρέφοντας στην ανάγκη ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας, αυτή μπορεί να υλοποιηθεί και σε σχολικό επίπεδο. Οι σχολικές τάξεις μπορούν να λειτουργήσουν ως «ψυχικά ανθεκτικές κοινότητες» (Χατζηχρήστου & συν., 2011) προάγοντας την ψυχική υγεία των μαθητών και την ετοιμότητα τους στη λήψη επαγγελματικής απόφασης. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των μαθητών μέσα από τη σχέση που διαμορφώνουν μαζί τους. Συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί που στηρίζουν τις φιλοδοξίες των μαθητών τους, ενθαρρύνουν την ελευθερία έκφρασης και διασφαλίζουν την ενεργό συμμετοχή τους στις σχολικές δραστηριότητες, παρέχουν ουσιαστικά ένα ευνοϊκό πλαίσιο για το χτίσιμο της ανθεκτικότητας (Theron, Liebenberg, & Malindi, 2014). Ακόμη, η αναγνώριση και η ενδυνάμωση των ικανοτήτων των μαθητών καθώς και η παροχή συστηματικής θετικής υποστήριξης μπορεί να μειώσει το στρες και να ενθαρρύνει την εκδήλωση ανθεκτικών συμπεριφορών (Kourkoutas & Xavier, 2010). Η προαγωγή της ανθεκτικότητας μπορεί να λειτουργήσει ως προληπτικό μέτρο για την αντιμετώπιση προσωπικών και επαγγελματικών αλλαγών σε όλους τους μαθητές. Με βάση τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, ωστόσο, είναι σημαντικό να υποστηρίζονται περισσότερο οι μαθητές που έχουν αρνητική αντίληψη για τη σχέση τους με τους γονείς τους. Στους τυπικούς μαθητές καλό είναι να λαμβάνεται υπόψη η σχέση του εφήβου και με τους δύο γονείς, ενώ στους μαθητές με Ε.Μ.Δ το ενδιαφέρον θα πρέπει να επικεντρώνεται κυρίως στη στάση της μητέρας. Σε κάθε

περίπτωση, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να μπορούν να εντοπίζουν ποιοι από τους μαθητές τους πιθανόν μεγαλώνουν σε ένα αυταρχικό ή μη φροντιστικό οικογενειακό περιβάλλον. Παράλληλα, οι ειδικοί παιδαγωγοί, οι οποίοι συχνά εφαρμόζουν εξατομικευμένες παρεμβάσεις σε μαθητές με Ε.Μ.Δ., μπορούν να ενσωματώσουν σε αυτές στρατηγικές προώθησης της ψυχικής ανθεκτικότητας. Εκτός από τις στρατηγικές που αναφέρθηκαν παραπάνω έχουν εντοπιστεί τρόποι που συμβάλλουν στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών με Ε.Μ.Δ.. Αυτοί αφορούν την ανάπτυξη της ικανότητας επίλυσης προβλημάτων, την παροχή ευκαιριών για την ενεργό εμπλοκή στην επίλυση προβλημάτων, την ανάπτυξη της ικανότητας αναζήτησης βοήθειας και την ενίσχυση της ανεξαρτησίας (Jones, 2011). Είναι ουσιώδες σε αυτά τα προγράμματα να συμμετέχουν και οι γονείς, ιδίως η μητέρα, αφού η υποστήριξη της θεωρείται καίρια για την ψυχική ανθεκτικότητα του παιδιού. Οι ειδικοί παιδαγωγοί θα πρέπει να αλληλεπιδρούν συστηματικά μαζί της και να επικοινωνούν τις ψυχοεκπαιδευτικές ανάγκες του παιδιού ειδικά στις περιπτώσεις που παρατηρείται έλλειμμα φροντίδας εκ μέρους της.

Τέλος, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας μπορούν να αξιολογηθούν από ψυχολόγους ή συμβούλους ψυχικής υγείας που ασχολούνται με τη συμβουλευτική γονέων. Αρχικά, οι ειδικοί ψυχικής υγείας μπορούν να βοηθήσουν τους γονείς τυπικά αναπτυσσόμενων εφήβων να κατανοήσουν τη σημασία της ενθάρρυνσης της ανεξάρτητης συμπεριφοράς. Ειδικά στις περιπτώσεις που παρατηρούνται στοιχεία αυταρχικής συμπεριφοράς από τη μητέρα ή/και τον πατέρα πρέπει να επικεντρώνονται στον περιορισμό τους με απώτερο στόχο την ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας των εφήβων. Είναι σημαντικό στις συμβουλευτικές παρεμβάσεις να συμμετέχει και ο πατέρας καθώς στην παρούσα έρευνα αναδείχθηκε ο ουσιαστικός ρόλος του στη ψυχική και επαγγελματική ανάπτυξη των εφήβων. Όταν εντοπίζεται από τον ειδικό αδιάφορη, απορριπτική στάση από τη πλευρά του πατέρα καλό είναι να τίθεται ως στόχο η μείωση της και η εκπαίδευση του πατέρα σε πιο θετικούς τρόπους συμπεριφοράς. Ταυτόχρονα, κατά τη διάρκεια των συνεδριών ο σύμβουλος οφείλει να επεξεργάζεται με τον πατέρα τις υπερπροστατευτικές τάσεις που πιθανό να εκδηλώνει στον έφηβο. Η εκπαίδευση του σε συγκεκριμένες συμπεριφορές που προωθούν τη πνευματική και συναισθηματική ελευθερία πιθανόν να έχουν θετικό αντίκτυπο στην επαγγελματική προσαρμοστικότητα του εφήβου.

Ακόμη, συχνά απευθύνονται σε ειδικούς ψυχικής υγείας γονείς μαθητών με Ε.Μ.Δ. λόγω των ακαδημαϊκών ή συναισθηματικών δυσκολιών που ίσως αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους. Οι ειδικοί μπορούν να τονίζουν –ιδιαίτερα στις μητέρες- τον καταλυτικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η στοργική στάση εκ μέρους τους στην ανάπτυξη της ψυχικής ανθεκτικότητας και της επαγγελματικής ετοιμότητας. Στις περιπτώσεις που οι μητέρες δυσκολεύονται να εκδηλώσουν συστηματικά τη φροντίδα τους θα μπορούσαν μέσω ψυχοεκπαιδευτικών προγραμμάτων να τους διδάξουν λειτουργικούς τρόπους να εκδηλώνουν τα συναισθήματα τους, να επικοινωνούν αποτελεσματικά με τα παιδιά τους και να κατανοούν καλύτερα τις ανάγκες τους.

4.4. Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε να αποσαφηνίσει τη σχέση των αντιληπτών γονικών συμπεριφορών και της επαγγελματικής προσαρμοστικότητας εξετάζοντας τη πιθανή διαμεσολαβητική επίδραση της ψυχικής ανθεκτικότητας. Συγκεκριμένα, κατέδειξε το διαμεσολαβητικό ρόλο της ανθεκτικότητας στην πλειονότητα των σχέσεων που προέκυψαν. Προκειμένου όμως να ισχυροποιηθούν τα ευρήματα αυτά είναι αναγκαίο η έρευνα να επαναληφθεί σε μεγαλύτερο και αντιπροσωπευτικό δείγμα εφήβων.

Επιπλέον, θα είχε ενδιαφέρον να διερευνηθεί ο ρόλος της ψυχικής ανθεκτικότητας στη σχέση των γονικών μεταβλητών με άλλες μεταβλητές που αφορούν τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης εφήβων και ιδιαίτερα με τις δυσκολίες λήψης επαγγελματικής απόφασης. Θα μπορούσε να διερευνηθεί ο ρόλος του ψυχολογικού κεφαλαίου (Luthans & Youssef, 2004) στην εν λόγω σχέση, μιας έννοιας που εμπεριέχει την ψυχική ανθεκτικότητα αλλά είναι ευρύτερη αυτής αφού περιλαμβάνει επιπλέον την ελπίδα, την αισιοδοξία και την αυτοαποτελεσματικότητα. Η σχέση μάλιστα του ψυχολογικού κεφαλαίου με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα ενώ έχει επισημανθεί σε θεωρητικό επίπεδο (Savickas & Porfeli, 2012) δεν έχει εξεταστεί, απ' όσο γνωρίζουμε, εμπειρικά.

Λαμβάνοντας υπόψη τον περιορισμένο αριθμό ερευνών που μελετούν την επαγγελματική ανάπτυξη μαθητών με Ε.Μ.Δ. κρίνεται αναγκαία η περαιτέρω διερεύνηση του τομέα. Θα ήταν καλό να χρησιμοποιηθεί ένας μεικτός ερευνητικός σχεδιασμός προκειμένου να εξεταστούν σε βάθος οι προστατευτικοί παράγοντες και

οι παράγοντες κινδύνου που σχετίζονται με τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης σε εφήβους με Ε.Μ.Δ. Επιπλέον, θα ήταν χρήσιμο να εξεταστεί η επίδραση των μητρικών και πατρικών συμπεριφορών ως προς τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης σε μαθητές με Ε.Μ.Δ. – αλλά και σε μαθητές τυπικής ανάπτυξης λαμβάνοντας υπόψη και το φύλο του εφήβου. Υπάρχουν όπως αναφέρθηκε ενδείξεις ότι η γονική επίδραση στην επαγγελματική ανάπτυξη είναι ισχυρότερη στη δυάδα γονιού-παιδιού του ίδιου φύλου (Κουμουνοπούλου, 2015). Θα είχε ενδιαφέρον επομένως να διερευνηθεί αυτή η υπόθεση σε μαθητές με Ε.Μ.Δ. Είναι σημαντικό επίσης να μελετηθεί περισσότερο ο ρόλος της αντιληπτής γονικής φροντίδας-ιδίως της μητρικής- ως προστατευτικός παράγοντας για την επαγγελματική και ψυχοκοινωνική εξέλιξη των μαθητών με Ε.Μ.Δ.

Τέλος, θα μπορούσε να εξεταστεί δεσμός με τους συνομηλίκους σε σχέση με την ανθεκτικότητα και την επαγγελματική προσαρμοστικότητα δεδομένου ότι οι έφηβοι τείνουν να στρέφονται περισσότερο στους συνομηλίκους και λιγότερο στους γονείς για στήριξη (Allen & Land, 1999). Ακόμη σε μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να συνεξεταστεί η πιθανή επίδραση των εκπαιδευτικών.

4.5. Επίλογος

Η παρούσα ερευνητική εργασία επιχείρησε να συνεισφέρει στη διερεύνηση της σχέσης των γονικών τύπων δεσμού με τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης, εστιάζοντας σε εφήβους με και χωρίς γνωμάτευση Ειδικών Μαθησιακών Δυσκολιών (Ε.Μ.Δ.). Συγκεκριμένα, αφού διαπιστώθηκε η σχέση των αντιληπτών γονικών συμπεριφορών με την επαγγελματική προσαρμοστικότητα στις δύο ομάδες, εξετάστηκε η πιθανή επίδραση της ψυχικής ανθεκτικότητας στη σχέση αυτή. Το διαμεσολαβητικό μοντέλο που προτάθηκε επαληθεύτηκε τόσο στους μαθητές τυπικής ανάπτυξης όσο και στους μαθητές με Ε.Μ.Δ. Φαίνεται πως η αντίληψεις των εφήβων για τη γονική συμπεριφορά επηρεάζουν τη στάση τους απέναντι στο άγχος (ψυχική ανθεκτικότητα) και αυτή με τη σειρά της επηρεάζει την ετοιμότητα τους να διαχειριστούν επαγγελματικά καθήκοντα, μεταβάσεις και πιθανά τραύματα (επαγγελματική προσαρμοστικότητα). Οι τυπικοί έφηβοι διαφέρουν από τους εφήβους με Ε.Μ.Δ στους γονικούς παράγοντες που προβλέπουν τα επίπεδα ψυχικής

ανθεκτικότητας. Στους μαθητές με Ε.Μ.Δ αναδείχθηκε η καταλυτική επίδραση της μητρικής φιγούρας, ενώ στους μαθητές τυπικής αναπτύξεις αναδείχθηκαν τόσο μητρικές όσο και πατρικές επιδράσεις. Ακόμη, στους μαθητές με Ε.Μ.Δ διαπιστώθηκε η καίρια επίδραση της γονικής φροντίδας στη ψυχική ανθεκτικότητα. Από την άλλη, στους μαθητές χωρίς Ε.Μ.Δ φάνηκε πως τόσο η φροντιστική γονική στάση όσο και οι ελεγκτικές πρακτικές επηρεάζουν τη ψυχική ανθεκτικότητα. Σε κάθε περίπτωση τα προαναφερθέντα ευρήματα μπορούν να αξιοποιηθούν στην εκπαιδευτική και συμβουλευτική πρακτική εφήβων με και χωρίς Ε.Μ.Δ. Καταληκτικά, λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, η ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας -ειδικά στις περιπτώσεις που η γονική σχέση κρίνεται δυσλειτουργική- μπορεί να βοηθήσει τον έφηβο να αντιμετωπίσει και να προσαρμοστεί στην αλλαγή που είναι σύμφυτη με τη σύγχρονη πραγματικότητα τόσο σε επαγγελματικό όσο και σε προσωπικό και οικογενειακό επίπεδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Abolghasemi, A., & Varaniyab, S. (2010). Resilience and perceived stress: predictors of life satisfaction in the students of success and failure. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 748-752.
- Abraham, M., & Kerns, K. (2013). Positive and Negative Emotions and Coping as Mediators of Mother-Child Attachment and Peer Relationships. *Merrill-Palmer Quarterly*, 59(4), 399-425.
- Ainsworth, M. D. S., & Bell, S. M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41, 49-67.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Alexander-Passe, N. (2008). The sources and manifestations of stress amongst school-aged dyslexics, compared with sibling controls. *Dyslexia*, 14(4), 291-313.
- Allen, JP & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. In J. Cassidy & P. Shaver, (Eds), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 319-335) New York: The Guilford Press.
- Al-Yagon, M. (2016). Perceived Close Relationships With Parents, Teachers, and Peers. *Journal of Learning Disabilities*, 49(6), 597-615.
- Al-Yagon, M. (2014). Externalizing and Internalizing Behaviors Among Adolescents with Learning Disabilities: Contribution of Adolescents' Attachment to Mothers and Negative Affect. *Journal of Child And Family Studies*, 24(5), 1343-1357.
- Al-Yagon, M. (2012a). Adolescents with Learning Disabilities: Socioemotional and Behavioral Functioning and Attachment Relationships with Fathers, Mothers, and Teachers. *Journal of Youth And Adolescence*, 41(10), 1294-1311.
- Al-Yagon, M. (2012b). Subtypes of Attachment Security in School-Age Children With Learning Disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 35(3), 170-183.
- Al-Yagon, M. (2007). Socioemotional and Behavioral Adjustment Among School-Age Children With Learning Disabilities. *The Journal of Special Education*, 40(4), 205-217.
- Al-Yagon, M., Margalit, M. (2013). Social cognition of children and adolescents with LD: Intrapersonal and interpersonal perspectives. In H.L. Swanson, K.

- Harris & S. Graham (eds), *Handbook of learning disabilities* (2nd ed., pp. 278–292). New York: Guilford Press.
- Al-Yagon, M., & Mikulincer, M. (2004a). Patterns of Close Relationships and Socioemotional and Academic Adjustment Among School-Age Children with Learning Disabilities. *Learning Disabilities Research And Practice, 19*(1), 12-19.
- Al-Yagon, M., & Mikulincer, M. (2004b). Socioemotional and Academic Adjustment Among Children with Learning Disorders. *The Journal of Special Education, 38*(2), 111-123.
- Anderson, S., & Betz, N. (2001). Sources of Social Self-Efficacy Expectations: Their Measurement and Relation to Career Development. *Journal of Vocational Behavior, 58*(1), 98-117.
- Ataç, L., Dirik, D., & Tetik, H. (2017). Predicting career adaptability through self-esteem and social support: A research on young adults. *International Journal for Educational and Vocational Guidance.*
- Avagianou, P., & Zafiropoulou, M. (2008). Parental bonding and depression: Personality as a mediating factor. *International Journal of Adolescent Medicine and Health, 20*(3).
- Bahreini, M., Akaberian Sh., Ghodsbin, F., Yazdankhah Fard, MR. & Mohammadi Baghmollaei, M. (2012). The effects of parental bonding on depression and self esteem in adolescence. *Journal of Jahrom University of Medical Sciences, 10*(1), 7-12.
- Baron, M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical consideration. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*, 1173-1182.
- Barto, H., Lambert, S., & Brott, P. (2015). Career Adaptability, Resiliency and Perceived Obstacles to Career Development of Adolescent Mothers. *The Professional Counselor, 5*(1), 53-66.
- Bauminger, N., & Kimhi-Kind, I. (2008). Social Information Processing, Security of Attachment, and Emotion Regulation in Children With Learning Disabilities. *Journal of Learning Disabilities, 41*(4), 315-332.

- Ben-Naim, S., Laslo-Roth, R., Einav, M., Biran, H., & Margalit, M. (2016). Academic self-efficacy, sense of coherence, hope and tiredness among college students with learning disabilities. *European Journal of Special Needs Education, 32*(1), 18-34.
- Bimrose, J., & Hearne, L. (2012). Resilience and career adaptability: Qualitative studies of adult career counseling. *Journal of Vocational Behavior, 81*(3), 338-344.
- Bimrose, J., Brown, A., Barnes, S.A. & Hughes, D., (2011). Evidence Report 35. *The role of career adaptability in skills supply*. Warwick Institute for Employment Research. University of Warwick.
- Blustein, D. (2011). A relational theory of working. *Journal of Vocational Behavior, 79*(1), 1-17.
- Bocciardi, F., Caputo, A., Fregonese, C., Langher, V., & Sartori R. (2017). Career adaptability as a strategic competence for career development. *European Journal of Training and Development, 41*(1), 67-82.
- Bonanno, G. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? *American Psychologist, 59*(1), 20-28.
- Bonifacci, P., Storti, M., Tobia, V., & Suardi, A. (2016). Specific Learning Disorders. *Journal of Learning Disabilities, 49*(5), 532-545.
- Borelli, J., Crowley, M., David, D., Sbarra, D., Anderson, G., & Mayes, L. (2010). Attachment and emotion in school-aged children. *Emotion, 10*(4), 475-485.
- Boughton, K., & Lumley, M. (2011). Parent Prediction of Child Mood and Emotional Resilience: The Role of Parental Responsiveness and Psychological Control. *Depression Research and Treatment, 2011*, 1-9.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowles, T., & Arnup, J. (2016). Early career teachers' resilience and positive adaptive change capabilities. *The Australian Educational Researcher, 43*(2), 147-164.

- Braunstein-Bercovitz, H. (2013). Self-Criticism, Anxious Attachment, and Avoidant Attachment as Predictors of Career Decision Making. *Journal of Career Assessment*, 22(1), 176-187.
- Braunstein-Bercovitz, H., Benjamin, B., Asor, S., & Lev, M. (2012). Insecure attachment and career indecision: Mediating effects of anxiety and pessimism. *Journal of Vocational Behavior*, 81(2), 236-244.
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory. John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.
- Bretherton, I., & Manholland, K.A. (1999). Internal working model in attachment relationships: A construct revisited. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 89-111). New York: Guilford Press.
- Brown, D., & Cinamon, R. (2016). Contribution of Personality to Self-Efficacy and Outcome Expectations in Selecting a High School Major Among Adolescents With Learning Disabilities. *Career Development And Transition For Exceptional Individuals*, 39(4), 237-248
- Brumariu, L., & Kerns, K. (2010). Parent-child attachment and internalizing symptoms in childhood and adolescence: A review of empirical findings and future directions. *Development and Psychopathology*, 22(01), 177.
- Buyukgoze-Kavas, A. (2016). Predicting Career Adaptability from Positive Psychological Traits. *The Career Development Quarterly*, 64, 114-125.
- Cabaj, J., McDonald, S., & Tough, S. (2014). Early childhood risk and resilience factors for behavioural and emotional problems in middle childhood. *BMC Pediatrics*, 14(1).
- Canetti, L., Bachar, E., Galili-Weisstub, E., Kaplan De-Nour, A., & Shalev, A.Y. (1997). Parental Bonding and Mental Health in Adolescence. *Adolescence*, 32 (126), 381-394.
- Cassidy, J. (1999). The nature of the child's ties. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 3-20). New York: Guilford Press.
- Chandramuki, D., Venkatakrisnashastry, I., & Vranda, M. (2012). Attitudes of Parents towards Children with Specific Learning Disabilities. *Disability, CBR & Inclusive Development*, 23(1), 63-69.
- Chen C.P. & J. Chan (2014). Career guidance for learning-disabled youth. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 14(3), 275-291.

- Condly, S. (2006). Resilience in Children. *Urban Education, 41*(3), 211-236.
- Connor, K., & Davidson, J. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety, 18*(2), 76-82.
- Connor, K. M., Davidson, J. R. T, Δουζένης, Α., Τσίτας, Ν, & Τσιγκαροπούλου, Ε. (2012). Κλίμακα Κόννορ-Ντέιβιντσον για την Ανθεκτικότητα (CD-RISC25). (Αδημοσίευτη επίσημη μετάφραση της Κλίμακας Connor-Davidson Resilience Scale CD-RISC).
- Crouch, M., & Manderson, L. (1995). The social life of bonding theory. *Social Science & Medicine, 41*(6), 837-844.
- Cubis, J., Lewin, T., & Dawes, F. (1989). Australian Adolescents' Perceptions of their Parents. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 23*(1), 35-47.
- Cummings, R., Maddux, C., & Casey, J. (2000). Individualized Transition Planning for Students With Learning Disabilities. *The Career Development Quarterly, 49*(1), 60-72.
- Davis, M., Luecken, L., & Lemery-Chalfant, K. (2009). Resilience in Common Life: Introduction to the Special Issue. *Journal of Personality, 77*(6), 1637-1644.
- de Guzman, A., & Choi, K. (2013). The relations of employability skills to career adaptability among technical school students. *Journal of Vocational Behavior, 82*(3), 199-207.
- Diamond, L., & Aspinwall, L.G. (2003). Emotion Regulation Across the Life Span: An Integrative Perspective Emphasizing Self-Regulation, Positive Affect and Dyadic Processes. *Motivation and Emotion, 27* (2), 125-156.
- Dietrich, J., & Kracke, B. (2009). Career-specific parental behaviors in adolescents' development. *Journal of Vocational Behavior, 75*(2), 109-119.
- Δημητρόπουλος, Ε.Γ. (2004). Η Επαγγελματική Ανάπτυξη του ατόμου και οι σχετικές Θεωρίες. Στο Μ.Ι. Κασσιωτάκης (Επιμ), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός Θεωρία και Πράξη* (σσ. 101-172) Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Dipeolu, A., Reardon, R., Sampson, J., & Burkhead, J. (2002). The Relationship between Dysfunctional Career Thoughts and Adjustment to Disability in College Students with Learning Disabilities. *Journal of Career Assessment, 10*(4), 413-427.

- Dipeolu, A., Hargrave, S., Sniatecki, J., & Donaldson, J. (2012). Improving Prediction of Significant Career-Related Constructs for High School Students With Learning Disabilities. *The Career Development Quarterly*, 60(3), 207-220.
- Donahue, M., & Pearl, R. (2003). Studying Social Development and Learning Disabilities is Not for the Faint-Hearted: Comments on the Risk/Resilience Framework. *Learning Disabilities Research and Practice*, 18(2), 90-93.
- Downing, H., & Nauta, M. (2009). Separation-Individuation, Exploration and Identity Diffusion as Mediators of the Relationship Between Attachment and Career Indecision. *Journal of Career Development*, 36(3), 207-227.
- Duffy, R. (2010). Sense of Control and Career Adaptability Among Undergraduate Students. *Journal of Career Assessment*, 18(4), 420-430.
- Ecke, Y. (2007). Attachment Style and Dysfunctional Career Thoughts: How Attachment Style Can Affect the Career Counseling Process. *The Career Development Quarterly*, 55(4), 339-350.
- Fergus, S., & Zimmerman, M. (2005). Adolescent resilience: A Framework for Understanding Healthy Development in the Face of Risk. *Annual Review of Public Health*, 26(1), 399-419.
- Feurer, D. & Andrews, J. (2009). School-related Stress and Depression in Adolescents with and without Learning Disabilities. *The Alberta Journal of Educational Research*, 55(1), 92-108
- Field, S. (1996). Self-determination instructional strategies for youth with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 29, 40-52.
- Flum, H. (2001). Relational Dimensions in Career Development. *Journal of Vocational Behavior*, 59(1), 1-16.
- Freeman, H., Newland, L., & Coyl, D. (2010). New directions in father attachment. *Early Child Development And Care*, 180(1-2), 1-8.
- Galatzer-Levy, I., & Bonanno, G. (2013). Heterogeneous Patterns of Stress Over the Four Years of College: Associations With Anxious Attachment and Ego-Resiliency. *Journal of Personality*, 81(5), 476-486.
- Gallegos, J., Langley, A., & Villegas, D. (2012). Anxiety, Depression, and Coping Skills Among Mexican School Children. *Learning Disability Quarterly*, 35(1), 54-61.
- Garmezy, N. (1971). Vulnerability research and the issue of primary prevention. *American Journal of Orthopsychiatry*, 41(1), 101-116.

- Germeijs, V., & Verschueren, K. (2009). Adolescents' Career Decision-Making Process: Related to Quality of Attachment to Parents? *Journal of Research on Adolescence, 19*(3), 459-483.
- Ginevra, M., Di Maggio, I., Santilli, S., Sgaramella, T., Nota, L., & Soresi, S. (2017). Career adaptability, resilience, and life satisfaction: A mediational analysis in a sample of parents of children with mild intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 1*-10.
- Greco, L. A., & Morris, T. L. (2002). Paternal child-rearing style and child social anxiety: Investigation of child perceptions and actual father behavior. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 24*, 259–267.
- Groh, A., Fearon, R., Bakermans-Kranenburg, M., van IJzendoorn, M., Steele, R., & Roisman, G. (2014). The significance of attachment security for children's social competence with peers: a meta-analytic study. *Attachment & Human Development, 16*(2), 103-136.
- Grossmann, K., Grossmann, K.E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Scheuerer-Englisch, H., & Zimmermann, P. (2002). The Uniqueness of the Child-Father Attachment Relationship: Fathers' Sensitive and Challenging Play as a Pivotal Variable in a 16-year Longitudinal Study. *Social Development, 11*(3), 301-337.
- Grossmann, K., Grossmann, K.E., Kindler, H., & Zimmermann, P. (2008). A wider view of attachment and exploration: The influence of mothers and fathers on the development of psychological security from infancy to young adulthood. In J. Cassidy and P.R. Shaver (eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 880–905). New York: Guilford Press.
- Guan, Y., Wang, F., Liu, H., Ji, Y., Jia, X., & Fang, Z. et al. (2015). Career-specific parental behaviors, career exploration and career adaptability: A three-wave investigation among Chinese undergraduates. *Journal of Vocational Behavior, 86*, 95-103.
- Guichard, J. (2011). What competencies do career practitioners need to help clients design and develop their careers and lives? *Erasmus Academic Network Nice* [online]
- Haft, S., Myers, C., & Hoefft, F. (2016). Socio-emotional and cognitive resilience in children with reading disabilities. *Current Opinion in Behavioral Sciences, 10*, 133-141.
- Hammill, D. D. (1990). On defining learning disabilities: An emerging consensus. *Journal of Learning Disabilities, 23*, 74-84.

- Harðardóttir, S., Júlíusdóttir, S., & Guðmundsson, H. (2015). Understanding Resilience in Learning Difficulties: Unheard Voices of Secondary School Students. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 32(4), 351-358.
- Hartung, P. (2015). Life Design in Childhood. Antecedents and Advancements. In Nota, L., & Rossier, J. (Eds), *Handbook of Life Design. From Practice to theory and from theory to practice*. Hogrefe Publishing.
- Hartung, P., Porfeli, E., & Vondracek, F. (2008). Career Adaptability in Childhood. *The Career Development Quarterly*, 57(1), 63-74.
- Hartung, P., & Taber, B. (2008). Career Construction and Subjective Well-Being. *Journal of Career Assessment*, 16(1), 75-85.
- Hirschi, A. (2012). The career resources model: an integrative framework for career counsellors. *British Journal of Guidance & Counselling*, 40(4), 369-383.
- Hirschi, A. (2010). Swiss Adolescents' Career Aspirations: Influence of Context, Age, and Career Adaptability. *Journal of Career Development*, 36(3), 228-245.
- Hirschi, A. (2009). Career adaptability development in adolescence: Multiple predictors and effect on sense of power and life satisfaction. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 145-155.
- Hirschi, A., & Valero, D. (2015). Career adaptability profiles and their relationship to adaptivity and adapting. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 220-229.
- Hitchings, W., Luzzo, D., Ristow, R., Horvath, M., Retish, P., & Tanners, A. (2001). The Career Development Needs of College Students with Learning Disabilities: In Their Own Words. *Learning Disabilities Research And Practice*, 16(1), 8-17.
- Hojati, M., & Abbasi, M. (2013). Comparisons of Self-Efficacy and Hope among Students with and without Learning Disabilities. *Journal of Special Education and Rehabilitation*, 14(1-2).
- Huppert, F., Abbott, R., Ploubidis, G., Richards, M., & Kuh, D. (2009). Parental practices predict psychological well-being in midlife: life-course associations among women in the 1946 British birth cohort. *Psychological Medicine*, 40(09), 1507-1518.
- Johnston, C., Luciano, E., Maggiori, C., Ruch, W., & Rossier, J. (2013). Validation of the German version of the Career Adapt-Abilities Scale and its relation to orientations to happiness and work stress. *Journal of Vocational Behavior*, 83(3), 295-304.

- Jones, V.L. (2011). Resiliency instructional tactics: African American students with learning disabilities. *Intervention in School and Clinic*, 46 (4),235-239.
- Karreman, A., & Vingerhoets, A. (2012). Attachment and well-being: The mediating role of emotion regulation and resilience. *Personality And Individual Differences*, 53(7), 821-826.
- Kavale, K, Spaulding, L. & Beam, A. (2009). A Time to Define: Making the Specific Learning Disability Definition Prescribe Specific Learning Disability. Ανακτήθηκε από http://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1125&context=educ_fac_pubs
- Καφέτσιος, Κ. (2005). *Δεσμός, Συναίσθημα και Διαπροσωπικές Σχέσεις*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Keller, B., & Whiston, S. (2008). The Role of Parental Influences on Young Adolescents' Career Development. *Journal of Career Assessment*, 16(2), 198-217.
- Kendler, K. (1996). Parenting: a genetic-epidemiologic perspective. (1996). *American Journal of Psychiatry*, 153(1), 11-20.
- Kerka, S. (2002). Learning Disabilities and Career Development. *Practice Application Brief*, 20, 1-4.
- Ketterson, T., & Blustein, D. (1997). Attachment Relationships and the Career Exploration Process. *The Career Development Quarterly*, 46(2), 167-178.
- Kokkinos, C.M., 2007. Elementary school children's involvement in bullying and victimization: The role of attachment style and internalizing and externalizing symptomatology. *Scientia Paedagogica Experimentalis*, 44, 49-70.
- Kotzé, M., & Lamb, S. (2012). The Influence of Personality Traits and Resilience on Burnout among Customer Service Representatives in a Call Centre. *Journal of Social Sciences*, 32(3), 295-309.
- Κουμουνδούρου, Γ. (2015). Θεωρία Δεσμού και Διαδικασία Λήψης Επαγγελματικής Απόφασης: Θεωρητικές Διασυνδέσεις, Εμπειρικά Ευρήματα και Κριτική Αξιολόγηση. Στο Δ. Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Τ. Ασβεστάς, Γ. Κουμουνδούρου, & Α. Μυλωνά-Καλαβά (επιμ.) *Όψεις Σύγχρονων Προσεγγίσεων της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής*. Αθήνα: Υπό δημοσίευση.
- Κουμουνδούρου, Γ. & Μήτσου, Π. (2013). Τύποι δεσμού με τους γονείς και αντιλήψεις αυτο-αποτελεσματικότητας: Η σχέση τους με τη διαδικασία λήψης επαγγελματικής απόφασης. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 101, 197-209. Υπό δημοσίευση.

- Kourkoutas, E. & Xavier, M. (2010). Empowerment and resilience in children and adolescents with learning and psychosocial difficulties/disorders: School based interventions. In I. Kourkoutas & R. Caldin (Eds), *Families of Children with Special Difficulties and School Inclusion*. Athens: Ellinika Grammata
- Kraaij, V., Garnefski, N., de Wilde, E. J., Dijkstra, A., Gebhardt, W. Maes, S. & ter Doest, L. (2003). Negative Life Events and Depressive Symptoms in Late Adolescence: Bonding and Cognitive Coping as Vulnerability Factors? *Journal of Youth and Adolescence*, 32(3), 185-193.
- Κυριάκου, Α. (2014). *Ψυχική Ανθεκτικότητα στο Σχολείο. Ψυχολογική στήριξη των παιδιών σε καταστάσεις κρίσης*. Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης. Αθήνα. 20-22 Ιουνίου.
- Lackaye, T., & Margalit, M. (2006). Comparisons of Achievement, Effort, and Self-Perceptions Among Students With Learning Disabilities and Their Peers From Different Achievement Groups. *Journal of Learning Disabilities*, 39(5), 432-446.
- Lackaye, T., Margalit, M., Ziv, O., & Ziman, T. (2006). Comparisons of Self-Efficacy, Mood, Effort, and Hope Between Students with Learning Disabilities and Their Non-LD-Matched Peers. *Learning Disabilities Research And Practice*, 21(2), 111-121.
- Λακιώτη, Α. (2011). Η έννοια της Ψυχικής Ανθεκτικότητας. Στο Σταλίκας, Α. & Μυτσκίδου, Π. (Επιμ.) *Εισαγωγή στη Θετική Ψυχολογία*. Αθήνα: Τόπος
- Lamond, A., Depp, C., Allison, M., Langer, R., Reichstadt, J., & Moore, D. et al. (2008). Measurement and predictors of resilience among community-dwelling older women. *Journal of Psychiatric Research*, 43(2), 148-154.
- Larose, S., & Boivin, M. (1998). Attachment to parents, social support expectations, and socioemotional adjustment during the high school-college transition. *Journal of Research on Adolescence*, 8, 1-27.
- Lease, S., & Dahlbeck, D. (2009). Parental Influences, Career Decision-Making Attributions, and Self-Efficacy. *Journal of Career Development*, 36(2), 95-113.
- Lee, D.D (2009).The Impact of Resilience on the Academic Achievement of At-Risk Students in the Upward Bound Program in Georgia (Doctoral dissertation). Georgia Southern University. Ανακτήθηκε από <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1202&context=etd>

- Lee, S., Lee, H., Song, H., & Kim, S. (2012). The relationship between attachment and career maturity: The mediating role of self-efficacy. *International Social Work*, 58(1), 153-164.
- Λεοντάρη, Α.(2000). Η θεωρία της προσκόλλησης και ο ρόλος της στη μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης. *Ψυχολογία*, 7(1), 63-87.
- Lieberman, M., Doyle, A., & Markiewicz, D. (1999). Developmental Patterns in Security of Attachment to Mother and Father in Late Childhood and Early Adolescence: Associations with Peer Relations. *Child Development*, 70(1), 202-213.
- Longenecker, R., Zink, T., & Florence, J. (2011). Teaching and Learning Resilience: Building Adaptive Capacity for Rural Practice. A Report and Subsequent Analysis of a Workshop Conducted at the Rural Medical Educators Conference, Savannah, Georgia, May 18, 2010. *The Journal of Rural Health*, 28(2), 122-127.
- Lopez, S. (2013). Mothers' and Fathers' attachment relationships with children who have disabilities (Graduate thesis). Utah State University. Ανακτήθηκε από <https://digitalcommons.usu.edu/etd/2068>
- Lusk, S., & Cook, D. (2009). Enhancing career exploration, decision making, and problem solving of adolescent girls with disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 31(3), 145-153.
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23(6), 695-706.
- Luthans, F., Avolio, B., Walumbwa, F., & Li, W. (2005). The Psychological Capital of Chinese Workers: Exploring the Relationship with Performance. *Management And Organization Review*, 1(02), 249-271.
- Luthans, F., & Church, A. (2002). Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. *Academy of Management Executive*, 16(1), 57-72.
- Luthans, F., Vogelgesang, G., & Lester, P. (2006). Developing the Psychological Capital of Resiliency. *Human Resource Development Review*, 5(1), 25-44.
- Luthans, F., & Youssef, C. (2004). Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthar, S. (2006). Resilience in development: A synthesis of research across five decades. In D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds), *Developmental*

- Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation* (pp. 740-795). New York: Wiley.
- Luthar, S., & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development And Psychopathology, 12*(4), 857-885.
- Luthar, S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. *Child Development, 71*(3), 543-562.
- Lyons, S., Schweitzer, L., & Ng, E. (2015). Resilience in the modern career. *Career Development International, 20*(4), 363-383.
- Main, M. (1991). Metacognitive knowledge, metacognitive monitoring, and .singular (coherent) vs. multiple (incoherent) model of attachment: Findings and directions for future research. In C. M. Parks, J. Stevenson-Hinde, & P. Marris (Eds), *Attachment across the lifecycle* (pp. 127-159). London: Routledge.
- Maltais, C., Duchesne, S., Ratelle, C., & Feng, B. (2015). Attachment to the mother and achievement goal orientations at the beginning of middle school: The mediating role of academic competence and anxiety. *Learning And Individual Differences, 39*, 39-48.
- Mammarella, I., Ghisi, M., Bomba, M., Bottesi, G., Caviola, S., Broggi, F., & Nacinovich, R. (2014). Anxiety and Depression in Children With Nonverbal Learning Disabilities, Reading Disabilities, or Typical Development. *Journal of Learning Disabilities, 49*(2), 130-139.
- Mancini, A.D. & Bonanno, G.A. (2010). Resilience to Potential Trauma: Toward a Lifespan Approach. In J.W. Reich, A.J. Zautra & J.S Hall (Eds), *Handbook of Adult Resilience* (pp. 258-282). New York: The Guilford Press.
- Maree, J. (2017). Promoting career development and life design in the early years of a person's life. *Early Child Development And Care, 1*-12.
- Margalit, M. (2004). Second-Generation Research on Resilience: Social-Emotional Aspects of Children with Learning Disabilities. *Learning Disabilities Research And Practice, 19*(1), 45-48.
- Marriner, P., Cacioli, J-P., & Moore, K.A. (2014). The Relationship of Attachment to Resilience and their Impact on Stress. In K. Kaniasty, K.A. Moore, S. Howard & P.Buchwald (Eds), *Stress and Anxiety: Applications to Social and Environmental Threats, Psychological Well-Being, Occupational Challenges, and Developmental Psychology* (pp. 73-82). Berlin: Logos Publishers.

- Masten, A.S. (2013). Global Perspectives on Resilience in Children and Youth. *Child Development*, 85(1), 6-20.
- Masten, A.S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238.
- Masten, A.S., Herbers, J., Cutuli, J., & Lafort, T. (2008). Promoting Competence and Resilience in the School Context. *Professional School Counseling*, 12(2), 76-84.
- Masten, A.S., & Obradović, J. (2008). Disaster Preparation and Recovery: Lessons from Research on Resilience in Human Development. *Ecology and Society*, 13(1).
- Masten, A.S. & Wright, M.O. (2010). Resilience over the Lifespan : Developmental Perspectives on Resistance, Recovery and Transformation. In J.W. Reich, A.J. Zautra, & J.S. Hall (eds), *Handbook of Adult Resilience* (pp.213-237). New York: The Guilford Press.
- Mather N., Ofiesh N. (2005) Resilience and the Child with Learning Disabilities. In: Goldstein S., Brooks R.B. (Eds), *Handbook of Resilience in Children*. Springer, Boston, MA.
- Maulidiyah, A. (2017). Parental Career-Related Behaviors as Predictors of Career Adaptability in College Students. *UI Proceedings on Social Sciences and Humanities*, 1.
- Maximo, S., & Carranza, J. (2016). Parental Attachment and Love Language as Determinants of Resilience Among Graduating University Students. *SAGE Open*, 6(1).
- Middleton, E., & Loughhead, T. (1993). Parental Influence on Career Development. *Journal of Career Development*, 19(3), 161-173
- Mikulincer, M, Shaver, P.R. & Pereg, D. (2003). Attachment Theory and Affect Regulation: The Dynamics, Development, and Cognitive Consequences of Attachment-Related Strategies. *Motivation and Emotion*, 27(2),77-102.
- Miller, C., Hynd, G., & Miller, S. (2005). Children With Dyslexia: Not Necessarily at Risk for Elevated Internalizing Symptoms. *Reading and Writing*, 18(5), 425-436.
- Morris T.L., & Oosterhoff, B. (2016). Observed Mother and Father Rejection and Control: Association With Child Social Anxiety, General Anxiety and Depression. *Journal of Child and Family Studies*, 25(9), 2904-2914.
- Morrison, G., & Cosden, M. (1997). Risk, Resilience, and Adjustment of Individuals with Learning Disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 20(1), 43-60.

- Muris, P., Meesters, C., & van den Berg, S. (2003). Internalizing and Externalizing Problems as Correlates of Self-Reported Attachment Style and Perceived Parental Rearing in Normal Adolescents. *Journal of child and family studies*, 12(2), 171-183.
- Murphy, E., Brewin, C., & Silka, L. (1997). The assessment of parenting using the Parental Bonding Instrument: two or three factors? *Psychological Medicine*, 27(2), 333-342.
- Naderi, H., Akbari, A., & Abbasi-Asl, R. (2016). Mediating Role of Resilience in Relationship Between Attachment Style Dimensions and Quality of Life in High School Students. *International Journal of School Health*, 3(4).
- Nelson, J., & Harwood, H. (2010). Learning Disabilities and Anxiety: A Meta-Analysis. *Journal of Learning Disabilities*, 44(1), 3-17.
- NICHD Early Child Care Research Network. (2000). Factors associated with fathers' caregiving activities and sensitivity with young children. *Journal of Family Psychology*, 14, 200-219.
- Nota, L., Ginevra, M. C., & Santilli, S. (2015). Life design and prevention. In L. Nota, & J. Rossier (Eds), *Life design handbook* (pp. 183–199). Göttingen: Hogrefe.
- Nota, L., Ginevra M., Santilli S., Soresi S. (2014) Contemporary Career Construction: The Role of Career Adaptability. In: M. Coetzee (Eds), *Psycho-social Career Meta-capacities*. Springer, Cham.
- Nuga, O.A. (2013). An Exploration Of The Perceived Academic Self-Efficacy And Locus Of Control Of Urban Students With Learning Disabilities (doctoral dissertation). Wayne State University. Ανακτήθηκε από https://digitalcommons.wayne.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1849&context=oa_dissertations
- Nunez, J., Gonzalez-Pianda, J., Gonzalez-Pumariega, S., Roces, C., Alvarez, L., & Gonzalez, P. et al. (2005). Subgroups of Attributional Profiles in Students with Learning Difficulties and Their Relation to Self-Concept and Academic Goals. *Learning Disabilities Research and Practice*, 20(2), 86-97.
- Pan, Y., Zhang, D., Liu, Y., Ran, G., & Teng, Z. (2016). Different Effects of Paternal and Maternal Attachment on Psychological Health Among Chinese Secondary School Students. *Journal of Child and Family Studies*, 25(10), 2998-3008.

- Panicker, A.S., & Chelliah, A. (2016). Resilience and Stress in Children and Adolescents with Specific Learning Disability. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 25 (1), 17-23.
- Παντελιάδου, Σ. (2011α). Μαθησιακές Δυσκολίες και Εκπαιδευτική Πράξη. Αθήνα: Τόπος.
- Παντελιάδου, Σ. (2011β). Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες και αποτελεσματική διδασκαλία. Στο Σ. Παντελιάδου & Β. Αργυρόπουλος (Επιμ), *Ειδική Αγωγή Από την έρευνα στη διδακτική πράξη* (σσ.185-252). Αθήνα : Πεδίο.
- Parker, G., Tupling, H, & Brown, L.B. (1979). A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1–10.
- Parrigon, K. Kerns, K. Abtahi, M.M., & Koehn, A. (2015). Attachment and Emotion in Middle Childhood and adolescence. *Psychological Topics*, 24 (1), 27-50.
- Peila-Shuster, J. (2015). Career development for children: Addressing barriers, challenging perceptions, and building hope. In K. Maree, & A. Di Fabio (Eds), *Exploring new horizons in career counselling: Turning challenge into opportunities* (pp. 205–218). Rotterdam: Sense.
- Peila-Shuster, J. (2017). Fostering hope and career adaptability in children's career development. *Early Child Development and Care*, 1-11.
- Petrowski, K., Brähler, E., & Zenger, M. (2014). The relationship of parental rearing behavior and resilience as well as psychological symptoms in a representative sample. *Health and Quality of Life Outcomes*, 12(1).
- Pietromonaco, P., & Barrett, L. (2000). The internal working models concept: What do we really know about the self in relation to others? *Review of General Psychology*, 4(2), 155-175.
- Pouyaud, J., Vignoli, E., Dosnon, O., & Lallemand, N. (2012). Career adapt-abilities scale-France form: Psychometric properties and relationships to anxiety and motivation. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 692-697.
- Pouramini, Z., & Fayyazi, M. (2015). The Relationship between Positive Organizational Behavior with Job Satisfaction, Organizational Citizenship Behavior, and Employee Engagement. *International Business Research*, 8(9).
- Rogerson, M., & Emes, C. (2008). Fostering Resilience Within an Adult Day Support Program. *Activities, Adaptation & Aging*, 32(1), 1-18.
- Rojas, L.F. (2015). Factors affecting academic resilience in middle school students: A case study. *Gist Education and Learning Research Journal*, 11, 63-78.
- Rojewski, J. (1999). The Role of Chance in the Career Development of Individuals with Learning Disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 22(4), 267.

- Rosenstreich, E., Feldman, D., Davidson, O., Maza, E., & Margalit, M. (2015). Hope, optimism and loneliness among first-year college students with learning disabilities: a brief longitudinal study. *European Journal of Special Needs Education, 30*(3), 338-350.
- Rossier, J. (2015). Adaptability and life designing. In L. Nota, & J. Rossier (Eds), *Life design handbook* (pp. 153–167). Göttingen: Hogrefe.
- Rossier, J., Zecca, G., Stauffer, S., Maggiori, C., & Dauwalder, J. (2012). Career Adapt-Abilities Scale in a French-speaking Swiss sample: Psychometric properties and relationships to personality and work engagement. *Journal of Vocational Behavior, 80*(3), 734-743.
- Rottinghaus, P. Susan, X. D., & Borgen, F. (2005). The Career Futures Inventory: A measure of Career-Related Adaptability and Optimism. *Journal of Career Assessment, 13*(1), 3-24.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry, 57*(3), 316-331.
- Saleem, T. & Glu, S. (2016). Dimensions of parental bonding and social competence in functional and dysfunctional families. *Pakistan Journal of Public Health, 6*(2), 36-39.
- Sam, J., Ghosh, H., & Richardson, C. (2015). Examining the Relationship between Attachment Styles and Resilience Levels among Aboriginal Adolescents in Canada. *Alternative: An International Journal of Indigenous Peoples, 11*(3), 240-255.
- Sato, T., Narita, T., Hirano, S., Kusuni, K., Sakado, K., & Uehara, T. (1999). Confirmatory factor analysis of the Parental Bonding Instrument in a Japanese population. *Psychological Medicine, 29*(1), 127-133.
- Savickas, M. (1997a). Career Adaptability: An Integrative Construct for Life-Span, Life-Space Theory. *The Career Development Quarterly, 45*(3), 247-25.
- Savickas, M. (1997b). Advancing Life-Span, Life-Space Theory: Introduction to the Special Section. *The Career Development Quarterly, 45*(3), 236-237.
- Savickas, M. (2002). Career construction: A developmental theory of vocational behavior. In D. Brown & Associate (eds), *Career choice and development* (4th ed., pp. 149–205). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Savickas, M. (2005). The theory and practice of career construction. In S. D. Brown & R. W. Lent (eds), *Career development and counseling: Putting theory and research to work* (pp.42-70), New York: Wiley.

- Savickas, M. (2013). Career construction theory and practice. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds), *Career development and counseling. Putting theory and research to work* (2nd ed.) (pp.144-180). New York : Wiley
- Savickas, M., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J. P., Duarte, M. E., Guichard, J., Soresi, S., Van Esbroeck, R., & Van Vianen, A. E. M. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior, 75*(3), 239-250.
- Savickas, M., & Porfeli, E.J. (2012) Career Adapt-Abilities Scale. Construction. Reliability and Measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior, 80*(3), 661-673.
- Sek-yum Ngai, S., & Cheung, C. (2009). The Effects of Parental Care and Parental Control on the Internal Assets of Adolescent Children in Hong Kong. *International Journal of Adolescence and Youth, 15*(3), 235-255.
- Sek-yum Ngai, S. (2015). Parental bonding and character strengths among Chinese adolescents in Hong Kong. *International Journal of Adolescence and Youth, 20*(3), 317-333.
- Seligman, M., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist, 55*(1), 5-14.
- Shastri, P. (2013). Resilience: Building immunity in psychiatry. *Indian Journal of Psychiatry, 55*(3), 224-234.
- Sheldon, K., & King, L. (2001). Why positive psychology is necessary. *American Psychologist, 56*(3), 216-217.
- Shin, H., Lee, D., Yu, K. & Ham, K. (2016). The relationship between parental bonding and peer victimization: examining child stress and hopelessness as mediators. *Asia Pacific Educ. Rev, 17*, 637-650.
- Shin, J., Taylor S. & Seo M-G (2012). Resources for Change: the Relationships of Organizational Inducements and Psychological Resilience to Employees' Attitudes and Behaviors toward Organizational Change. *Academy of Management, 55*(3), 727-748.
- Shin, Y., & Kelly, K.R. (2015). Resilience and Decision Making Strategies as Predictors of Career Decision Difficulties. *The Career Development Quarterly, 63*, 291-305.

- Shin, Y., & Lee, J. (2016). Attachment, Career-Choice Pessimism, and Intrinsic Motivation as Predictors of College Students' Career Adaptability. *Journal of Career Development, 44*(4), 311-326.
- Sideridis, G., & Kafetsios, K. (2008). Perceived parental bonding, fear of failure and stress during class presentations. *International Journal of Behavioral Development, 32*(2), 119-130.
- Sideridis, G., Mouzaki, A., Simos, P., & Protopapas, A. (2006). Classification of Students with Reading Comprehension Difficulties: The Roles of Motivation, Affect, and Psychopathology. *Learning Disability Quarterly, 29*(3), 159-180.
- Sidiropoulou-Dimakakou, D., Argiropoulou, K., Drosos, K., Kaliris, A., & Mikedaki, K. (2015). Exploring Career Management Skills in Higher Education: Perceived Self-efficacy in Career, Career Adaptability and Career Resilience in Greek University Students. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 14* (2), 36-52.
- Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ., Αργυροπούλου, Κ., Δρόσος, Ν., Μικεδάκη, Κ., & Τσακανίκα, Ρ. (2012). Πρόγραμμα Ανάπτυξης Δεξιοτήτων Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας. Ένα επάγγελμα για μια ζωή; Αποχαιρετώντας την μονιμότητα και οδεύοντας στην Επαγγελματική Προσαρμοστικότητα. Κέντρο Έρευνας και Αξιολόγησης στην Επαγγελματική Συμβουλευτική, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Skeryte-Kazlauskiene, M., Mazulyte, E., Eimontas, J., Kazlauskas, E., & Gailiene, D. (2015). The Effect of Retrospectively Perceived Parental Bonding on Resilience in Adulthood. *International Journal of Psychological Studies, 7*(2).
- Skorikov, V.B. (2007). Continuity in adolescent career preparation and its effects on adjustment. *Journal of Vocational Behavior 70*, 8-4.
- Sood, S. Bakhshi, A. & Devi, P. (2013). An Assessment of Perceived Stress, Resilience and Mental Health of Adolescents Living in Border Areas. *International Journal of Scientific and Research Publications, 3*(1).
- Soresi, S., Nota, L., & Ferrari, L. (2012). Career Adapt-Abilities Scale-Italian Form: Psychometric properties and relationships to breadth of interests, quality of life, and perceived barriers. *Journal of Vocational Behavior, 80*(3), 705-711.
- Stacy, P. (2006). Early Childhood Attachments as a Protective Factor. *Journal of Evidence-Based Social Work, 3*(2), 49-65.
- Σταλίκας, Α. & Μυτσκίδου, Π. (2011). *Εισαγωγή στη Θετική Ψυχολογία*. Αθήνα: Τόπος.

- Stein, D., Williamson, D., Birmaher B., Brent, D., Kaufman, J., & Dahl, R. et al. (2000). Parent–Child Bonding and Family Functioning in Depressed Children and Children at High Risk and Low Risk for Future Depression. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(11), 1387-1395.
- Steinhardt, M., & Dolbier, C. (2008). Evaluation of a Resilience Intervention to Enhance Coping Strategies and Protective Factors and Decrease Symptomatology. *Journal of American College Health*, 56(4), 445-453.
- Stolove, C., Galatzer-Levy, I., & Bonanno, G. (2017). Emergence of depression following job loss prospectively predicts lower rates of reemployment. *Psychiatry Research*, 253, 79-83.
- Strnadova, I. (2006). Stress and resilience in families of children with specific learning. *Rev. Complut. Educ.* 17(2), 35-50.
- Sullivan, S., & Baruch, Y. (2009). Advances in Career Theory and Research: A Critical Review and Agenda for Future Exploration. *Journal of Management*, 35 (6), 1542-1571.
- Super, D. (1980). A Life–Span, Life Space Approach to Career Development. *Journal of Vocational Behavior*, 16, 282-298.
- Super, D. (1973). The career development inventory. *British Journal Of Guidance And Counselling*, 1(2), 37-50.
- Super, D. (1969). Vocational development theory. *The Counseling Psychologist*, 1, 2–30.
- Super, D. (1955). The dimensions and measurement of vocational maturity. *Teachers College Record*, 57, 151-163.
- Super, D., & Jordaan JP. (1973). Career Development Theory. *British Journal of Guidance and Counselling* 1(1), 3-16.
- Super, D., & Kidd, J. (1979). Vocational maturity in adulthood: Toward turning a model into a measure. *Journal of Vocational Behavior*, 14(3), 255-270.
- Super, D., & Knasel, E. (1981). Career development in adulthood: Some theoretical problems and a possible solution. *British Journal of Guidance and Counselling*, 9(2), 194-201.
- Swanson, H.L. & Saez, L. (2003). Memory difficulties in children and adults with learning disabilities. In H.L. Swanson, S. Graham, & K.R. Harris (Eds), *Handbook of learning disabilities* (pp. 182-198). New York: Guildford Press.

- Swanson, J., Valiente, C., Lemery-Chalfant, K., & Caitlin O'Brien, T. (2010). Predicting Early Adolescents' Academic Achievement, Social Competence, and Physical Health From Parenting, Ego Resilience, and Engagement Coping. *The Journal of Early Adolescence*, 31(4), 548-576.
- Terra, L., Hauck, S., Schestatsky, S., Fillipon, AP., Sanchez, P., Hirakata, V., & Ceitlin, LH. (2009). Confirmatory Factor Analysis of the Parental Bonding Instrument in a Brazilian Female Population. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 43(4), 348-354.
- Terzi, S. (2013). Secure attachment style, Coping with stress and resilience among university students. *The Journal of Happiness and Well-Being*, 1 (2), 97-109.
- Theron, L., Liebenberg, L., & Malindi, M. (2013). When schooling experiences are respectful of children's rights: A pathway to resilience. *School Psychology International*, 35(3), 253-265.
- Tian, Y., & Fan, X. (2014). Adversity quotients, environmental variables and career adaptability in student nurses. *Journal of Vocational Behavior*, 85(3), 251-257.
- Tokar, D., Withrow, J., Hall, R., & Moradi, B. (2003). Psychological separation, attachment security, vocational self-concept crystallization, and career indecision: A structural equation analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 50(1), 3-19.
- Tolentino, L., Garcia, P., Lu, V., Restubog, S., Bordia, P., & Plewa, C. (2014). Career adaptation: The relation of adaptability to goal orientation, proactive personality, and career optimism. *Journal of Vocational Behavior*, 84(1), 39-48.
- Tsaousis, I., Mascha, K., & Giovazolias, T. (2011). Can Parental Bonding Be Assessed in Children? Factor Structure and Factorial Invariance of the Parental Bonding Instrument (PBI) Between Adults and Children. *Child Psychiatry & Human Development*, 43(2), 238-253.
- van der Bruggen, C., Stams, G., & Bögels, S. (2008). Research Review: The relation between child and parent anxiety and parental control: a meta-analytic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(12), 1257-1269.
- Vignoli, E. (2009). Inter-relationships among attachment to mother and father, self-esteem, and career indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 75, 91-9.
- Vignoli, E., Croity-Belz, S., Chapeland, V., de Fillipis, A., & Garcia, M. (2005). Career exploration in adolescents: The role of anxiety, attachment, and parenting style. *Journal of Vocational Behavior*, 67, 153-168.

- Wadja, Z. (2013). The perception of the relationship between parents, patterns of attachment and psychopathological symptoms in girls in late adolescence. *Psychiatria Polska*, 47(5), 853-864.
- Wiener, J. (2003). Resilience and Multiple Risks: A Response to Bernice Wong. *Learning Disabilities Research and Practice*, 18(2), 77-81.
- Wilhelm, K. (2016). Parental Bonding and Adult Attachment Style: The Relationship between Four Category Models. *International Journal of Women's Health and Wellness*, 2(1).
- Wingo, A., Wrenn, G., Pelletier, T., Gutman, AR., Bradley, B., & Ressler, K. (2010). Moderating effects of resilience on depression in individuals with a history of childhood abuse or trauma exposure. *Journal of Affective Disorders*, 126(3), 411-414.
- Wong, B. (2003). General and Specific Issues for Researchers' Consideration in Applying the Risk and Resilience Framework to the Social Domain of Learning Disabilities. *Learning Disabilities Research and Practice*, 18(2), 68-76.
- Wood, J., McLeod, B., Sigman, M., Hwang, W., & Chu, B. (2003). Parenting and childhood anxiety: theory, empirical findings, and future directions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(1).
- Wright, M.O., & Masten, A.S. (2005). Resilience processes in development: Fostering positive adaptation in the context of adversity. In S. Goldstein & R.B. Brooks (Eds), *Handbook of resilience in children* (pp. 17-37). New York: Springer.
- Wright, M. O., Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2013). Resilience processes in development: Four waves of research on positive adaptation in the context of adversity. In S. Goldstein, & R. B. Brooks (Eds), *Handbook of Resilience in Children* (2nd ed., pp. 15-37). New York: Springer.
- Wright, S., & Perrone, K. M. (2010). An Examination of the Role of Attachment and Efficacy in Life Satisfaction. *The Counseling Psychologist*, 38(6), 796-823.
- Wright, S., & Perrone, K.M. (2008). The impact of attachment on career-related variables: A review of the literature and proposed theoretical framework to guide future research. *Journal of Career Development*, 35, 87-106.
- Χαροκοπάκη, Α.Κ. (2012). *Αυτοαποτελεσματικότητα στη διαδικασία λήψης εκπαιδευτικών και επαγγελματικών αποφάσεων μαθητών – μαθητριών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Ο ρόλος ατομικών παραγόντων και υποστηρικτικών μηχανισμών*. (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης.

- Χατζηχρήστου, Χ., Λαμπροπούλου, Α. & Αδαμοπούλου, Ε. (χ.χ). Ψυχική Ανθεκτικότητα. Ανακτήθηκε από : [http://connecting4caring.gr/sites/default/files/%CE%A8%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%91%CE%BD%CE%B8%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%20\(2\).pdf](http://connecting4caring.gr/sites/default/files/%CE%A8%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%91%CE%BD%CE%B8%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%20(2).pdf)
- Xu, M., Morin, A., Marsh, H., Richards, M., & Jones, P. (2016). Psychometric Validation of the Parental Bonding Instrument in a U.K. Population-Based Sample. *Assessment*, 1-13
- Youssef, C., & Luthans, F. (2007). Positive Organizational Behavior in the Workplace. *Journal of Management*, 33(5), 774-800.
- Yu, X., Lau, J., Mak, W., Zhang, J., Lui, W., & Zhang, J. (2011). Factor structure and psychometric properties of the Connor-Davidson Resilience Scale among Chinese adolescents. *Comprehensive Psychiatry*, 52(2), 218-224.
- Zakeri, H., Jowkar, B., & Razmjooe, M. (2010). Parenting styles and resilience. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 1067-1070.
- Zeman, J., Cassano, M., Perry-Parris H, C., & Stegall, S. (2006). Emotion Regulation in Children and Adolescents. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 27(2), 155-168.
- Zimmer-Gembeck, M., Webb, H., Pepping, C. A., Swan, K., Merlo, O., Skinner, E. Avdagic, E., Dunbar, M. (2015). Review: Is Parent-Child Attachment a Correlate of Childrens Emotion Regulation and Coping? *International Journal of Behavioral Development*, 41(1), 74-93.
- Zolkoski, S., & Bullock, L. (2012). Resilience in children and youth: A review. *Children and Youth Services Review*, 34(12), 2295-2303.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας The Connor-Davidson Resilience Scale (CD- Risk) (Connor, & Davidson, 2003)

Παρακαλούμε επιλέξτε τη δήλωση που περιγράφει καλύτερα τη δική σας πραγματικότητα κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30 ημερών.

Είναι σημαντικό να απαντήσετε με τη μεγαλύτερη δυνατή ειλικρίνεια και να θυμάστε ότι δεν υπάρχουν “σωστές” ή “λάθος” απαντήσεις.

Απαντήστε σύμφωνα με την ακόλουθη κλίμακα:

	Καθόλου αληθές	Σπάνια αληθές	Κάποιες φορές αληθές	Συχνά αληθές	Σχεδόν πάντα αληθές
1. Μπορώ να προσαρμόζομαι στην αλλαγή	0	1	2	3	4
2. Έχω στενές και ασφαλείς σχέσεις	0	1	2	3	4
3. Μερικές φορές η μοίρα και ο Θεός μπορούν να βοηθήσουν	0	1	2	3	4
4. Μπορώ να τα βγάλω πέρα με ό,τι μου προκύπτει	0	1	2	3	4
5. Προηγούμενες επιτυχίες μου δίνουν αυτοπεποίθηση για καινούργιες προκλήσεις	0	1	2	3	4
6. Βλέπω την εύθυμη πλευρά των πραγμάτων	0	1	2	3	4
7. Το να αντεπεξέρχομαι στο στρες μου δίνει δύναμη	0	1	2	3	4
8. Έχω την τάση να ανακάμπτω μετά από κάποια δοκιμασία ή ασθένεια	0	1	2	3	4
9. Τα πράγματα συμβαίνουν για κάποιο λόγο	0	1	2	3	4
10. Κάνω την καλύτερη δυνατή προσπάθεια ό,τι και να γίνει	0	1	2	3	4
11. Μπορώ να επιτυγχάνω τους στόχους μου	0	1	2	3	4
12. Όταν τα πράγματα φαίνονται χωρίς ελπίδα, εγώ δεν παραιτούμαι	0	1	2	3	4

13.Ξέρω που να στραφώ για βοήθεια	0	1	2	3	4
14.Όταν βρίσκομαι κάτω από πίεση, συγκεντρώνομαι και σκέφτομαι καθαρά	0	1	2	3	4
15.Προτιμώ να παίρνω προβάδισμα στην επίλυση προβλημάτων	0	1	2	3	4
16.Δεν αποθαρρύνομαι εύκολα από την αποτυχία	0	1	2	3	4
17.Με θεωρώ δυνατό άτομο	0	1	2	3	4
18.Μπορώ να παίρνω μη δημοφιλείς ή δύσκολες αποφάσεις	0	1	2	3	4
19.Μπορώ να χειρίζομαι δυσάρεστα συναισθήματα	0	1	2	3	4
20.Έχω ανάγκη να ακολουθώ την διαίσθησή μου	0	1	2	3	4
21.Έχω ισχυρή αίσθηση σκοπού	0	1	2	3	4
22.Νιώθω ότι έχω τον έλεγχο της ζωής μου	0	1	2	3	4
23.Μου αρέσουν οι προκλήσεις	0	1	2	3	4
24.Εργάζομαι για να επιτυγχάνω τους στόχους μου	0	1	2	3	4
25.Καμαρώνω για τις επιτεύξεις μου	0	1	2	3	4

Κλίμακα Επαγγελματικής Προσαρμοστικότητας Career Adapt-Abilities Scale (CAAS) (Savickas & Porfeli, 2012)

Διαφορετικοί άνθρωποι χρησιμοποιούν διαφορετικά δυνατά σημεία για να χτίσουν την καριέρα τους. Κανένας δεν είναι καλός σε όλα. Ο καθένας δίνει έμφαση σε κάποια σημεία περισσότερο από άλλους. Παρακαλώ, κύκλωσε τον αριθμό που δείχνει σε ποιο βαθμό έχεις αναπτύξει καθεμία από τις ακόλουθες **ικανότητες**, χρησιμοποιώντας την παρακάτω κλίμακα:

	Καθόλου	Ελάχιστα	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
1. Να σκέφτομαι πώς θα είναι το μέλλον μου.	1	2	3	4	5
2. Να συνειδητοποιώ ότι οι επιλογές που κάνω τώρα διαμορφώνουν το μέλλον μου.	1	2	3	4	5
3. Να προετοιμάζομαι για το μέλλον.	1	2	3	4	5
4. Να ενημερώνομαι για τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές που πρέπει να κάνω.	1	2	3	4	5
5. Να σχεδιάζω πώς θα επιτύχω τους στόχους μου.	1	2	3	4	5
6. Να ενδιαφέρομαι για την σταδιοδρομία μου.	1	2	3	4	5
7. Να παραμένω αισιόδοξος/η.	1	2	3	4	5
8. Να παίρνω τις αποφάσεις μόνος/η μου.	1	2	3	4	5
9. Να αναλαμβάνω την ευθύνη των πράξεων μου.	1	2	3	4	5
10. Να υποστηρίζω τα πιστεύω μου.	1	2	3	4	5
11. Να βασίζομαι στον εαυτό μου.	1	2	3	4	5
12. Να κάνω αυτό που είναι σωστό για μένα.	1	2	3	4	5

Παρακαλώ, κύκλωσε τον αριθμό που δείχνει σε ποιο βαθμό έχεις αναπτύξει καθεμία από τις ακόλουθες **δεξιότητες** χρησιμοποιώντας την παρακάτω κλίμακα:

	Καθόλου	Ελάχιστα	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
1. Να εξερευνώ το περιβάλλον γύρω μου.	1	2	3	4	5
2. Να αναζητώ ευκαιρίες ανάπτυξης.	1	2	3	4	5
3. Να διερευνώ τις επιλογές που έχω πριν πάρω μια απόφαση.	1	2	3	4	5
4. Να παρατηρώ διαφορετικούς τρόπους για να κάνω πράγματα.	1	2	3	4	5
5. Να εξετάζω σε βάθος τα θέματα που με απασχολούν.	1	2	3	4	5
6. Να ενδιαφέρομαι για νέες ευκαιρίες.	1	2	3	4	5
7. Να εκτελώ τα καθήκοντά μου αποτελεσματικά.	1	2	3	4	5
8. Να φροντίζω ό, τι κάνω να το κάνω καλά.	1	2	3	4	5
9. Να μαθαίνω νέες δεξιότητες.	1	2	3	4	5
10. Να αναπτύσσω τις ικανότητές μου.	1	2	3	4	5
11. Να ξεπερνάω εμπόδια.	1	2	3	4	5
12. Να επιλύω προβλήματα.	1	2	3	4	5

Κλίμακα Μετρησης Γονικού Δεσμού Parental Bonding Instrument (PBI) (Parker, Tupling & Brown, 1979)

Στο φυλλάδιο αυτό θα βρεις κάποιες προτάσεις που περιγράφουν τρόπους, με τους οποίους οι **μητέρες** συμπεριφέρονται στα παιδιά τους. Θέλω να σκεφτείς κατά πόσο η καθεμιά απ' αυτές ταιριάζει με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται η **δική σου μητέρα**. Δεν υπάρχει σωστή ή λάθος απάντηση σε καμία από τις προτάσεις, έτσι μπορείς να τις απαντήσεις με ειλικρίνεια. Να απαντήσεις την κάθε πρόταση σύμφωνα με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται πραγματικά η μητέρα σου και όχι όπως θα επιθυμούσες να σου συμπεριφέρεται.

	Διαφωνώ Απόλυτα	Διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ Απόλυτα
1. Μου μιλά ζεστά και φιλικά	1	2	3	4
2. Δεν με βοηθά τόσο όσο χρειάζομαι	1	2	3	4
3. Με αφήνει να κάνω τα πράγματα που μου αρέσουν	1	2	3	4
4. Είναι συναισθηματικά 'ψυχρή' με μένα	1	2	3	4
5. Κατανοεί τα προβλήματα και τις ανησυχίες μου	1	2	3	4
6. Είναι συναισθηματικά 'ζεστή' με μένα	1	2	3	4
7. Θέλει να παίρνω τις δικές μου αποφάσεις	1	2	3	4
8. Δε θέλει να μεγαλώσω (να ενηλικιωθώ)	1	2	3	4
9. Θέλει να ελέγχει όλα όσα κάνω	1	2	3	4
10. Παραβιάζει την προσωπική μου ζωή	1	2	3	4
11. Την ευχαριστεί να συζητά μαζί μου	1	2	3	4
12. Μου χαμογελά συχνά	1	2	3	4
13. Έχει την τάση να μου συμπεριφέρεται σαν μωρό	1	2	3	4
14. Δεν καταλαβαίνει τι θέλω και τι έχω ανάγκη	1	2	3	4
15. Με αφήνει να αποφασίζω για τον εαυτό μου	1	2	3	4
16. Με κάνει να αισθάνομαι ότι δεν είμαι επιθυμητός/ή	1	2	3	4
17. Με κάνει να αισθάνομαι καλύτερα όταν είμαι στεναχωρημένος/η	1	2	3	4
18. Δεν μιλά μαζί μου αρκετά	1	2	3	4
19. Θέλει να εξαρτώμαι από αυτήν	1	2	3	4
20. Πιστεύει πως δεν μπορώ να φροντίσω τον εαυτό μου, αν δεν είναι αυτή εκεί	1	2	3	4
21. Μου δίνει όση ελευθερία θέλω	1	2	3	4
22. Με αφήνει να βγαίνω όσο συχνά θέλω	1	2	3	4
23. Είναι υπερπροστατευτική	1	2	3	4
24. Δεν με παινεύει	1	2	3	4
25. Μπορώ να βάλω ότι ρούχα θέλω	1	2	3	4

Στο φυλλάδιο αυτό θα βρεις κάποιες προτάσεις που περιγράφουν τρόπους, με τους οποίους οι **πατέρες** συμπεριφέρονται στα παιδιά τους. Θέλω να σκεφτείς κατά πόσο η καθεμιά απ' αυτές ταιριάζει με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται ο **δικός σου πατέρας**. Δεν υπάρχει σωστή ή λάθος απάντηση σε καμία από τις προτάσεις, έτσι μπορείς να τις απαντήσεις με ειλικρίνεια. Να απαντήσεις την κάθε πρόταση σύμφωνα με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται πραγματικά ο πατέρας σου και όχι όπως θα επιθυμούσες να σου συμπεριφέρεται.

	Διαφωνώ Απόλυτα	Διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ Απόλυτα
1. Μου μιλά ζεστά και φιλικά	1	2	3	4
2. Δεν με βοηθά τόσο όσο χρειάζομαι	1	2	3	4
3. Με αφήνει να κάνω τα πράγματα που μου αρέσουν	1	2	3	4
4. Είναι συναισθηματικά 'ψυχρός' με μένα	1	2	3	4
5. Κατανοεί τα προβλήματα και τις ανησυχίες μου	1	2	3	4
6. Είναι συναισθηματικά 'ζεστός' με μένα	1	2	3	4
7. Θέλει να παίρνω τις δικές μου αποφάσεις	1	2	3	4
8. Δε θέλει να μεγαλώσω (να ενηλικιωθώ)	1	2	3	4
9. Θέλει να ελέγχει όλα όσα κάνω	1	2	3	4
10. Παραβιάζει την προσωπική μου ζωή	1	2	3	4
11. Τον ευχαριστεί να συζητά μαζί μου	1	2	3	4
12. Μου χαμογελά συχνά	1	2	3	4
13. Έχει την τάση να μου συμπεριφέρεται σαν μωρό	1	2	3	4
14. Δεν καταλαβαίνει τι θέλω και τι έχω ανάγκη	1	2	3	4
15. Με αφήνει να αποφασίζω για τον εαυτό μου	1	2	3	4
16. Με κάνει να αισθάνομαι ότι δεν είμαι επιθυμητός/ή	1	2	3	4
17. Με κάνει να αισθάνομαι καλύτερα όταν είμαι στεναχωρημένος/η	1	2	3	4
18. Δεν μιλά μαζί μου αρκετά	1	2	3	4
19. Θέλει να εξαρτώμαι από αυτόν	1	2	3	4
20. Πιστεύει πως δεν μπορώ να φροντίσω τον εαυτό μου, αν δεν είναι αυτός εκεί	1	2	3	4
21. Μου δίνει όση ελευθερία θέλω	1	2	3	4
22. Με αφήνει να βγαίνω όσο συχνά θέλω	1	2	3	4
23. Είναι υπερπροστατευτικός	1	2	3	4
24. Δεν με παινεύει	1	2	3	4
25. Μπορώ να βάλω ότι ρούχα θέλω	1	2	3	4

Ερωτηματολόγιο Προσωπικών Στοιχείων

1. Φύλο: Αγόρι   Κορίτσι

2. Ηλικία:.....

3. Τόπος Διαμονής:.....

4. Σε ποια τάξη πηγαίνετε;.....

5. Σε ποιο σχολείο;.....

6. Ποια είναι η ομάδα μαθημάτων προσανατολισμού που σκέφτεστε να δηλώσετε ή έχετε ήδη δηλώσει;

 Ομάδα Ανθρωπιστικών Σπουδών
 Ομάδα Οικονομικών, Πολιτικών, Κοινωνικών & Παιδαγωγικών Σπουδών
 Ομάδα Θετικών Επιστημών

7. Έχετε αξιολογηθεί για την ύπαρξη μαθησιακών δυσκολιών;

Ναι   Όχι

8. Έχετε γνωμάτευση από Κ.Ε.Δ.Δ.Υ ή Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο για Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες (π.χ. Δυσλεξία)

Ναι   Όχι

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας!